

'Zeldzaam goed'***Cultuurhistorische analyse en beleidsaanbevelingen Gemeente Duiven******Inhoudsopgave*****Voorwoord****1. Inleiding****A DE GEMEENTE DUIVEN****2 Algemene ontwikkelingsgeschiedenis**

- 2.1 Inleiding
- 2.2 Geomorfologie
- 2.3 Oudste geschiedenis
 - Oudste permanente bewoning
 - De oudste geschreven berichten
- 2.4 Bedijking en waterhuishouding
- 2.5 Infrastructuur
 - 2.5.1 Doorgaande en interlokale verbindingen
 - 2.5.2 Overige wegen, ontsluitingswegen en kerkpaden
 - 2.5.3 Spoorwegen
 - 2.5.4 Oeververbindingen
- 2.6 Middelen van bestaan
 - 2.6.1 Algemeen
 - 2.6.2 Landbouw c.a.
 - 2.6.3 Ambacht en industrie
- 2.7 De oudste planmatige uitbreidingen

B DEELGEBIEDEN**3 Duiven en omgeving**

- 3.1 Ontwikkelingsgeschiedenis
- 3.2 Huidige ruimtelijke karakteristiek
 - 3.2.1 Historisch-geografisch
 - 3.2.2 Bebouwingsbeeld

4 Groessen, Leuven, Lijkweg, Helhoek-Heistraat-Groessense Weide

- 4.1 Ontwikkelingsgeschiedenis
- 4.2 Huidige ruimtelijke karakteristiek
 - 4.2.1 Historisch-geografisch
 - 4.2.2 Bebouwingskarakteristiek

5 Loo en Husselarij; Looveld

- 5.1 Ontwikkelingsgeschiedenis
- 5.2 Huidige ruimtelijke karakteristiek
 - 5.2.1 Historisch-geografisch
 - 5.2.2 Bebouwingskarakteristiek

6 Het Duivense Broek

- 6.1 Ontwikkelingsgeschiedenis
- 6.2 Huidige ruimtelijke karakteristiek
 - 6.2.1 Historisch-geografisch
 - 6.2.2 Bebouwingskarakteristiek

7 Dijkzone en uiterwaarden

- 7.1 Ontwikkelingsgeschiedenis

- 7.2 Huidige ruimtelijke karakteristiek
- 7.3 Bebouwingskarakteristiek

C NADERE TYPERING CULTUURHISTORISCHE WAARDEN / AANBEVELINGEN

8 Nadere typering cultuurhistorische waarden

- 8.1 Historisch-geografisch
 - 8.1.1 Algemeen
 - 8.1.2 Wegenpatroon
 - 8.1.3 Duiven e.o.
 - 8.1.4 Groessen e.o.
 - 8.1.5 Loo, Looveld, Husselarij en omgeving
 - 8.1.6 Duivense broek
 - 8.1.7 Dijkzone en uiterwaarden
- 8.2 Historisch-bouwkundige waarden

9 Aanbevelingen

- 9.1 Algemeen
- 9.2 Historisch-geografisch/stedenbouwkundig
 - 9.2.1 Landschap
 - 9.2.2 Wegenpatroon
 - 9.2.3 Kernen
- 9.3 Historisch bouwkundig

Bronnen en Literatuur

Bijlagen

– Termen en begrippen

– Beschermde monumenten en karakteristieke panden

Rijksmonumenten in de gemeente Duiven
Gemeentelijke monumenten in de gemeente Duiven
Potentiële gemeentelijke monumenten in de gemeente Duiven
Karakteristieke panden bestemmingsplan buitengebied 2002

– Straatnamenkaarten

Voorwoord

Dit rapport is het resultaat van de cultuurhistorische analyse die door het Gelders Genootschap werd uitgevoerd in opdracht van de gemeente Duiven in de periode juli – november 2005. De analyse betreft het hele gemeentelijke grondgebied en maakt duidelijk hoe de gemeente zich in de loop der tijd op hoofdlijnen heeft ontwikkeld en welke fysieke getuigen van dit verleden nog aanwezig zijn.

Het onderzoek is begeleid door een commissie, samengesteld uit de volgende personen: mevr. M. Bottenheft en de heer S. Geertsen (gemeente Duiven), de heer F.H. Ettema (Historische Kring Duiven-Groessen-Loo), de heer Th.M.J. Jonker (commissie Cultuurhistorische Waarden) en de heer J.G.M. Verhagen (Archeologische Werkgemeenschap Nederland, afdeling Zuid-Veluwe en Oost-Gelderland). Daarnaast waren ook de heer W. den Hartogh en mevr. S. Berendsen (gemeente Duiven) bij het project betrokken. Wij willen allen bedanken voor de geleverde waardevolle inbreng.

Het rapport heeft de titel 'Zeldzaam goed' meegekregen waarmee we enerzijds hebben willen aangeven dat het cultuurhistorisch erfgoed door alle grootschalige uitbreidingen als gevolg van de groeikerntaak en later de afspraken in het kader van het regionale samenwerkingsverband KAN letterlijk zeldzaam (erf)goed is geworden. Anderzijds willen we in dit rapport ook een positief geluid laten doorklinken: ondanks alle voor een gemeente als Duiven relatief grootschalige ontwikkelingen is er op cultuurhistorisch gebied nog veel waardevols te beleven, deels van een (zeldzaam) goede kwaliteit.

In het voorwoord van de publicatie 'Duiven, een groeikern in beeld' – verschenen na het aflopen van de groeikerntaak in 1995 – vroeg de toenmalige burgemeester Lichtenberg zich af of Duiven Duiven nog wel was. Zijn antwoord daarop was 'ja' en 'nee'; 'Ja' omdat Duiven ondanks de grootschalige woningbouw nog altijd een landelijke gemeente was die haar inwoners veel woon- en leefruimte biedt en 'nee' vanwege het feit dat Duiven in korte tijd groeide van een inwonertal van ongeveer 5.000 naar

ruim 23.000 inwoners, waardoor ook de sfeer en cultuur anders werden. Voorts concludeerde hij dat Duiven zich in de komende jaren verder zou blijven ontwikkelen, maar dan in een rustiger tempo.

Van dat rustiger tempo is vermoedelijk minder terechtgekomen dan dat burgemeester Lichtenberg destijds voor ogen had. Sindsdien hebben namelijk de verdere aanleg van bedrijventerreinen (Centerpoort) langs de autosnelweg A12 en de aanleg van de Betuwelijn opnieuw ingrijpende veranderingen voor het Duivense grondgebied met zich meegebracht. Actueel zijn momenteel de ontwikkeling van het centrumplan voor Duiven en de discussie over de doortrekking van de A15 en zo zullen ook in de toekomst zich steeds weer nieuwe ontwikkelingen aandienen die gevolgen (kunnen) hebben voor de aanwezige cultuurhistorische waarden.

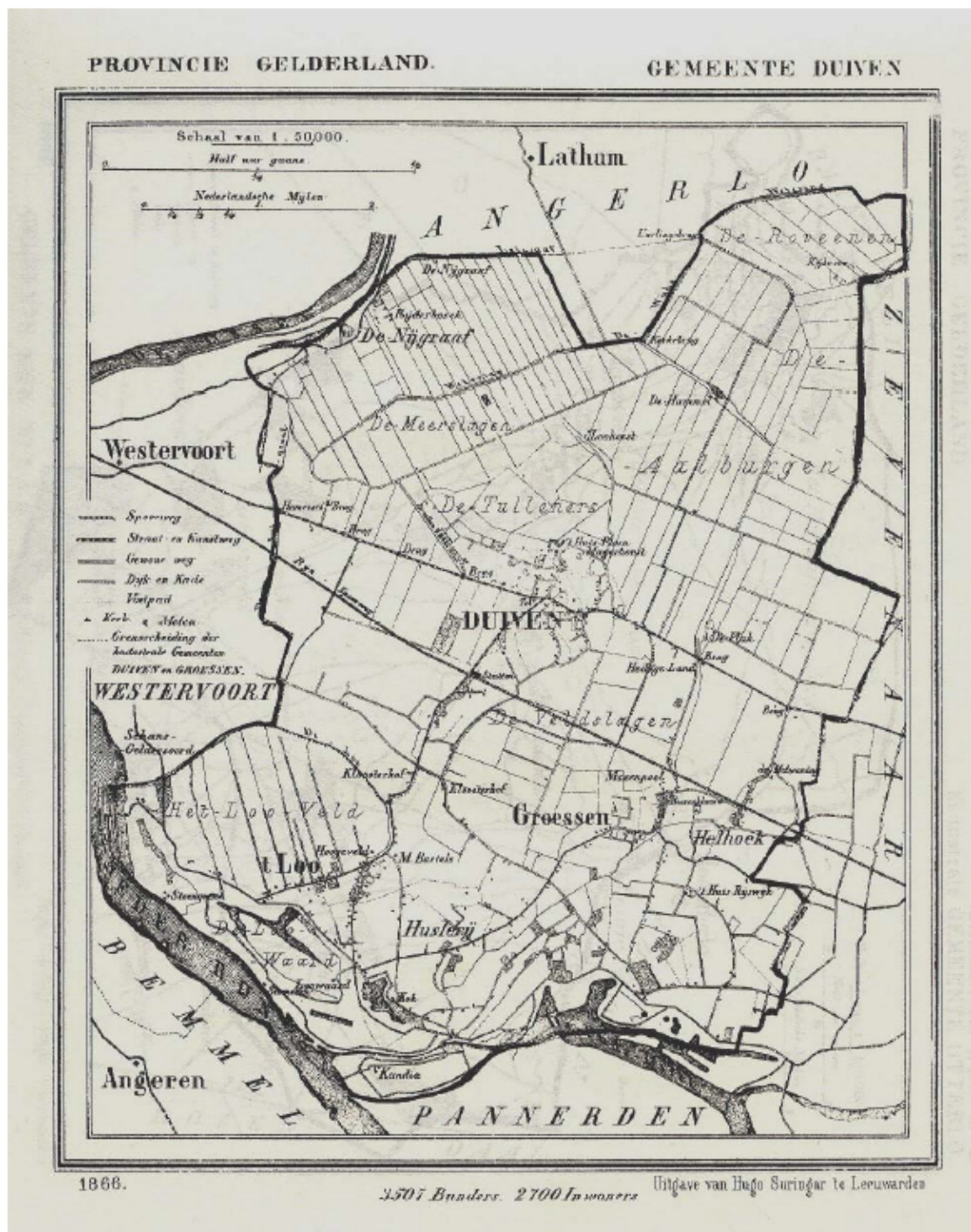
Daarbij is het van belang om zorgvuldig om te gaan met deze waarden en nieuwe ontwikkelingen daar zoveel mogelijk op af te stemmen. Ook kunnen cultuurhistorische waarden een bron van inspiratie zijn bij vernieuwingsprocessen. Deze analyse biedt – samen met de door RAAP Archeologisch Adviesbureau uitgevoerde analyse van de archeologische waarden – daartoe een nieuw handvat.

De samenstellers,

Gerard Derks

Jeroen Westerman

Arnhem, december 2005

Kaart van de Gemeente Duiven, 1866. Bron: J. Kuyper, gemeenteadlas.

1 Inleiding

Onderzoeksgebied

Het onderzoeksgebied betreft het gehele grondgebied van de gemeente Duiven, groot ruim 35 km² afgezien van bijna 1 km² water. De gemeente grenst in het oosten aan de gemeente Zevenaar, in het zuiden aan de rivier de Rijn en bij de Middelwaard aan de voormalige gemeente Huissen, thans Lingewaard, in het westen aan de gemeente Westervoort en in het noorden aan de voormalige gemeente Angerlo, thans Zevenaar. De gemeente Duiven omvat de hoofdkern Duiven en de dorpen Loo en Groessen. Voorts waren er de gehuchten Helhoek, Husselarij (vroeger ook wel Huslerij of Hoeselderij), Nieuwgraaf en Leuven. De gemeente Duiven telt momenteel ruim 25.700 inwoners.

Benaderingswijze

Getracht is om het begrip cultuurhistorie zo integraal mogelijk te benaderen, dat wil zeggen dat zowel aandacht is besteed aan historisch-geografische en stedenbouwkundige als aan historisch-bouwkundige aspecten. Daarbij ligt het accent steeds vooral op hetgeen heden ten dage nog aan cultuurhistorische waarden zichtbaar is. Het uitgangspunt bij het onderzoek was dan ook steeds de situatie zoals deze medio 2005 werd aangetroffen. De archeologische waarden – een derde hoofdcomponent van cultuurhistorie – komen in een afzonderlijk rapport, opgesteld door RAAP Archeologisch Adviesbureau, aan de orde.

Het onderzoek heeft zich hoofdzakelijk gericht op de periode tot aan de Tweede Wereldoorlog. Gezien de nog steeds toenemende belangstelling en waardering voor het cultuurhistorisch erfgoed uit de periode 1940–1955 (oorlogsjaren en wederopbouwperiode) is ook hieraan de nodige aandacht geschonken. Daartoe zijn bijvoorbeeld ook de eerste naoorlogse uitbreidingsplannen bestudeerd.

Opbouw van het rapport

Het rapport is in drie hoofdonderdelen opgesplitst. Het eerste deel betreft een beschrijving van de algemene ontwikkelingsgeschiedenis van de gemeente Duiven op hoofdlijnen (hoofdstuk 2). Deze algemene beschrijving is vooral gebaseerd op geschreven bronnen en op een globale analyse van beschikbaar kaartmateriaal.

In het tweede deel – de hoofdstukken drie tot en met zeven – wordt een en ander per deelgebied nader uitgewerkt. De vijf onderscheiden deelgebieden zijn de kernen Duiven, Groessen en Loo met de directe omgeving, het Duivense Broek en de dijkzone en uiterwaarden. Per deelgebied wordt eerst de ontwikkelingsgeschiedenis nader beschreven, waarna de huidige ruimtelijke karakteristiek wordt geschetst. Daarbij is onderscheid gemaakt tussen de karakteristieken op stedenbouwkundig schaalniveau en het bebouwingsbeeld.

Bij het beschrijven van de ontwikkelingsgeschiedenis is vooral gebruik gemaakt van de Atlas van het Ambt Liemers (1735), de kadastrale minuutplannen (1832) en de Robasatlas (kaartbeeld van circa 1910). De schets van de huidige ruimtelijke karakteristiek is vooral gebaseerd op de resultaten van het veldwerk.

In het derde en laatste deel worden in het achtste hoofdstuk de cultuurhistorische waarden nader getypeerd. Deze nadere typering is vooral ook bedoeld als hulpmiddel bij de vertaalslag naar het te voeren beleid, die te zijner tijd gemaakt zal moeten worden. Het rapport wordt afgesloten met een reeks aanbevelingen, vastgelegd in hoofdstuk 9.

2 Algemene ontwikkelingsgeschiedenis

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt de ontwikkelingsgeschiedenis van de gemeente Duiven op hoofdlijnen behandeld. Duiven en omgeving was vanouds Kleefs gebied. Na het uitsterven van het Kleefse hertogelijk huis in 1609 werd het gebied bestuurd door de twee partijen die aanspraak maakten op de erfenis, namelijk de keurvorst Johan Sigismund van Brandenburg en de paltsgraaf Johan Wilhelm van Palts-Neuburg. In 1666 werden de vroegere bezittingen van de hertogen Van Kleef in tweeën gedeeld, waarbij de keurvorst van Brandenburg, de latere koning van Pruisen landsheer werd van het voormalige hertogdom Kleef, waaronder ook de Liemers. Duiven, Groessen en Loo behoorden samen met Oud-Zevenaar tot het zogenaamde Ambt Liemers, waarvan het bestuurscentrum in Zevenaar was gevestigd. In 1816 werd de gemeente Duiven toegevoegd aan het Koninkrijk der Nederlanden.

2.2 Geomorfologie

Het hedendaagse landschap is het resultaat van zowel natuurlijke processen als menselijke activiteiten. Het grondgebied van de gemeente Duiven wordt wel gerekend tot de zogenaamde Laagte van Midden-Nederland. Daar was een riviervlakte ontstaan doordat rivieren er veel materiaal deponeerden, mede als gevolg van de stijgende zeespiegel tijdens interglaciale perioden. In de voorlaatste ijstijd, de zogenaamde Saale-ijstijd, drong het landijs via het huidige Usseldal in zuidelijke richting op tot ongeveer de lijn Groesbeek-Arnhem-Rhenen-Het Gooi. Daarbij werd de loop van de Rijn in westelijke richting afgebogen. Door de ijsmassa's werden oudere afzettingen opgestuwd en ontstonden de zogenaamde stumvallen, waaronder de Veluwezoom en Montferland. Na het afsmelten van de ijsmassa's hebben de Rijn en zijn vertakkingen grote delen van de stuwwal afgesleten en bedekt met dikke pakketten oud rivierzand. Het zo ontstane laagterras was niet vlak, maar golvend met hier en daar een rug.

In die tijd stroomde de rivier langs de oostzijde van het Montferland naar het noorden en vandaar westwaarts langs de zuidkant van de Veluwe. Gedurende de Weichsel-ijstijd zijn grote hoeveelheden rivierzand uit de drooggevalle riviervlakte door de wind landinwaarts getransporteerd, waarbij plaatselijk zogenaamde rivierduinen ontstonden.

Toen later de rivieren langs de westzijde van het Montferland stroomden en nog niet door dijken waren ingesloten vonden regelmatig overstromingen plaats. De grove delen van in het water meegevoerd materiaal werden dicht bij de bedding afgezet, terwijl op grotere afstand van de rivier het fijnere materiaal bezonk. Zo ontstonden aan weerszijden van de bedding de zogenaamde oeverwallen, zoals in de zone aan de noordzijde van de (Oude) Rijn van Oud-Zevenaar, langs de zuidzijde van Groessen naar Westervoort, met een zandige samenstelling en daarachter de zogenaamde komgronden, met zware klei, zoals bij de Meerslagen en de Lage Aalburgen. De hoogste delen van het dekzandgebied, de rivierduinen, bleven boven het kleidek uitsteken. Hiertoe behoren de oudste delen van de kern van het dorp Duiven (Woerd, Eng en Droo), maar ook Groessen. De naam Duiven betekent opduiking. Behalve deze oudere, grotere opduikingen zijn ook in de uiterwaarden jongere lage rivierduinen te vinden, bijvoorbeeld in de Loowaard. Het oeverwallenstelsel kreeg door de eeuwen heen een steeds gecompliceerder karakter doordat de rivier er geregeld door heen brak, waarbij doorbraakgeulen (zogenaamde Crevassegeulen) ontstonden. Later hadden ook de dijkdoorbraken hun invloed, waarbij achter de daarbij ontstane wielen of waaien overslaggronden achterbleven. De Aa ten zuiden van Groessen (voor het jaar 1000) en de Lee bij Loo zijn restanten van beddingen van oude meanders van de Rijn. De naamgeving van de latere nederzettingen verwijst naar het bestaan van zowel graslanden (Groessen; Groes = Grasland) als bossen (Leuven/Loven, 't Loo, Husloa).

2.3 Oudste geschiedenis

De rivierduinen waren de oudst bewoonde plaatsen. Zij waren aanvankelijk hoog genoeg om de bewoners enigermate te beschermen tegen hoog water en overstromingen. Toch schijnt het op deze gronden – bijvoorbeeld vergeleken bij de Veluwe en sommige delen van de Betuwe – betrekkelijk laat tot een min of meer permanente vorm van bewoning te zijn gekomen. Er zijn enige sporen van bewoning uit de Steentijd aangetroffen, maar pas in de Bronstijd blijkt er sprake van verschillende uitgebreid bewoonde plaatsen zoals ter plekke van het latere centrum van Duiven, De Eng en de Loohorst. Verder zijn er sporen van bewoning uit de IJzertijd (met name de Midden IJzertijd) aangetroffen op de Droo, in de buurt van 't Welleveld en aardewerkresten op de Nieuwe Weem te Groessen. Uit de vondsten kan worden afgeleid dat vanaf ongeveer 1700 jaar voor Christus permanente bewoning met daarbij behorende landbouw en aansluitende veeteelt heeft plaatsgevonden.

Ook in de Romeinse tijd was er volop sprake van bewoning. Hiervan getuigen vondsten op de Duivense en Groessense Woerd, op de Eng en 't Welleveld. Ook komen nu de oeverwallen in beeld als bewoonbare plaatsen. Op basis van vondsten bij baggerwerkzaamheden in de zeventiger jaren in de Loowaard is het aannemelijk dat daar een Romeins fort (castellum) geweest is, onderdeel van de keten van forten aan de zuidzijde van de Rijn zoals die vanaf ongeveer 50 tot 270 na Christus bestond. Het terrein is wellicht in of na de 7de eeuw – uit welke periode nog Merovingische vondsten zijn – door de Rijn geërodeerd en weggespoeld. Het castellum en oudtijds ook Loo lagen ten zuiden van de Rijn, waarvan de loop naar het zuiden, richting Angeren, is verplaatst. Vermoed wordt dat het voormalige huis Angeroyen wellicht daarvan een voortzetting was. Bij meer recente opgravingen in het centrum van Duiven (voorjaar 1998) stuitte men onder andere op een Romeinse waterput (3de tot 5de eeuw). De Romeinse vondsten uit het centrum van Duiven dateren overwegend uit de 3de tot begin 5de eeuw. Dit komt overeen met het beeld van andere nederzettingen in de regio (Zevenaar-Steenheuvel, Wehl-Hessenveld, Didam-Knollenburg) die vooral Laat-Romeins materiaal opleveren.

Uit de periode vanaf de 5de eeuw zijn diverse vondsten bekend, waaronder scherven uit de 6de en 7de eeuw in het centrum van Duiven en op de Nieuwe Weem bij Groessen. In het centrum van Duiven werd bij de bouw van het huidige gemeentehuis een Karolingische waterput (8ste eeuw) opgegraven. Voorts hebben opgravingen op de Woerd te Duiven in 1988 in de vorm van schervenmateriaal aangetoond dat minstens vanaf de 10de eeuw sprake was van permanente bewoning en dat de bovenste donkere laag van de bodem het resultaat was van bewoning en agrarische gebruik gedurende een aantal eeuwen. Een eveneens in 1988, ten zuiden van de spoorlijn, opgegraven Badorf-scherfje (ca 8ste eeuw) kan mogelijk worden gerelateerd aan de nederzetting Alatinge, waarvan de Eltingerhof wellicht de kern is geweest.

De vondsten leveren dus een beeld op van waarschijnlijk continue bewoning vanaf de Laat-Romeinse tijd. Van deze permanente bewoning in de vorm van nederzettingen getuigt ook de oudst bekende geschreven bron met betrekking tot de geschiedenis van Duiven: een oorkonde van 23 maart 838. Daarin

is vrij vertaald onder meer sprake van een gewijde kerk met een hof, herenland en een hoeve met daaraan verbonden lijfeigenen te Duiven (Thuvine), van een herenhof met een kleine woning in Eltinge (Alatinge) en van een gewijde kerk met een herenhof en herenland te Groessen (Gruosna). Deze goederen waren bezit van Rodgar, onder meer graaf van de gouw de Liemers, die ze had geschonken aan de St. Maartenskerk te Utrecht. Bij het archeologisch onderzoek in het centrum van Duiven (voorjaar 1998) vond men de restanten van een droge gracht (in functie tijdens de hoge middeleeuwen), mogelijk onderdeel van de hof (curtis) en sporen van kerk met een kerkhof, waarschijnlijk de voorganger van huidige Remigiuserkerk. Alatinge of later Altingen en Eltingen was eertijds een nederzetting van enige betekenis en in ieder geval belangrijk genoeg om het centrum te zijn van de toen gangbare hoforganisatie. In een akte uit 1405 is sprake van 'dat aeling dorp tot Eltingen'.

De Husselarij (Husloa) en Loo (Loo) worden genoemd in een akte van 970. Het grondgebied van Loo werd in de vroege Middeleeuwen nog door de Rijn gescheiden van Groessen en Duiven. Hieruit zijn de banden van de Loose kapel met de parochie Angeren verklaarbaar. Loo had reeds in 1300 een eigen kapel.

De middeleeuwse nederzettingen moeten we ons voorstellen als eenvoudige agrarische nederzettingen met bewoning op de donken en oeverwallen, waar ook de akkers waren aangelegd. Vanuit de nederzettingen liepen veedriften en stegen naar de omringende lager gelegen weidegebieden.

2.4 Bedijking en waterhuishouding

Bedijking

Om de oude woonplaatsen bewoonbaar te houden en om het areaal cultuurgrond te kunnen uitbreiden bleek het bouwen van kaden en dijken noodzakelijk. De dijken langs Rijn en IJssel werden aangelegd in de twaalfde tot de veertiende eeuw, met als gevolg het ontstaan van de uiterwaarden. De bedijkingen leidden vermoedelijk tot een toename van de hoeveelheid bebouwing, nu ook op meer verspreid gelegen locaties. Daarbij werden zoveel mogelijk de hogere plekken in het landschap opgezocht die kunstmatig verder werden verhoogd tot zogenaamde pollen. Zo bleven bij wateroverlast – al dan niet als gevolg van dijkdoorbraken – de woonplaatsen toch zoveel mogelijk droog.

Dat de eerste dijken niet voldoende sterk waren blijkt ook uit de scherpe bochten in de oude dijktracés en de diverse waaien en wielen (kolken) die getuigen van talloze dijkdoorbraken. Na dergelijke doorbraken werd vroeger de nieuwe dijk om de kolk heen gelegd. Tot de laatste grote overstromingen behoren die van 1635, 1753, 1757, 1770, 1799 en 1809. Bij de doorbraak van februari 1799 werd ter hoogte van Leuven de dijk over een lengte van 200 meter weggeslagen als gevolg waarvan het gehele buurschap werd weggevaagd en de Jezuïetenwaai ontstond. Eerder was bij de doorbraak van 1753 de grote waai westwaarts van de Jezuïetenwaai ontstaan. In 1757 brak de dijk bij Leuven opnieuw door. De grote kolk bij de Vossendel ontstond bij de doorbraak van 1809. Ook Loo had te kampen met verwoestingen als gevolg van dijkdoorbraken zoals die van 1635 en december 1770. Bij laatstgenoemde doorbraak werd het halve dorp geruïneerd en ontstond de waai die bij de wederaanleg van de dijk aan de riviervoorzijde kwam te liggen.

Een belangrijke wijziging voor de streek was het graven van het Pannerdens Kanaal tussen 1701 en 1709, aanvankelijk aangelegd als retranchement, dus om militaire redenen. Het kanaal werd later aangepast met als doel de watertoevoer naar de IJssel en de Nederrijn veilig te stellen, aangezien de Waal tot dan toe het overgrote deel van het Rijnwater afvoerde en ten behoeve van de scheepvaart. De aanleg van de zogenaamde Pannerdense Kop in 1781 moest de situatie verder verbeteren.

Het in 1838 gevormde polderdistrict Lijmers concentreerde zich vooral op de verbetering van de dijken langs de Oude Rijn en Rijn, een begrijpelijke keuze gezien de vele eerdere dijkdoorbraken. Een van de grotere projecten was de ophoging van genoemde dijken tot aan het fort Geldersoord bij Westervoort na de sluiting van de Liemerse overlaat in 1852. Na de overstromingsramp van 1926 werden ook de Usseldijken verbeterd en opgehoogd. De plannen tot deze dijkversterking werden opgesteld door Provinciale Waterstaat van Gelderland en in de jaren 1934–1938 in het kader van de werkverschaffing uitgevoerd, waarbij ook arbeiders uit Duiven waren betrokken.

Ook in de periode na de Tweede Wereldoorlog vonden nog enkele grotere veranderingen plaats. Zo werd omstreeks 1950 door het rijk een nieuwe dijk langs het Pannerdens Kanaal aangelegd. Voorts werd in 1959 de bovenmonding van de Oude Rijn afgesloten, terwijl de open verbinding met het Pannerdens Kanaal bij Candia aanvankelijk nog in tact bleef. Eerst in 1967 begon men met de aanleg van een ca 930 meter lange dijk (de huidige Galgendaalsedijk, grotendeels op het grondgebied van de gemeente Rijnwaarden) ter afsluiting van de monding van de Oude Rijn tussen de Leuffense dijk aan de Loose kant en de 'rijksdijk' in het zuiden. De stuwsluis en het pompgebouw dateren respectievelijk uit

1967 en 1968. Het gemaal Kandia bij de Galgendaalsedijk werd in de winter van 1969–1970 in gebruik genomen. In 1995 werden de dijken in het kader van de landelijke dijkverzwaringen in het rivierengebied aanmerkelijk verhoogd en verzaaid om het hoofd te kunnen bieden aan de hoger wordende pieken in de waterstanden van Rijn en IJssel.

Waterhuishouding

Na het gereedkomen van een aaneengesloten stelsel van rivierdijken werd het mogelijk ook de lager gelegen gronden rondom de dorpen en in het Duivense broek in cultuur te brengen, door een meer systematische ontwatering. Waarschijnlijk werden allerlei bestaande waterlopen en afvoergeultjes in het nieuwe stelsel betrokken, waaronder bijvoorbeeld de Lee en de Aa, restanten van oude meanders van de Rijn, en de Groessensche Leigraaf langs het kerkpad en de Heiliglandsestraat.

Het gebied stroomafwaarts van Zevenaar waterde van oudsher af via de sluizen in de Liemerse IJsseldijk op de rivier de IJssel. Er waren sluizen bij Nieuwgraaf, Giesbeek (Grote Sluis) en later ook bij Bahr (de Zwartegatssluis). De sluis bij Giesbeek kreeg het meeste water te verwerken en dat gaf geregeld problemen: als bij hoge waterstand in de IJssel de sluizen werden gesloten liepen de Giesbeekse landerijen onder. Dit probleem werd slechts ten dele opgelost toen in de loop van de 17de eeuw de laagst gelegen gebieden werden verdeeld in verschillende polders met elk een eigen stelsel van kavelsloten ter afvoer van het overtollige water. Vanuit de polders werd het water afgevoerd via een aantal watergangen, met de Wijde Wetering als hoofdstroom. Voortaan konden bij hoge waterstanden in de IJssel de poldersluizen op de wetering worden gesloten. Verder werd langs de Zwalm, het toevoerkanaal naar de Grote Sluis bij Giesbeek, een stevige kade opgeworpen. De sluizen bij Nieuwgraaf en Bahr werden in 1749 verwijderd; de sluis bij Nieuwgraaf was door het hoge water in dat jaar vernietigd. In 1882 werd ter verdere verbetering van de waterafvoer bij Giesbeek een stoomgemaal gebouwd, waarvan de oudste stoommachine in 1925 door een elektromotor werd vervangen.

Na de invoering van de stoombemaling werd ook het stelsel van hoofdwatergangen verbeterd. Zo werd omstreeks 1890 dwars door het Giesbeeksche Broek een nieuwe watergang gegraven, namelijk de Lathumsche Wetering. De Wijde Wetering stroomde sindsdien in de Zwalm uit.

De aanleg van de snelweg en de ruilverkaveling van het Duivense Broek waren mede aanleiding tot verdere wijzigingen en verbeteringen van het afwateringsstelsel omstreeks 1950. Onderdeel daarvan was het graven van de Smalle Wetering, een geheel nieuwe watergang op ongeveer 500 meter afstand evenwijdig aan de Groessensche Leigraaf. Ook de grootschalige uitbreidingen van Duiven brachten wijzigingen in het afwateringspatroon met zich mee. In het kader van de landinrichting Duiven-Westervoort werden de laatste verbeteringen in de waterbeheersing van het Duivense broek aangebracht, mede omdat de ontwatering via de kavelsloten plaatselijk nog te wensen overliet.

2.5 Infrastructuur

2.5.1 Doorgaande en interlokale verbindingen

Het hoofdpatroon van interlokale en lokale doorgaande verbindingen is reeds op de kaart van 1735 te zien, de na de Tweede Wereldoorlog geheel nieuw aangelegde wegen buiten beschouwing gelaten. Zowel de oude oost-westverbindingen als de huidige rijksweg en de route via de Molenstraat en Heilweg richting Westervoort en Arnhem, als de verbindingen tussen Duiven en Groessen (Heiliglandsestraat-Dorpstraat), Duiven en Loo (Burgemeester Van Dorth tot Medlerstraat-Eltensestraat-Loostraat), Groessen en Loo (Dorpstraat-Lijkweg) en Groessen en Leuven (Leuvensestraat) waren reeds aanwezig. In het algemeen zijn de tracés sindsdien niet eens zoveel gewijzigd, hoewel hier en daar een bocht is recht getrokken en de precieze onderlinge aansluiting soms werd aangepast. Overigens speelden ook de rivierdijken een bescheiden rol als verkeersverbinding. Langs de IJssel was de dijk een van de weinige verbindingen om van Duiven en Westervoort naar de meer stroomafwaarts op de rechter rivieroever gelegen dorpen en buurschappen te reizen. Ten behoeve van het onderhoud aan de dijken werden her en der dijkmagazijnen gebouwd, waarin de daartoe benodigde materialen konden worden opgeborgen. In Duiven waren nabij de Jezuïetenwaai en de Loowaard dergelijke magazijnen te vinden.

Natuurlijk waren vroeger niet alle wegen verhard, waardoor de begaanbaarheid met name in het winterseizoen geregeld te wensen overliet. Overigens speelde ook de soms gebrekkige staat van onderhoud daarbij een rol. Op de gemeentekaart van J. Kuyper van 1866 is aangegeven welke wegen toen reeds waren verhard. Deze zogenaamde straat- en kunstwegen waren:

- de rijksweg: Arnhem-Westervoort-Duiven-Zevenaar (en verder naar Didam of naar Babberich-Emmerik), later bekend als de N810;
- de route van de dorpskern van Duiven langs het station naar Loo;

- de weg van de kern van Groessen naar de dijk (Dorpstraat-Lijkweg);
- de route vanuit Groessen naar De Ooij en Zevenaar.

Rijksweg

De rijksweg is een oude handelsroute tussen Arnhem en Emmerik, die echter mede door de slechte staat van onderhoud veel concurrentie ondervond van de route over Doesburg en Doetinchem. Sinds 1739 bestond een postdienst tussen Arnhem, Kleef en Keulen, waardoor de weg ook bekend was als de Kleefse Postweg. De weg werd in 1838 begrind, in het kader van het Rijkswegenplan, onder toezicht van een speciale wegecommissie van het rijk. Honderd jaar eerder, in 1738–1739, was door het aanleggen van een nieuw, recht tracé door de Groessche Weide ten oosten van Duiven de omweg die men tot dan toe langs de noordzijde daarvan moest maken komen te vervallen. In de financiering van de aanleg en het onderhoud van de doorgaande wegen werd veelal mede voorzien door het heffen van tol. Dit gold ook voor de rijksweg, waar al in 1720 sprake is van een zwijgende (d.w.z. onbemande) tol tussen Duiven en Zevenaar. Ook het restaurant De Tol in Duiven herinnert nog aan een oude tolplaats. Net als vele andere oude rijkswegen werd ook de rijksweg in Duiven voorzien van laanbeplanting met eiken.

Heilweg-Molenweg, Leuvensestraat

De Heilweg en Molenweg zijn onderdelen van een oude doorgaande route voor het verkeer van Arnhem via het veer bij Westervoort, Groessen, Oud-Zevenaar, Babberich, Elten naar Emmerik en verder langs de Rijn naar Wezel en Keulen. De verbinding raakte in de loop van de 16de eeuw in onbruik, omdat de route via Duiven de voorkeur kreeg. De Heilweg is in zijn naamgeving mogelijk verwant aan de zogenaamde Heel- en Heerwegen, benamingen voor oude doorgaande routes.

Op deze route sloot ook de Leuvensestraat aan die naar het Leuvense veer over de Rijn voerde, oudtijds een belangrijke rivierovergang naar de Over-Betuwe. De riviertol die in deze omgeving bestaan moet hebben werd in de 13de eeuw verplaatst naar Huissen. Toen de Rijn verzandde en een andere loop kreeg, verloor dit veer zijn betekenis. Omstreeks 1700 was het geheel verdwenen; de rol werd overgenomen door het Looveer.

Autosnelweg A12, Rivierweg (N 338), Giesbeeksestraat

De geschiedenis van de aanleg van de Autosnelweg A 12 gaat terug tot minstens 1940; het bevel tot de aanleg dateert van 21 juni van dat jaar. Volgens de oorspronkelijke planning was het de bedoeling dat de weg eind 1942 gereed zou zijn. Door de oorlogsomstandigheden werd de aanleg echter gestaakt om voor wat betreft de Liemers pas in 1959 herstart te worden, een en ander overeenkomstig het Rijkswegenplan van 1958. Het traject Arnhem-Zevenaar werd op 8 maart 1961 opengesteld, het aangrenzende deel Zevenaar-Elten op 12 april 1962. De snelweg werd op een verhoogde aarden baan aangelegd, min of meer ter plaatse van de oude Middelstraat, met een zogenaamd kokerviaduct bij de Broekstraat-Giesbeeksestraat te Duiven. In december 1989 werd de nieuwe aansluiting bij Duiven geopend, tegelijk met de nieuwe rondweg om Duiven en de ontsluiting van het noordelijke deel van het aan de A12 gelegen regionale bedrijventerrein Centerpoort. Om het verkeer vanuit Duiven naar de noordelijke banen te kunnen leiden werd een brug over de snelweg gebouwd. Ten behoeve van het steeds toenemende verkeer werd het traject tussen het knooppunt Velperbroek en de nieuwe aansluiting bij Duiven aanzienlijk verbreed. Ten noordoosten van Duiven werd aan de zuidzijde van de snelweg de parkeerplaats Oud-Broeken aangelegd.

Ter vervanging van de oude route over de IJsseldijk van Westervoort over de Nieuwgraaf naar Lathum, Giesbeek en Angerlo werd de zogenaamde Rivierweg (N338) aangelegd, die via een, op enige afstand van de oude dijk, gelegen tracé de dorpen en buurschappen langs de IJssel met elkaar verbindt.

In het kader van de ruilverkaveling werd door het Duivense Broek een geheel nieuwe verbinding aangelegd tussen Duiven en Giesbeek: de Giesbeeksestraat. Recent is het profiel van de weg gewijzigd door de aanleg van een fietspad.

2.5.2 Overige wegen, ontsluitingswegen en kerkpaden

Een andere oude weg was de Lijkweg tussen Groessen en de Husselarij. Lijkwegen waren oudtijds de routes waarlangs men overleden naar hun laatste rustplaats bracht; de context van deze weg in de gemeente Duiven is echter onduidelijk. In 1938 werd de weg (opnieuw) verhard.

Verder werd het wegenpatroon gekenmerkt door een betrekkelijk fijnmazig net van wegen en paden, die veelal dienden ter ontsluiting van landerijen en meer afgelegen bebouwing. Zowel Duiven als

Groessen en Loo kende verschillende kerkpaden, voetpaden die vanuit de omgeving van naar de centraal in de dorpen gelegen kerken voerden. Van de kleinere paden zijn sommige verhard en verbreed, andere zijn in de loop der jaren verdwenen.

2.5.3 Spoorwegen

De Spoorverbinding Arnhem-Zevenaar-Emmerik werd in 1856 opengesteld. Het spoor werd even zuidelijk van de rijksweg aangelegd over een kaarsrecht tracé, dwars door het Welleveld, de Veldslagen, De Droo, de Nieuweling en de Groessensche Weide.

Het dorp Duiven kreeg een eigen station, aan de Droo, zuidwestelijk van de oude kern. Het stationsgebouw, gesloten in 1936, en directe omgeving werden tijdens de Tweede Wereldoorlog totaal verwoest ten gevolge van de ontploffing van een brandende olietrein. Duiven kreeg in 1980 opnieuw een eigen station. In het oude stationskoffiehuis aan de Parallelstraat is thans het pannenkoekhuis De Snippenhof gevestigd.

Ook in Groessen was een stopplaats. De halte was gesitueerd bij de overgang aan de Heiliglandsestraat, waar aan de Groessense kant van het spoor ook een klein haltegebouw stond. Aan weerszijden van het spoor waren verhoogde perrons met daarop een houten abri.

Van zeer recente datum is de aanleg van de Betuwelijn. Het tracé steekt zuidoostelijk van het dorp Loo de Rijn over naar het grondgebied van de gemeente Duiven en loopt vervolgens zuidwaarts van het dorp Groessen verder in de richting van Zevenaar. De aanleg van deze goederenspoorverbinding vormde de eerste grootschalige verandering in het dan toe gave landschap ten zuiden van Loo en Groessen. Op drie plaatsen werd een mogelijkheid gecreëerd om de spoorweg over te steken, namelijk bij de Schraleweidsestraat, de Rijswijksestraat-De Aa en bij de Achtergaardsestraat-Groessense weg.

2.5.4 Oeververbindingen

Op het grondgebied van de gemeente Duiven zijn door de eeuwen heen op vier verschillende plaatsen veren geweest, waarvan heden ten dage alleen het zogenaamde Looveer op Huissen nog in de vaart is. Van de andere drie veren die reeds lang uit de vaart zijn is weinig of niets herkenbaars overgebleven.

Het Angeroyse veer (mogelijk ook Leuvense veer)

Angeroyen is de naam van een voormalig onder Angeren ressorterend buurschap en van een huis of havezate, ter plaatse van het huidige Loo en het Looveld. Voor de ingrijpende veranderingen in de loop van de Rijn in de 13de of begin 14de eeuw lag Angeroyen nog aan de linkerzijde (de Overbetuwse zijde) van de rivier. De oudste vermelding van het Angeroyse veer is van 1440. Het belang ervan moet toen – gezien de veranderde hoofdstroom van de Rijn – al zijn afgenomen ten gunste van het nabij gelegen Looveer, dat de oeververbinding over de hoofdtak van de Rijn onderhield.

Het Duivense Veer

Een veer te Duiven is bekend uit de (Gelderse) Grafelijke rentmeestersrekeningen; de oudst bekende vermelding is van 1313–1314. Onbekend is waar dit veer precies gelegen heeft.

Het Looveer

Het Looveer voorzag in een verbinding tussen de stad Huissen en het ten zuiden van Westervoort gelegen kerspel Loo. De oudst bekende vermelding als het Looveer is van 1579, maar het veer is ongetwijfeld al veel ouder. Oudtijds fungeerde de boerderij herberg Dorrenheuvel of De Roskam als veerhuis, later werd aan de Huissense zijde een veerhuis gebouwd.

Het Looveer had in het begin van de achttiende eeuw te kampen met concurrentie van een sluikveer, pal tegenover de Loowaard, onderhouden door de pachter van de boerderij-herberg De Scherpenkamp aan de Huissense zijde.

Het Kandiaveer

Ten noorden van de huidige benedenmond van de Oude Rijn ligt een in 162 ontstane waard, die oorspronkelijk de Peppelgraafswaard genoemd werd, maar sinds ongeveer 1675 als Kandia of Candia (= Kreta) bekend staat. Voor de verbinding van de waard (die politiek gezien als neutraal gebied beschouwd werd, omdat het noch tot Gelderland, noch tot Kleef behoorde) met de Overbetuwe enerzijds en het Ambt Lymers anderzijds, zorgde een voetveer dat door de pachter van Kandia werd bediend. Dit veer,

dat meer voor de omwonenden dan voor de enige pachter en zijn familie van belang was, had echter geen officiële status. Het dateert vrijwel zeker al van voor 1795.

2.6 Middelen van bestaan / Werkgelegenheid

2.6.1 Algemeen

Akkerbouw en veeteelt waren jarenlang de belangrijkste bronnen van bestaan. Behalve boeren en arbeiders kwam tot in de 19de eeuw slechts een beperkt aantal ambachtslieden voor. Dit gegeven wordt fraai geïllustreerd door gegevens van de volkstelling van 1726. Duiven kende in dat jaar naast de vele agrariërs en dagloners: drie pastoors en drie koster, vijf timmerlieden, vier kleermakers, vier vissers, drie schippers, drie smeden, twee kasteleins en een schoenmaker, een kuiper, een wever, een strodekker, een veerman, een herder, een schout en een edelman.

Naast de landbouw en de gebruikelijke ambachten kende Duiven nauwelijks andere vormen van bedrijvigheid behalve de tegel-, steen- en pannenbakkerijen (zie 2.5.3) en de brouwerij aan de Rijksweg te Duiven. Dit bijzondere bedrijf, dat in het midden van de 19de eeuw als een van de belangrijkste brouwerijen van Gelderland werd beschouwd, bestond minstens vanaf 1704 en was sinds 1876 bekend als De Star. Na de Eerste Wereldoorlog werd de bedrijfsvoering beëindigd. De gebouwen zijn afgebroken en tegenwoordig herinnert alleen de Brouwerijstraat nog aan dit bijzondere complex.

Tijdens de agrarische crisis van 1875–1895 was sprake van werkloosheid en zochten verschillende inwoners van Duiven, Groessen en Loo werk in het Duitse Ruhrgebied.

Uit cijfers over 1930 en 1947 blijkt dat dan nog altijd ongeveer de helft van de beroepsbevolking in de landbouw werkzaam was. In 1930 was bijna 32% van de beroepsbevolking werkzaam in de nijverheid; in 1947 was dat nog maar ruim 26%. De werkgelegenheid in de sector handel en verkeer steeg van 7,6% in 1930 naar 9,65% van de beroepsbevolking in 1947. Afgezien van de bestaande baksteenindustrie werd het omstreeks 1950 niet wenselijk geacht om nieuwe industrieën aan te trekken.

Na de Tweede Wereldoorlog werd Duiven hoe langer hoe meer een forensengemeente. In 1970 werkte bijna de helft van de beroepsbevolking buiten de gemeente, met name in Arnhem en Zevenaar. Ongeveer een zesde deel was nog werkzaam in de agrarische sector, waarbij met name ook de tuinbouw en fruitteelt genoemd moeten worden. De werkgelegenheid in de nijverheid was ten opzichte van de vorige periode iets teruggelopen. De aanleg van de bedrijventerreinen – met name langs de A12, mede in het kader van de regionale taakstelling – maakte de komst van verschillende nieuwe bedrijven en daarmee gepaard gaande nieuwe werkgelegenheid mogelijk.

2.6.2 Landbouw c.a.

Zoals gezegd waren akkerbouw en veeteelt jarenlang de belangrijkste bronnen van bestaan. Door de bodemgesteldheid was een gemengd bedrijfstype vanouds het meest gebruikelijk. Akkerbouw vond plaats op de hogere gronden, terwijl de broeklanden in gebruik waren als weide- en hooiland.

Met name vanaf de 19de eeuw werden de tuinbouw en de fruitteelt steeds belangrijker. De oeverwallen en andere hoger gelegen gronden waren daartoe zeer geschikt (zie kaart 1970!) Tot aan de dag van vandaag zijn in de gemeente Duiven nog altijd verschillende tuinderijen en fruitbedrijven te vinden; binnen de landbouw werd de tuinbouw zelfs de belangrijkste sector. Daarbij kan onderscheid worden gemaakt tussen de vollegrondsteelt en de glastuinbouw. Laatstgenoemde vorm kwam vooral voor ten zuiden van de lijn Loo-Duiven. Op enkele plaatsen staan nog gemetselde schoorstenen van de stookinstallaties van de kassen. De fruitteelt is vanouds vooral rond Groessen en Loo te vinden. De laatste jaren is het aantal agrarische bedrijven in hoog tempo afgenomen; een trend die ook in de tuinbouw waarneembaar werd.

De landbouw was mede bepalend voor het aanzicht van het landschap. Zo komen in het oeverwallenlandschap rond Groessen en Loo vele kleinschalige landschapselementen voor in de vorm van (meidoorn)heggen, restanten van singelbeplanting, knotwilgen, bosjes, erfbeplanting en boomgaarden. De afname van het aantal fruitteeltbedrijven had ook tot gevolg dat talloze hoogstamboomgaarden uit het landschap zijn verdwenen.

De landbouw bracht ook allerlei aanverwante werkgelegenheid met zich mee. Zo hadden zowel Duiven als Groessen en Loo een eigen korenmolen. Deze molens zijn pas in de loop van de 19de eeuw gesticht, hetgeen voortvloeide uit de in de Liemers tot die tijd geldende molendwang, waardoor een ieder op de Buitenmolen bij Zevenaar was aangewezen. De oudste molen was die aan de Eltensestraat te Duiven,

gebouwd in 1804 in opdracht van molenaar Mattheus van der Grinten. Deze (bij de bocht in de weg gelegen) molen werd op 7 oktober 1944 verwoest. (opgeblazen). De molen De Welvaart te Groessen dateert van 1853. Molen Ceres te Loo, werd gebouwd in 1865 in opdracht van Theodorus Fredericus Evers. Na een brand in 1930 werd het bovenstuk afgebroken. Eerder was er een rosmolen, eveneens aan de Loostraat.

2.6.3 Ambacht en industrie

Baksteen-, dakpan- en tegelfabricage

De baksteenindustrie c.a. werd in de gemeente Duiven al vroeg uitgeoefend. Reeds in de 16de en 17de eeuw werden er in de omgeving van Duiven dakpannen en bakstenen vervaardigd op kleine, vrij primitieve tichelarijen met meilerovens. In de ambtsatlas van 1735 staan onder Groessen twee tegelovens ingetekend: een ten zuiden van het huis Rijswijk en een ten oosten van de Aa. Verder functioneerde in het buurschap Leuven (Leuffen) een steenoven van 1789 tot 1823.

Op 8 juli 1829 werd concessie verleend voor een steenfabriek op de Loowaard op verzoek van Johannes Stephanus van Sadelhoff, landbouwer woonachtig op de Loowaard, en Derk Verwaayen uit Pannerden. De exploitatie was aanvankelijk geen succes en in 1835 was de steenoven verdwenen. Van Sadelhoff kreeg met zijn nieuwe compagnon Antonius Johannes Corman uit Gendt op 1 maart 1836 een vergunning voor een steenoven op de Middelwaard, op Huissens grondgebied, welke nog als vervallen steenoven in de Robasatlas staat aangegeven.

In 1864 kreeg Peter Peters, landbouwer op Candia aan het Pannerdens kanaal, vergunning voor het oprichten van een panoven (pannen- en vloertegelfabriek) op een stuk bouwland ten zuiden van de rijksweg tussen Duiven naar Westervoort. In 1874 werd in de directe omgeving nog een panoven opgericht (Holleman) die in 1883 door Peters werd overgenomen. De gebouwen werden in 1907 gesloopt. Beide pannenbakkerijen staan nog op de kaart van 1910 (Robasatlas).

Op 11 januari 1879 werd opnieuw concessie verleend voor het oprichten van een steenbakkerij op de Loowaard, nu op verzoek van Jan Willem Conrad Koch, landbouwer op de Loowaard. De familie Koch verkocht het complex in 1885 aan Theodorus Everardus van Sadelhoff. Het complex omvatte toen een bazenwoning met schuur en haaghuis, 500 meter rails (smalspoor). In 1925 werd de veldoven vervangen door een ringoven met een 43 meter hoge schoorsteen. De steenfabriek, laatst bekend als de steenfabriek BV De Loowaard, bleef in functie tot 1993. Het complex, de grootste, in zijn soort op Duivens grondgebied werd naderhand gesloopt, waarna weinig of niets herkenbaars meer overbleef.

Ten behoeve van de baksteenindustrie c.a. werd in de lager gelegen rivierkleigebieden klei gewonnen, zeker in de uiterwaarden maar in de beginperiode wellicht ook binnendijks. Daartoe werd doorgaans eerst de bovenlaag verwijderd, waarna de daaronder gelegen 'schone' klei kon worden afgegraven. Na afloop daarvan werd de oorspronkelijke, humusrijkere bovenlaag weer teruggestort.

2.7 De oudste planmatige uitbreidingen

Nadat eeuwenlang de uitbreidingen min of meer spontaan en incidenteel plaats hadden gevonden kwam daar in de loop van de 20ste eeuw verandering in. De provincie Gelderland was eind 1941 mede-initiator van de eerste uitbreidingsplannen in de gemeente Duiven. De provincie was van mening dat het opstellen van een uitbreidingsplan tot de aanbeveling strekte, mede gelet op de aanleg van de ook door de gemeente Duiven voerende autosnelweg tussen Driebergen en de Duitse grens en de ongewenste bebouwing die deze aanleg onverhoopt met zich mee zou kunnen brengen met name rond de aansluitingen op het lokale wegennet. In april 1942 kreeg Ir. G.L. van Straaten van het Ingenieurs en Architectenbureau 'Schaap' uit Arnhem opdracht om het uitbreidingsplan op te stellen. Op 12 mei 1944 werd het uitbreidingsplan vastgesteld, zowel het plan in hoofdzaak voor de hele gemeente Duiven als de plannen in onderdelen voor de dorpen Duiven, Groessen en Loo. Het plan in hoofdzaak was er vooral op gericht om ongewenste bebouwing buiten de bebouwde kommen te weren en dit gebied voor de landbouw te behouden. Daarbij werd onderscheid gemaakt tussen het noordelijke deel van de gemeente met akkerbouw en veeteelt en gemiddeld wat grotere bedrijven en het zuidelijke deel met eveneens akkerbouw en veeteelt, maar dan gemengd met tuinbouw en fruitteelt en gemiddeld kleinere bedrijven. Een onderscheid dat in feite min of meer nog steeds wordt gehanteerd in het bestemmingsplan voor het buitengebied.

In het noordelijke deel, het Duivense Broek, was de ruilverkaveling in uitvoering in het kader waarvan nieuwe wegen en sloten werden aangelegd, die ook in het uitbreidingsplan werden opgenomen. In de rest van de gemeente bestonden verschillende verharde en nog onverharde wegen. In de uiterwaarden

werd geen verdere bebouwing toegelaten, evenmin als in het gebied van de Oude Rijn dat als natuur-reservaat werd bestemd. Langs de autosnelweg en spoorweg was voorzien in bebouwingsvrije zones.

De oorlogshandelingen strooiden echter roet in het eten. De plankaarten gingen verloren en na de bevrijding kreeg het herstel van de oorlogsschade prioriteit. Zo werden in de periode mei 1947–mei 1953 maar liefst 89 nieuwe woningen en 15 nieuwe boerderijen gebouwd, waaronder respectievelijk 14 en 10 gevallen van herbouw op de oorspronkelijke locatie. In tegenstelling tot vele Betuwse dorpen was in geen van de Duivense kernen de schade dermate omvangrijk dat een integraal wederopbouwplan gemaakt moest worden. Pas in de loop van 1947 werden de eerste voorbereidingen getroffen om een nieuw uitbreidingsplan te laten opstellen. De opdracht ging opnieuw naar Ir. G.L. van Straaten, die nu daarbij werd ondersteund door zijn stedenbouwkundig medewerker ir. F.W. van Droffelaar. Het nieuwe uitbreidingsplan werd op 29 maart 1949 vastgesteld. In de daarop volgende jaren werd gewerkt aan een herziene versie – mede naar aanleiding van ingediende bezwaren en de onthouding van goedkeuring op onderdelen door Gedeputeerde Staten – die op 29 januari 1957 kon worden vastgesteld.

Met de eerste naoorlogse uitbreidingsplannen werd beoogd om de dorpen te voorzien van een organische uitbreiding, dus logisch voortbordurende op bestaande structuren – en te komen tot een zekere kernvorming. Kernvorming werd gezien als de economisch meest verantwoorde vorm van uitbreiding, in verband met de te verwachten aanleg van voorzieningen als riolering, waterleiding, gas en elektriciteit en doordat bij deze wijze van uitbreiden zo min mogelijk kostbare cultuurgrond verloren ging.

3 Duiven

3.1 Ontwikkelingsgeschiedenis

Binnen de dorpskern van Duiven zijn de locaties waar sprake is van de langste continuïteit van bewoning tot heden de omgeving van de kerk, bewoond vanaf de Laat-Romeinse tijd, en de noordelijk van het huidige dorpscentrum gesitueerde Woerd (Ploenstraat-Woerdstraat, Rijksweg), voor zover bekend bewoond vanaf ongeveer de 9de eeuw. Dit zijn ook de plekken die blijken de Atlas van het Ambt Liemers in 1735 samen de nog spaarzame bebouwde dorpskom van Duiven vormden. Verder was ook bebouwing te vinden aan de rand van de Eng (Engsestraat), het op de rivierduin gesitueerde bouwlandcomplex westwaarts van de woerd, en in het latere buurschap de Droo gesitueerd op de zandrug die vanaf het huidige centrum van Duiven in zuidwestelijke richting loopt. Opvallend zijn de nog betrekkelijk grote, gemeenschappelijke gronden, in de atlas aangeduid als 'Gemeine Htung'. Het merendeel van de bebouwing was direct aan deze gronden gesitueerd. Echter ook op deze gronden stond hier en daar al wat kleinschalige bebouwing.

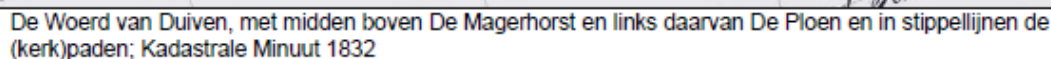
De meest markante bebouwingselementen waren destijds de *St. Remigiuskerk*, gesitueerd aan de zuidkant van de nederzetting, op de overgang van de woerd naar de eveneens op de zandopduiking gesitueerde zogenaamde Elshoven en de westelijk daarvan gesitueerde *pastorie* op een deels nog omgracht terrein. Voorts aan de noordwestzijde van de Woerd de havezaten *De Ploen* en *De Magerhorst*, beiden eveneens op deels omgrachte terreinen, en de hoeve Poeldijk. Ook de locatie van de latere brouwerij De Star aan de Rijksweg was reeds bebouwd.

Duiven anno 1735.

Situatie anno 1832

Het kadastrale minuutplan van 1832 vertoont op hoofdlijnen hetzelfde beeld. Slechts op enkele plaatsen is bebouwing bijgekomen of verdwenen. De grachten van De Ploen zijn nog slechts gedeeltelijk ingetekend; die van De Magerhorst zijn geheel verdwenen. De gemeenschappelijke gronden zijn verder verkaveld – en mogelijk deels al verkocht aan particulieren – maar nog wel herkenbaar in de verkavelingsstructuren. Verder zijn verschillende (kerk)paden ingetekend op de Woerd en de Eng, die op de kaart van 1735 niet zijn aangegeven, maar ook toen wellicht al bestonden. Een van de voorbeelden is het pad dat van de Eng naar de woerd liep en even zuidelijk van De Ploen aansloot op de Ploenstraat; het verbrede westelijke deel daarvan is thans bekend als de Hogeweg. Overigens kon men vanaf dit pad via een dwars door de polders lopend ander pad naar de Nieuwgraaf en omgekeerd. De Hogeweg was in tijden van wateroverlast een alternatieve route voor de Engestraat.

Ook de kaart van 1910 vertoont op hoofdlijnen hetzelfde beeld. De belangrijkste toevoeging is het spoor met aan de noordzijde daarvan het stationsgebouw en ten zuiden daarvan de Parallelweg. De bestaande bebouwingsstructuren lijken in bescheiden mate te zijn verdicht, waarbij de nieuwe bebouwing in de omgeving van het station wellicht het meest opvallend is. Daaronder bevonden zich onder meer Huize Welleveld – gebouwd in 1898 in opdracht van Zeno baron van Dorth tot Medler, destijds burgemeester van Duiven – met de daaromheen gelegen grote parkachtige tuin en de dokterswoning aan de Eltensestraat, gebouwd in 1905. In de verdere omgeving zijn opvallende nieuwe elementen de beide pannembakkerijen aan de straatweg ten westen van het dorp en de korenmolen aan de Eltensestraat.

De ontwikkeling van Duiven in de jaren tussen 1900 en 1940 kenmerkt zich door een gestage verdere verdichting van de bestaande bebouwing, waarbij vooral aan de Rijksweg werd gebouwd. Ook aan de Woerdstraat was sprake van een verdere verdichting. Aan de Lombokstraat kwam het kort na de oorlog tot sociale woningbouw.

De eerste planmatige naoorlogse uitbreidingen

De eerste, meer planmatige uitbreidingen van Duiven dateren van na de Tweede Wereldoorlog. De eerste uitbreidingsplannen (1949 en 1957) voorzagen in uitbreidingen op drie locaties rondom het oude hart van Duiven. Niet alles werd volgens de oorspronkelijke plannen uitgevoerd; de plannen werden meerdere malen herzien. De eerste uitbreidingsplannen waren nog bescheiden van opzet, waarbij getracht werd de kern op een 'organische' wijze uit te breiden, hetgeen wil zeggen dat gestreefd werd naar een natuurlijke groei van de kern die zoveel mogelijk logisch aansloot en voortborduurde op bestaande wegen en structuren.

De eerste naoorlogse uitbreidingsgebieden zijn:

- het westwaarts van de oude kerk gelegen woongebied met 't Weike en 't Buske, aan de zuidzijde begrensd door de nieuw aangelegde Van Schaikstraat, die tot aan de bouw van De Elshofpassage in 1993 doorliep tot aan de Kastanjelaan (vroeger Droostraat), vooral bedoeld voor kleine middenstands- en arbeiderswoningen;
- het zuidelijke deel van de Woerd: Brouwerijstraat, Schoolstraat, Oranjestraat (ter plekke van een oud pad), Wilhelminastraat en Julianastraat, met scholen op de hoek van de Schoolstraat en Oranjestraat en voorts vooral arbeiderswoningen;
- de terreinen aan weerszijden van de Burgemeester Van Dorth tot Medlerstraat (Van Houtstraat, Voorbijstraat, westelijke deel Thuvinestraat) – met vooral ruimte voor middenstandswoningen en in de hoek met de Rijksweg voor huisvesting van bejaarden.

Bij de vaststelling van het eerste uitbreidingsplan in 1949 was het laatstgenoemde gebied deels reeds uitgevoerd.

Plattegrond van Duiven; ca 1970 (Bron: Intergemeentelijk structuurplan Duiven-Westervoort)

Verdere ruimtelijke ontwikkeling vanaf circa 1965

In de jaren zestig werd de Bloemenbuurt aangelegd (Rozenstraat, Anemonenstraat, Dahliastraat, Gladiolenstraat, Seringenstraat) en het woongebied Droo-Noord ten zuidwesten van het centrum. Dit laatste gebied werd in 1973 aangevuld met de Eltingerhof, gelegen tussen de Kennedystraat en de centrale groenstrook. Ook de oudste woningen in Verged-Zuid dateren nog van de zestig jaren.

De basis voor de verdere grootschalige groei van Duiven werd gelegd in de Tweede Nota Ruimtelijke Ordening die in 1966 openbaar werd. Duiven werd in combinatie met Westervoort genoemd als gebied dat zich zou moeten ontwikkelen tot een derde stadsvleugel van Arnhem. Om de Veluwe te ontzien werd gekozen om de groei in de regio Arnhem te concentreren in de Liemers en de Oost-Betuwe dus aan de zuidelijke rand van de Veluwezoom. Het concept werd in het provinciale streekplan Rijn en IJssel overgenomen. De plannen voorzagen in een volledige bebouwing van het ongeveer vier kilometer lange weidelandschap tussen Westervoort en Duiven. Beide gemeenten gaven in 1967 gezamenlijk opdracht aan architecten- en ingenieursbureaus om in samenwerking met de gemeentelijke diensten een structuurplan voor de ruimtelijke ordening op te stellen voor het hele grondgebied van beide gemeenten. Het eerste ontwerp voor dit intergemeentelijk structuurplan Duiven-Westervoort verscheen in 1969. Nadien werd het meerdere malen gewijzigd en aangevuld.

In tegenstelling tot de eerste naoorlogse uitbreidingen werd vanaf de jaren '70 bij het ontwerpen van de nieuwe woonwijken niet of nauwelijks meer aangesloten en voortgeborduurd op bestaande wegen en structuren in het landschap. De omvang van de geprojecteerde nieuwe wijken was van een totaal andere orde. Ook het concept van een organische wijze van groei werd verlaten. De eerste grootschalige nieuwe woonwijken waren de Verged (Vergert-West, Oost en Zuid) gerealiseerd in het midden van de jaren '70 en het Welleveld begin jaren '80. Huize Welleveld bleef met de daarbij horende grote parkachtige tuin gehandhaafd. Op het terrein tussen De Verged en het spoor werd het industrieterrein 't Holland aangelegd.

Op 15 mei 1981 volgde de definitieve ministeriële aanwijzing van Duiven en Westervoort als groeikern, nadat in de Derde Nota Ruimtelijke Ordening daartoe al de mogelijkheid was opgenomen. De voor Duiven overeengekomen taakstelling omvatte de bouw van 6.000 woningen in de periode 1986-1995 in Duiven-West en Duiven-Zuid (nog inclusief De Biezenkamp). Het bestemmingsplan Duiven-West werd het eerst uitgewerkt en bebouwd.

Voor het deelplan De Geer werd in augustus 1983 de eerste paal in de grond geslagen. Kershagen met ca 650 woningen was in 1987 in aanbouw.

Na Duiven-West werden de plannen voor Duiven-Zuid uitgewerkt, waarmee een uitgestrekt gebied ten zuiden van de spoorlijn op de schop ging. Dit gebied werd door de Eltensestraat in twee delen opgesplitst: de deelplannen Zuid-West (met De Endesprong en De Korte Maten) en Zuid-Oost (met De Achterste Hoek, Het Eiland, De Meurslag en De Veldslegen) In augustus 1987 werd gestart met bouwrijp maken van het deelplan Zuid-Oost.

Noordoostwaarts van de Woerd werd tussen 1992 en 1995 de wijk Lommerweide aangelegd, waarmee ook het gebied tussen de Woerd, de Rijksweg, de Oostsingel en de Vergertlaan was ingevuld. Tussen de lintbebouwing van de Lombokstraat en de nieuwe wijk bleef – deels in de vorm van achtertuinen – een groene bufferzone intact.

Voorts werden oostwaarts van de Nieuwelings tochtsloot, dus in de polder De Nieuweling, de begraafplaats 't Heilige Land, het Tennis-centre Duiven en de woonwijk de Nieuweling aangelegd. De in de loop der jaren ontstane lintbebouwing aan de Heiliglandsestraat bleef gehandhaafd, waaronder ook de boerderij De Nieuweling. De jongste uitbreidingsplannen (De Ploen) zijn momenteel in voorbereiding en betreffen het gebied ten oosten van de Westsingel, noordwaarts van de Rijksweg. Men verwacht na de zomer van 2006 met de bouw van de eerste fase (De Ploen-Zuid) te kunnen beginnen.

De grootschalige uitbreiding van Duiven met tal van nieuwe woonwijken bracht ook de nodige veranderingen in de oude kern met zich mee, waaronder de uitbreiding van het bejaardentehuis Thuvine (1985), de bouw van een nieuw gemeentehuis (1989), het winkelcentrum de Elshofpassage (1993) en de modernisering van het Remigiusplein en omgeving.

3.2 Huidige ruimtelijke karakteristiek

De aanleg van de grootschalige nieuwbouwwijken en de aanwijzing van Duiven als groeikern en de daaropvolgende aanleg van grootschalige nieuwe woonwijken, bedrijventerreinen en een vernieuwd centrumgebied etc. hebben tot gevolg gehad dat een zeer groot deel van het grondgebied rondom de

oude kern van Duiven ingrijpend van karakter is veranderd. Daarbij zijn in de betrokken gebieden weinig sporen van de eeuwenlange ontwikkelingsgeschiedenis herkenbaar gebleven. De sterke groei van Duiven bracht ook ingrijpende wijzigingen in de historische dorpskern met zich mee. Een en ander wil echter niet zeggen dat cultuurhistorie nergens meer beleefbaar is. In het navolgende ligt de nadruk op de vanuit cultuurhistorisch oogpunt interessante delen van Duiven.

3.2.1 Historisch geografisch

De Rijksweg vormt tegenwoordig de drager van wat nog over is van de historische ruimtelijke structuur van het dorp Duiven. Buiten het centrum volgt de Rijksweg een recht tracé en is daar nog deels voorzien van begeleidende laanbeplanting met eiken. Verder is de weg nog min of meer herkenbaar als historische doorgaande route aan de lintbebouwing met vooral negentiende- en twintigste-eeuwse panden. De villa Rijksweg 47 (vroeger boerderij en postkantoor) met de daarvoor gelegen grote tuin met hoog opgaande bomen markeert de overgang van het centrumgebied naar de randzone.

Binnen het centrum vertoont de Rijksweg enkele markante bochten, zoals die min of meer vanouds aanwezig zijn. In het centrum zijn naast grootschalige moderne panden ook enkele markante voorbeelden van oudere bebouwing te vinden, waaronder de voormalige pastorie en het voormalige gemeentehuis. Oostwaarts van het voormalige gemeentehuis heeft de historische bebouwing plaatsgemaakt voor een parkeerterrein.

Ook ten zuiden van de Rijksweg is veel oude dorpsbebouwing verdwenen ten behoeve van grootschalige nieuwbouw als het winkelcentrum de Elshofpassage en het nieuwe gemeentehuis, een zalencentrum en de sporthal De Spelleward. Tussen deze nieuwbouw neemt de markante oude St. Remigiuskkerk met het omringende geboomte tegenwoordig een geheel eigen plek in. Naast de kerk ligt, deels verscholen achter de nieuwbouw, het oude kerkhof.

De Woerd heeft zijn historische karakter deels weten te behouden. Dat geldt vooral ook voor de randen waarlangs de bebouwing vanouds was geconcentreerd. De Ploenstraat heeft met zijn groene bermen en laanbeplanting nog een sterk dorps karakter, dat verder wordt versterkt door historische bebouwing in de vorm van boerderijen en de (voormalige) havezaten De Ploen en De Magerhorst, en door het direct aangrenzende open agrarisch gebied aan de noordwestzijde.

Aan de oostzijde vormt de Woerdstraat de begrenzing van de Woerd. Het gebied tussen de Woerdstraat en de nieuwe wijk de Lommerweide behoorde vroeger tot de gemeenschappelijke gronden. De Lombokstraat doorsnijdt dit gebied. Aan beide straten is enige historische bebouwing te vinden. Aan de Lombokstraat staat vroeg naoorlogse woningbouw in de vorm van enkele dubbele arbeiderswoningen.

Vanaf de noordkant van de Woerd voert de Broekstraat in de richting van het Duivense broek. De Broekstraat was vanouds onbebouwd, maar kent sinds de vorige eeuw wat spaarzame bebouwing. Net voor de autosnelweg staat een boerderij, vermoedelijk gebouwd omstreeks 1945–1950 in het kader van de Wederopbouw. Het aan de Woerd grenzende deel van de Broekstraat is aan weerszijden met bomen beplant. Langs de weg liggen oude watergangen.

De Burgemeester Van Dorth tot Medlerstraat en de in het verlengde daarvan gelegen Eltensestraat vormen samen de oude route van Duiven naar Loo; het historische tracé is nog vrijwel intact. Het profiel van de weg met groene bermen en begeleidende laanbeplanting helpt de weg als oude verbindingsroute herkenbaar te houden.

Rondom het meest noordelijke deel van de Burgemeester Van Dorth tot Medlerstraat liggen de oudste planmatige naoorlogse uitbreidingen, met een aan de Delftse school verwante architectuur.

De Burgemeester Van Dorth tot Medlerstraat en de Eltensestraat zijn voorzien van tweezijdige lintbebouwing, onderbroken door de spoorzone. De spaarzame oudere bebouwing in de vorm van enkele landhuizen, herenhuizen, villa's en boerderijen is ten tijde van de aanleg van de nieuwe woonwijken aangevuld met jongere woningen. Aan het zuidelijke deel van de Burgemeester Van Dorth tot Medlerstraat ligt Huize Welleveld met de daaromheen gelegen grote parkachtige tuin.

Aan de westzijde van Duiven ligt De Eng, thans doorsneden door de Westsingel. De oudste bebouwing ligt op enige afstand van de Engsestraat, op het hoger gelegen rivierduincomplex. Het gebied tussen de bebouwingszone en de Engsestraat behoorde vroeger tot de gemeenschappelijke gronden; door latere bebouwing is het open karakter daarvan deels verloren gegaan. Vanaf de Rijksweg is er over het open weidegebied ten noorden daarvan een vrij zicht op de hoger gelegen Eng. Over de Eng liep een pad naar de woerd dat even zuidelijk van De Ploen aansloot op de Ploenstraat; het verbrede oostelijke

deel daarvan is thans bekend als de Hogeweg. De Hogeweg was in vroeger tijd bij wateroverlast een alternatieve route voor de Engsestraat.

3.2.2 Bebouwingskarakteristiek

Zoals uit de hierboven geschetste ruimtelijke geschiedenis naar voren is gekomen, vond de eerste planmatige uitbreiding van Duiven pas in de jaren van de wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog plaats. Voor het eerst was toen sprake van de bouw van woningen langs enkele speciaal voor dat doel aanlegde nieuwe straten. Iets eerder, vlak na de oorlog, waren aan de oostzijde van het dorp enkele kleine reeksen huizenblokjes gebouwd. Tot de Tweede Wereldoorlog bestond het bebouwingsbeeld van Duiven echter in hoofdzaak uit zelfstandige bouwwerken in de vorm van enkele tientallen boerderijen en woningen. Deze stonden vrij op de kavel, vaak vergezeld van bijgebouwen in de vorm van schuren en stallen. In de regel zal het gegaan zijn om kleine en middelgrote bouwwerken van één bouwlaag onder een gematigd steile kap.

De grootste dichtheid van bouwwerken was – zoals ook uit de geschetste ruimtelijke geschiedenis naar voren is gekomen – te vinden rondom de Woerd. Het gaat om het gebied langs de straten die nu de Rijksweg, de Ploenstraat en de Lombokstraat vormen. Hier ligt ook de oudste kern van het dorp Duiven, die gezocht moet worden nabij de Sint-Remigiuskerk.

Rondom de vrijgelegen gemeenschappelijke gronden van de Woerd stonden tot in de late 19de eeuw enkele tientallen boerderijen van gevarieerde grootte. Door de schaalvergroting in de landbouw ruimden de kleinere boerderijen steeds meer het veld. Ondertussen werden de grotere boerderijen gemoderniseerd en verdwenen lemen en houten wanden om plaats te maken voor baksteen. Voor de boerderijen die verdwenen, kwam woningbouw in de plaats, een ontwikkeling die als gevolg van de bevolkingsgroei en de toenemende welvaart steeds belangrijker werd. Daarbij vond een steeds meer toenemende verdichting van het bebouwingsbeeld plaats: de panden kwamen steeds dichter op elkaar te staan.

Het is zeer waarschijnlijk dat het meest frequente en karakteristieke bouwtype in de geschiedenis van Duiven de traditionele boerderij is geweest. Dit bouwtype bestaat uit een voorhuis met woonfunctie en een achterhuis of deel, waar het agrarisch bedrijf is ondergebracht. Maar zoals hierboven opgemerkt is, zijn veel boerderijen in de loop der tijd verdwenen en verzezen in Duiven in de loop van de 19de eeuw steeds meer woonhuizen. Dit is het tweede bouwtype dat representatief is voor een groot deel van het historische gebouwenbestand. De woonhuizen zijn zeer onderscheiden van grootte, vorm en karakter en gaan van kleine arbeiderswoningen tot grote villa's. Van de woonhuizen die in de afgelopen honderd jaar gebouwd werden, bestaat een redelijk deel nog steeds.

Een belangrijke constatering bij het bestuderen van de historische bebouwing van het dorp Duiven is dat slechts in beperkte mate sprake is van een samenhangend bebouwingsbeeld: door de regelmatige vernieuwing van gebouwen (woningen, boerderijen, bedrijven) is een beeld ontstaan dat bestaat uit een afwisseling van objecten uit verschillende periodes. Samenhang in de bebouwingsstructuur is nog vooral te vinden in de lintbebouwing langs de Rijksweg en bij de wederopbouwarchitectuur. Landschapelijk-agrarische samenhang bestaat nog langs de Ploenstraat rond de boerderijen en havezaten De Magerhorst en De Ploen.

In het navolgende is de nog bestaande historische bebouwing van Duiven geschetst, min of meer in afnemende ouderdom.

De oudste bebouwing

De oudst bewaarde gebouwen zijn atypisch. Dit wil zeggen dat ze geen voorbeelden zijn van een groep gebouwen in de gemeente waarvan vele verdwenen zijn, maar dat zij ook in het verleden al op zichzelf unieke of zeldzame gebouwen waren. Het gaat in het bijzonder om de Sint-Remigiuskerk en de havezate De Magerhorst.

Sint Remigiuskerk

Het oudste gebouw in het dorp Duiven wordt gevormd door de toren en de kerk van Sint-Remigius (Remigiusplein 4). Zoals in zovele dorpen vormt de toren van de hoofdkerk ook hier het historische baken in het centrum. De toren is voor zover bekend het oudste monument van het dorp. De onderbouw dateert uit de 12de eeuw, terwijl de klokkenverdieping en de hoge spits van omstreeks 1500 zijn. Op de toren sluit een laatmiddeleeuwse dorpskerk aan met een driebeukig schip zonder lichtbeuk. Evenals in het nabijgelegen Groessen worden de kruisribgewelven gesteund door natuurstenen zuilen. Het mid-

deleeuwse koor is in 1910 vervangen door een groter neogotisch priesterkoor met een sacristie in vakwerkstijl.

De kerk – met aan de noordzijde de begraafplaats – staat vrij geïsoleerd aan het Remigiusplein. Van de historische bebouwing in de naaste omgeving is nauwelijks iets overgebleven. Ten noordwesten van de kerk bevindt zich nog wel de pastorie (Pastoriestraat 1), een 19de-eeuwse notabelenwoning van twee bouwlagen onder een flauw hellend schilddak, die sindsdien verbouwd is. Ook de voorganger van deze pastorie stond op deze plaats. Tegenover de pastorie verrees in de 19de eeuw het raadhuis (thans restaurant Het oude Raadhuis), evenals de pastorie een kloek gebouw. Zo stonden de kerkelijke en wereldlijke macht hier tegenover elkaar.

De Magerhorst

Aan de noordzijde van de Woerd staat de havezate De Magerhorst (Ploenstraat 48), een rijksmonument. Het oudste deel hiervan is de achthoekige traptoren met muizentandfries en het opschrift 'Die Magerhorst Ao 1549'. Daarnaast bevindt zich het gewijzigde restant van de oude havezate, die in de 19de eeuw na een brand tot boerderij werd verbouwd. De havezate is een van de vijf versterkte havezaten van middeleeuwse oorsprong die in de gemeente Duiven bewaard is gebleven. Een andere havezate vormde De Ploen, iets ten westen van de De Magerhorst. In de uiterlijke verschijningsvorm is De Ploen echter thans een boerderij uit het begin van de 20ste eeuw.

Boerderijen

De traditionele boerderijen binnen de kom van Duiven die bewaard zijn, zijn in de regel van het hallenhuistype of van het T-huistype. Langs de historische wegenstructuur rondom de Woerd zijn er echter nog enkele bewaard. Het betreft hier erven met eenvoudige hallenhuisboerderijen, zoals Ploenstraat 17 of het complete erf van Ploenstraat 40. Bij de hallenhuisboerderij is er sprake van een lange, gesloten vorm van één bouwlaag met een kap. Het gaat om een eenvoudig, vrijstaand volume onder een hoog zadeldak, waarin woon-en bedrijfsgebouwen verenigd zijn. De hallenhuisboerderij is het traditionele boerderijtype in Oost-Nederland. De inwendige structuur wordt gevormd door houten gebinten (staanders en liggers). Het interieur bestaat uit drie schepen: een breed en hoog middenschip met aan weerszijden lagere zijschepen (waar meestal stallen zijn ingericht). Op een historisch erf, zoals Ploenstraat 40, zijn meerdere stallen en schuren aanwezig. De meeste van dergelijke historische bijgebouwen hebben ook één bouwlaag met een zadeldak.

Daarnaast zijn er enkele monumentale T-boerderijen. Dit zijn boerderijen waarbij het voorhuis dwars op het achterhuis staat. Het voorhuis heeft één of anderhalve bouwlaag met daarachter een driebeukig schuur. Zo ligt oostelijk van het dorp aan de met de bomen omzoomde weg de hoeve 't Hoge Veld (Rijksweg 62). Het betreft een schilderachtige hofstede op een T-vormige plattegrond, waarvan het woongedeelte mogelijk uit de 17de eeuw stamt en de deel vroeg 20ste-eeuws is. Een andere T-boerderij is de ten westen van de Magerhorst gesitueerde boerderij Poeldijk (Ploenstraat 30) met gepleisterd woongedeelte met opkamer. Op deze plaats zijn bij opgravingen bewoningsresten gevonden die teruggaan tot de 11de eeuw. Beide T-boerderijen zijn met riet gedekt.

Bij de historische boerderijen in Duiven zijn de muren meestal opgetrokken in schoon metselwerk en gedekt met riet of oud-Hollandse pannen. In enkele gevallen is het metselwerk van de boerderij gepleisterd. In het voorhuis bevinden zich enkele schuiframen met roedenverdeling, terwijl het bedrijfsmatige achterhuis geleed wordt door stalraampjes en stal- en mestdeuren. De deeldeuren zitten in de regel in de korte (achter-)zijde van de boerderij. De bewaard gebleven boerderijen zijn over het algemeen van een wat groter type. Het lijkt erop dat de bescheiden keuterboerderijtjes en knechtenwoningen – voor zover die er geweest zijn – verdwenen zijn.

Buiten de historische kern van de nederzetting zijn in de onmiddellijke omgeving meerdere oude bewoningsplaatsen waar agrarische erven bestonden, vooral bij De Eng. Ook hier zijn nog overblijfselen van enkele karakteristieke boeren erven bewaard.

Woonhuizen (tot 1940)

In de loop van de 2de helft van de 19de eeuw verzeen in Duiven de eerste woonhuizen voor lokale notabelen, om te beginnen de al genoemde pastorie. Een bijzonder fraai voorbeeld is de fabrikantenvilla die gebouwd werd voor de directeur van de verdwenen brouwerij De Star (Rijksweg 52). Met name langs de Rijksweg verzeen meer van dergelijke panden. Het ging om vrijstaande panden in verschillende

neostijlen met een bij de betreffende stijl behorende opbouw, vormgeving en detaillering. De panden zijn vrijstaand en hebben vaak een samengestelde plattegrond. Ze bestaan uit een of twee bouwlagen onder een kap. Het zijn vooral de luxere woonhuizen die zijn overgeleverd. Woonhuizen voor de arbeiders in de brouwerij zijn bijvoorbeeld niet bekend. Mogelijk kwamen deze vooral uit de eenvoudige boeren-families in en rond het dorp of woonden zij in kleine keuterboerderijtjes. Een enkel wat eenvoudiger boerderij-woonhuis is wel bewaard, zoals Ploenstraat 7.

In de tweede helft van de 19de eeuw werd ook bebouwing aangelegd nabij het spoor. Veel van deze panden zijn inmiddels verdwenen. Opvallend zijn Huize Welleveld (Burgemeester Van Dorth tot Medlerstraat 43) uit 1905 en de woning Eltensestraat 19. Bij het spoor verrees een eenvoudig stationskoffie-huis (Parallelweg 23).

Ook tijdens het Interbellum (1918–1940) verrezen – vooral langs de Rijksweg – meerdere woningen voor de betergestelden. Zo ontstond door de steeds toenemende verdichting – in het bijzonder ten westen van het oude raadhuis – langs de Rijksweg een gevarieerde lintbebouwing uit de periode 1850–1940. De Doetinchemse architect Ovink voerde in deze periode in Duiven meerdere opdrachten uit.

In de eerste helft van de 20ste eeuw verrezen nu ook eenvoudiger woningen in de straten rondom de gemeenschappelijke gronden, maar ook richting en bij het spoor. Het ging om eenvoudige woningen van meestal een enkele bouwlaag onder een zadeldak, parallel aan of haaks op de straat aangelegd.

Wederopbouwperiode (1945 – ca 1955)

Na een periode van geringe bouwactiviteiten tijdens de Tweede Wereldoorlog nam in de daarop volgende decennia het bouwen in Duiven een nieuwe vlucht. Toen was ook voor het eerst sprake van seriële woningbouw. Deze woningbouw ten behoeve van de minder welgestelden vond plaats langs de Lombokstraat. Hier werden tweemaal drie twee-onder-een-kap-woningen gerealiseerd in een tuindorpachtige architectuur. De eerste uitbreiding in serie bestaat uit drie blokjes langs de Lombokstraat (nrs. 8–18). Deze rode baksteen huizen, die kort na de Tweede Wereldoorlog gereed kwamen, sluiten aan de bij de woningen van de vooroorlogse tuindorpen elders in Gelderland. Het Duivense type is zeer vergelijkbaar met woningen in de Julianawijk in Didam, maar in Duiven zijn deze woningen nog binnen de toenmalige historische ruimtelijke structuur gerealiseerd, terwijl in Didam nieuwe straten werden aangelegd. Het betreft eenvoudige woningen, van het type twee onder een kap op een rechthoekige plattegrond. De woningen liggen vrij ruim op de kavel en zijn opgetrokken in schoon metselwerk. De noklijn van de zadeldaken met wolfseinden ligt parallel aan de straat iedere woning heeft aan de voorzijde een dakkapel met zadeldakje in de goot en een gemetselde schoorsteen op de nok. Op de dakvlakken liggen rode Hollandse pannen.

Ook uit deze tijd zijn de eenvoudiger woningen aan de Lombokstraat 20–32. Het betreft zeer eenvoudige woningen, van het type twee-onder-een-kap. Ze hebben één bouwlaag en een zadeldak, waarvan de nok evenwijdig aan de straat loopt. Op de top van de kopgevel staat een forse schoorsteen. De woningen zijn opgetrokken in baksteen metselwerk en wit geschilderd. Vergelijkbare woningen zijn te vinden in het dorp Loo, rondom de Antoniusstraat.

Uit de wederopbouwperiode zijn behalve woonhuizen ook voorbeelden andere gebouwtypen bewaard gebleven, waaronder de schoolgebouwen aan de Schoolstraat. Wat verder buiten de kern verrezen enkele nieuwe boerderijen in de stijl van de wederopbouwarchitectuur, zoals Broekstraat 1. De wederopbouwboerderijen kenmerken zich door een architectuur die aansluiting zoekt bij de woonhuisarchitectuur. De hoofdvorm is nog vaak die van één bouwlaag onder een kap, maar de zijmuren zijn hoger opgetrokken. Soms zijn woonhuis en bedrijfsgebouw losgekoppeld.

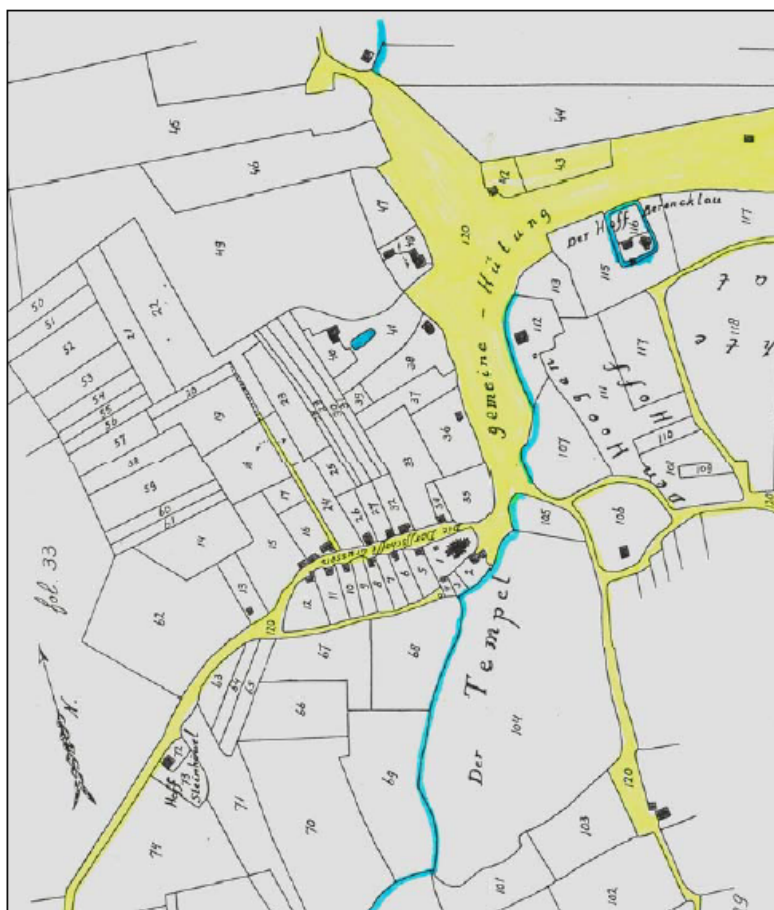
Woningbouw (eerste planmatige uitleg)

Uitbreidingsplannen voorzagen kort na de Tweede Wereldoorlog in de eerste planmatige uitleg in de vorm van (kleine) woonwijken. De eerste straten werden gerealiseerd aan de zuidzijde van de Rijksweg (aan weerszijden van de Van Dorth tot Medlerstraat, langs de Houtstraat, en in de straten rond 't Buske, 't Weike, de Bongerd). De bebouwing bestaat hier uit vrijstaande of twee-onder-een-kap woonhuizen van twee bouwlagen met een zadeldak met stoere schoorsteen op de nok. De woningen liggen in een lijn, enkele meters terug van de stoep. De huizen zijn opgetrokken in schoon metselwerk op een plint. De gevelopeningen zijn rechthoekig of vierkant en hebben slanke houten of metalen kozijnen. In sommige gevallen hebben ingangspartijen of vensters een natuurstenen omlijsting. Ook ten noorden van de rijksweg, vooral in het zuidelijke deel van de woerd en tussen de reeds bestaande bebouwing langs de Schoolstraat, de Wilhelminastraat en de Ploenstraat verrezen vergelijkbare panden.

4 Groessen, Leuven, Lijkweg, Helhoek-Heistraat-Groessense Weide

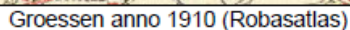
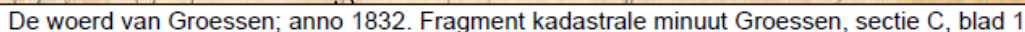
4.1 Ontwikkelingsgeschiedenis

Het dorp Groessen heeft een complexe plattegrond. Uit de kaart van 1735 blijkt dat de bebouwing zich concentreerde aan de rand van de Woerd, waarschijnlijk het oudst bewoonde deel van de dorpskern. De kerk was gesitueerd op het meest oostelijke deel daarvan. Aan de westzijde sloot de Dorpstraat aan op de woerd. Aan de noordoostzijde ging de woerd over in een grote, grillig gevormde ruimte met gemeenschappelijke gronden (Gemeine Hütung), gelegen ter plekke van een zogenaamde Crevassegeul, ontstaan bij een doorbraak van de oeverwal. Deze ruimte ging aan de noordzijde over in de Heiliglandsestraat en aan de zuidzijde in de Leuvensestraat, richting het buurschap Leuven. Een oostelijke aftakking – later bekend als De Kamerstraat – liep langs de havezate de Beereclauw door tot aan de Helhoek om van daar in noordelijke richting af te buigen en uiteindelijk te versmallen tot de huidige Helstraat. Aan deze gemeenschappelijke grond – en hier en daar ook erop – was enige verspreid gelegen bebouwing te vinden, zowel grotere boerderijen als de Masepoel, als kleinere panden. Ten zuiden van de kerk lag een groot aaneengesloten perceel genaamd De Tempel, ingesloten tussen de Leuvensestraat aan de oostzijde en de Leijgraaf aan de westzijde. Vermoed wordt dat de naamgeving van dit perceel verwijst naar mogelijke activiteiten van de Tempeliers in dit gebied in de Middeleeuwen, net als de toponiemen Heiligland en Emaussteede. De Leuvensestraat was met uitzondering van de hofstede Vierkens Kempken nog geheel onbebouwd.

Groessen anno 1735. Iets onder het midden de Woerd; rechtsboven in geel de gemeenschappelijke gronden (Gemeine Hütung) min of meer ter plekke van de zogenaamde Crevassegeul.

Het kadastrale minuutplan uit 1832 geeft op hoofdlijnen hetzelfde beeld. Opvallend is wel dat rondom de woerd de hoeveelheid bebouwing aanmerkelijk is toegenomen, met name aan de westzijde. Ook aan beide zijden van de Leuvensestraat is meer bebouwing ingetekend. De Leijgraaf is in tegenstelling tot de kaart van 1735 duidelijk weergegeven.

Gemeentebld 2017 nr. 51227 30 maart 2017

De in 1856 aangelegde spoorlijn scheidde de dorpskern van de meer noordwaarts gelegen gebieden Groessche Weide en de Helhoek. Ten noorden van de Beerenclauw doorsneed het spoor de vroegere gemeenschappelijke gronden, waardoor de situatie daar ingrijpend veranderde. Een halte was gesitueerd bij de overgang aan de Heiliglandsestraat, waar aan de Groessense kant van het spoor ook een klein haltegebouw stond. Aan weerszijden van het spoor waren verhoogde perrons met daarop een houten abri.

Markante elementen nabij de dorpskern waren ook toen de havezaten de Beereclauw en Rijswijk, beide gelegen op een omgracht terrein. Opvallende elementen en structuren op wat grotere afstand van de dorpskern waren de boerderij De Steenheuvel aan de Dorpstraat met de daarachter gelegen merkwaardig gevormde percelen (Paulsche Weide en De Poel) en zuidoostwaarts van Rijswijk de zogenaamde Aa, het half cirkelvormige restant van een oude loop van de Rijn. Een aanmerkelijk deel van de gronden direct rondom de dorpskern was in gebruik als boomgaard.

Groessen; ca 1970.

De eerste planmatige uitbreidingen vonden plaats in het kader van het uitbreidingsplan van 1949 (herzien in 1957). Het plan voorzag in nieuwe bebouwing aan bestaande structuren zoals de Dorpstraat aan de westzijde van de dorpskern en de Heiliglandsestraat. Ook werden geheel nieuwe woongebieden aangelegd, waarbij sommige oude paden tot acht meter brede straten werd omgevormd.

Deze nieuwe woongebieden betroffen:

- een terrein (perceel De Tempel) aan de Kerkakkers, waar enkele nieuwe straten (Catrijnestraat, Tempelstraat en St. Jozefstraat) in een rechthoekig patroon werden aangelegd: en aan de Catrijnestraat ruimte was voor een nieuw schoolgebouw;
- een gebied aan de noordzijde van de Groessense Woerd, waar de Kampstraat en Terpstraat werden aangelegd;
- het nieuw aangelegde Sint-Isidorusplein.

Het oostelijke deel van de Kampstraat dat ter hoogte van het Sint-Isidorusplein moest aansluiten op de Heiliglandsestraat is nooit aangelegd. Wel volgden later verdere uitbreidingen aan de zuidzijde van het dorp (Kerkakkers). Het jongste uitbreidingsplan is Diesfeldt, zuidwaarts van de (voormalige) boerderij Klein Rijswijk.

De aanleg van de Betuwelijn bracht ten zuiden en oosten van Groessen veranderingen met zich mee. Bij de havezate Rijswijk wijzigde de ruimtelijke structuur door de bouw van de brug met de bijbehorende op- en afritten; de Leuvensestraat werd door het spoor in tweeën geknipt.

Leuven

Op de kaart van 1735 is te zien dat vanaf Groessen de Leuvenseweg in zuidelijke richting voerde naar het aan de dijk gelegen buurschap Leuven (Leuffen). De bebouwing van Leuven lag rondom een openbare ruimte, die gemeenschappelijk eigendom was. De ligging pal tegen de dijk aan doet vermoeden dat de Rijn vroeger op grotere afstand heeft gelegen. Twee waaien getuigen van eerdere dijkdoorbraken. Het buurschap werd in 1799 vrijwel geheel weggevaagd bij een nieuwe grote dijkdoorbraak, waarbij ook de Jezuïetenwaai ontstond. Nog datzelfde jaar werd landinwaarts, dwars door het Leuvense veld een nieuwe dijk aangelegd, waarmee het gebied van het voormalige buurschap vrijwel geheel buitendijks kwam te liggen. De huizen aan het uiteinde van de Leuvensestraat bij de dijk zijn de laatste restanten van het voormalige buurschap.

Lijkweg

De Lijkweg was in 1735 – afgezien van de beide uiteinden – nog geheel onbebouwd. Blijkens de kadastrale minuut van 1832 is dan inmiddels aan deze weg de eerste verdere bebouwing tot stand gekomen.

In de verdere loop van de 19de en 20ste eeuw nam de hoeveelheid bebouwing langzaam maar zeker verder toe. Ook op wat grotere afstand van de weg werd gebouwd; de nieuwe erven werden door middel van insteekweggetjes vanaf de Lijkweg ontsloten. Tegenwoordig is langs de gehele weg bebouwing te vinden met wisselende onderlinge afstanden.

Helhoek-Helstraat-Groessense Weide

De Helhoek bestond in 1735 uit een bescheiden concentratie van kleinschalige bebouwing op en rondom een grote winkelhaakvormige openbare ruimte met gemeenschappelijke weidegronden, ter plekke van de Crevassegeul. Langs de oostzijde daarvan liep een smalle waterloop, die zich langs de Helstraat in noordelijke richting voortzette. De Helstraat was – afgezien van een enkel pand aan de westzijde – nog geheel onbebouwd. Namen als Helhoek, Helstraat, Helwoning en Helkempke duiden alle op de onherbergzame, vochtige omgeving waarvan in vroeger dagen sprake moet zijn geweest. In 1832 was er nog niet veel veranderd. De hoeveelheid bebouwing is iets toegenomen. Het pand aan het noordelijke uiteinde van de Helstraat aan de westzijde is verdwenen, terwijl aan de oostzijde juist een pand is bijgebouwd. De in 1856 aangelegde spoorweg werd over de gemeenschappelijke gronden aangelegd. Na 1900 ontwikkelde de Helhoek-Helstraat zich ruimtelijk gezien geleidelijk aan tot een afzonderlijke buurt met lintbebouwing. Waarschijnlijk maakte een verbetering van de afwatering en daaropvolgend van het agrarisch nut van de landerijen een meer intensief gebruik van het gebied mogelijk. Er werden verschillende nieuwe boerderijen en woningen gebouwd.

De Groessense Weide was een uitgestrekt weidegebied voor de Groessense boeren, gelegen tussen de Heiliglandsestraat en de Helstraat, ten noordwesten van de dorpskern. Het gebied was op een rationele wijze verkaveld in langgerekte, oost-westgerichte percelen van wisselende breedte met daartussen kavelsloten. Op de kadastrale minuut is te zien dat de kavels tevens werden ontsloten door een pad dat vanuit het zuiden in noordelijke richting doorliep tot aan de straatweg. Het noordelijke gedeelte werd in 1738–1739 afgescheiden door de zuidwaartse verlegging van de straatweg. Het accent van de verkavelingrichting veranderde hier geleidelijk aan van oost-west in zuid-noord.

4.2 Huidige ruimtelijke karakteristiek

4.2.1 Historisch geografisch

Groessen heeft tot op heden zijn fraaie dorpse karakter weten te behouden. De historisch gegroeide ruimtelijke structuur is op hoofdlijnen onveranderd gebleven. De tussen de Dorpstraat en 't Straatje gelegen Woerd vormt nog altijd het hart van het dorp. Het oostelijke deel daarvan wordt in beslag genomen door de imposante R.K. St. Andreaskerk met de daarnaast gelegen pastorie en het daarvoor gelegen plantsoen. Achter de kerk ligt de in 1932 aangelegde, eenvoudig ingerichte begraafplaats die een vijftigtal jaren later is vergroot. Tegenover de kerk ligt een markante boerderij, omringd door hoog opgaande bomen.

De langs de woerd lopende Dorpstraat, de hoofdroute door het dorp, is voorzien van lintbebouwing, opgebouwd uit merendeels vrijstaande panden van wisselende afmeting, vormgeving en functie. Tussen de woningen zijn ook enkele winkelpanden en bedrijfjes te vinden. Veel panden dateren uit de late 19de of vroege 20ste eeuw, maar ook het aantal panden uit de wederopbouwperiode is opmerkelijk. Het geheel heeft een karakteristieke dorpse uitstraling. De rijbaan is geasfalteerd, de stroken tussen de rijbaan en de bebouwing zijn voorzien van een klinkerbestrating.

Aan de oostzijde gaat de Dorpstraat over in de Heiliglandsestraat en de Achtergaardsestraat. Ook rondom de samenkomst van deze wegen is sprake van een bebouwingsconcentratie. De lintbebouwing aan de oostzijde van de Heiliglandsestraat – met daar achter de Groessense Leigraaf – loopt wat verder door in noordelijke richting dan aan de westzijde. Dit is mede een gevolg van de eerste naoorlogse uitbreidingsplannen, in het kader waarvan ook het Sint-Isidorusplein werd aangelegd. Het plein bestaat uit een klein, haaks op de Heiliglandsestraat gelegen langgerekt plantsoen met aan weerszijden bebouwing met een sterk individuele uitstraling. Aan het uiteinde van het plein staat het Dorpshuis. Aan de westzijde van de Heiliglandsestraat staat in de hoek met de Weemstraat de boerderij Masepoel.

Alleen aan het begin van de Achtergaardsestraat is enige historische bebouwing te vinden, waaronder de boerderij Klein Rijswijk aan de zuidzijde en de molenromp aan de noordzijde. De open ruimte ten noorden van de boerderij Klein Rijswijk wordt tegenwoordig doorsneden doordat de Achtergaardsestraat ter plekke zuidwaarts is verlegd om een vloeiender tracé te verkrijgen.

Komende vanuit het zuiden stroomt de Groessense leigraaf langs de oude dorpskern in noordelijke richting. Naast de leigraaf ligt een oud kerkpad. Vanaf de Kruisherenstraat heeft men over het kerkpad en de Leigraaf een fraai zicht op de kerk van Groessen. Doordat rondom het dorp nog veel open ruimte is heeft men op verschillende locaties van enige afstand een fraai zicht op het dorp.

Door de afgezonderde ligging en de in de loop der jaren tot stand gekomen lintbebouwing vormt de Helhoek-Helstraat een min of meer op zichzelf staande buurt. De bebouwing aan de Heihoek, waaronder nog een enkele oude boerderij, is gesitueerd aan de voormalige gemeenschappelijke gronden. Langs de oostzijde daarvan stroomt een kleine waterloop in noordelijke richting verder langs de Helstraat.

In het gebied De Groessense Weide is het open karakter grotendeels bewaard gebleven. Ook de verkaveling in langgerekte oost-west gerichte kavels is nog goed herkenbaar, hoewel door het samenvoegen van percelen en verdwijnen van kavelsloten het fijnmazige karakter enigszins is afgenomen. Ook aan weerszijden van de Lijkweg is lintbebouwing te vinden, veelal daterend van na 1900. De weg voert door een relatief open gebied, waardoor er ook zicht is op de vele wat verder van de weg aan insteekweggetjes gelegen bebouwing.

4.2.2 Bebouwingskarakteristiek

Van de cultuurhistorische deelgebieden binnen de gemeente Duiven biedt het dorp Groessen de best bewaarde historische bebouwingskarakteristieken uit de afgelopen eeuwen. Zowel de historische dorpskern langs de Dorpstraat als de aansluitende historische linten (westelijk deel Dorpstraat, Heiliglandsestraat, Achtergaardsestraat, Kerkakkers en Leuvensestraat) kennen nog veel panden uit verschillende periodes die in redelijke tot hoge mate authentiek zijn. Recentere nieuwbouwprojecten hebben aan het karakter hiervan maar beperkt afbreuk gedaan. Ook het buitengebied van Groessen bevat nog tal van objecten die een beeld geven van het historische bebouwingsbeeld.

De historische dorpskern

De bebouwing van de historische kern bestaat grotendeels uit woningen, dikwijls gecombineerd met horeca-etablisementen en winkels. Ook zijn er enkele kleinere bedrijfspanden. Nabij de Dorpstraat ligt het kerkelijke complex van de Sint-Andreaskerk met sacristie, pastorie en kerkhof. Hier schuin tegenover

liggen de voormalige gebouwen van het zusterklooster en -school, waar thans een garage gevestigd is (Dorpstraat 4, 8, 10).

De kern van Groessen wordt gevormd door het centrale deel van de Dorpstraat tussen 't Straatje en de Achtergaardsestraat. Dit gebied was omstreeks 1900 de bebouwde kom van het dorp. In de loop van de 20ste eeuw heeft hier steeds meer verdichting plaatsgevonden. De bebouwing staat nu dicht op elkaar en is georiënteerd op de straat, waarbij de rooilijn dikwijls verspringt. Over het geheel genomen is er sprake van een afwisselend en kleinschalig bebouwingsbeeld. Bij geschakelde bebouwing is meestal sprake van een zekere geleding, zodat de individualiteit van de delen goed herkenbaar blijft. Bijgebouwen onderscheiden zich vooral in volume en hoogte van de hoofdgebouwen.

De panden dateren in hun huidige verschijningsvorm uit de periode 1850 tot nu, maar het is aannemelijk dat een aantal panden oudere kernen heeft. Het gaat veelal om vrij compacte bebouwing met eenvoudige hoofdvormen. De gebouwen bestaan uit een of twee bouwlagen met een kap, haaks op of parallel aan de straat. De materiaalkeuze, vormgeving en detaillering zijn over het algemeen in overeenstemming met de bouwtijd en streekeigen. Ramen, deuren, goten en daklijsten zijn veelal fijn gedetailleerd. De meeste panden zijn opgetrokken in donkerrode baksteen en gedekt met gesmoorde pannen. Enkele panden zijn gepleisterd.

Een goed voorbeeld van een winkel-horecapand is Dorpstraat 28 dat van omstreeks 1900 dateert. Dorpstraat 26 toont een karakteristiek gecombineerd woon- en bedrijfspand van een schildersbedrijf. Dit object dateert uit de wederopbouwperiode van na de Tweede Wereldoorlog, een periode waaruit meerdere panden in de Dorpstraat dateren. Het is zorgvuldig geproportioneerd en heeft tal van decoratieve details.

Aan de andere kant van de dorpskern vormt Dorpstraat 2 een opvallend pand. Het gepleisterde woonhuis met spekbanden van omstreeks 1900 is verbonden met een in dezelfde stijl gebouwde schuur. Schuin daarachter bevindt zich nog een schuur met een karakteristieke agrarische uitstraling. Dit complex is prominent gelegen op de hoek tegenover de kerk en de pastorie.

Een aparte plaats in de Dorpskern wordt ingenomen door het complex rond de kerk: de Sint-Andreaskerk (Dorpstraat 7) vormt het voornaamste gebouw van Groessen, zowel in omvang als in aanzien. Voor zover bekend is het ook het oudste. De huidige verschijningsvorm is in de loop der eeuwen tot stand gekomen. De toren – in Romaanse stijl – dateert mogelijk nog uit de eerste helft van de 12de eeuw en heeft een versiering met lisenen en boogfriezen. De toren wordt bekroond door een zeer steile naaldspits. Op de toren sluit een pseudobasilikaal opgezet schip van omstreeks 1500 aan met zuilen en kruisribgewelven. Het priesterkoor is in 1891 in neogotische stijl vernieuwd. In 1932–1933 werd het andermaal vernieuwd en vergroot door de architect H. Valk. Er verrees een monumentaal transept met kruistoren en apsis. Naast de kerk staat de pastorie (Dorpstraat 9). Deze dateert in oorsprong uit de late 18de eeuw, maar is in later tijd meermaals uitgebreid en verbouwd, voor het laatst omstreeks 1920. Ten zuidwesten van de pastorie ligt de begraafplaats die dateert uit de jaren '30 (Dorpstraat 11).

Langs de uitvalswegen: bebouwing langs de linten

Langs de uitvalswegen van Groessen bevindt zich de karakteristieke bebouwing van een historisch dorpslint: de bebouwingsdichtheid is er minder dicht dan in de kern. De volgens een open verkaveling ontstane bebouwing is gericht op de straat en ligt meestal wat verder terug op het perceel. Er is veelal sprake van vrijstaande panden die op enige afstand van elkaar staan. Er staan ook enkele twee-onder-een-kap-woningen. Bijgebouwen onderscheiden zich in vooral in maat van de hoofdgebouwen.

De architectuur is afwisselend. Er staat nog een aantal boerderijen dat gebouwd is volgens het hallenhuistype of een daarvan afgeleide vorm. Deze objecten hebben één bouwlaag en zijn gedekt door een zadeldak of geknikte kap, in beide gevallen met de nok loodrecht op de straat. Daartussen bevinden zich wat oudere woonhuizen van één bouwlaag onder een zadeldak, waarvan de nok parallel loopt aan of haaks staat op de straat. Uit de periode van na de Tweede Wereldoorlog dateert een aantal woonhuizen in dit gebied.

Een opvallend gebouw aan de westzijde wordt gevormd door het gebouw van de coöperatie (Dorpstraat 41–43, thans een winkelwoning). Tegenover het coöperatiegebouw bevinden zich twee boerderijen uit het tweede kwart van de 20ste eeuw (Dorpstraat 36 en 38) die karakteristiek zijn voor de traditionele architectuur uit deze periode.

Aan de oostzijde van het dorp, in de oksel van de Achtergaardsestraat en de Heiliglandsestraat staat de molen De Welvaart (Achtergaardsestraat 15 en 17). De molen is als romp bewaard en als silo in gebruik.

Het buitengebied

De historische architectuur in het buitengebied rondom Groessen is sterk gelieerd aan de agrarische ontwikkelingen die dit gebied in de loop der tijd gekend heeft. De bewaard gebleven boerderijen zijn over het algemeen vrij groot.

De bebouwing is in de regel gericht op de weg, maar bevindt zich vaak wat teruggelegen, soms wel enige tientallen meters. Rondom het traditionele erf bevinden zich behalve de boerderij enige schuren en stallen. De oudste bebouwing bestaat hier uit de traditionele boerderijtypes. Deze zijn in de regel van het hallenhuistype of van het T-huistype. In het eerste geval is sprake van een lange, gesloten vorm van één bouwlaag met een kap, in het tweede geval van een dwars voorhuis van een of anderhalve bouwlaag met daarachter een driebeukige schuur.

Tegen 1900 ontwikkelt zich uit het hallenhuistype een variant waarbij de gehele boerderij onder een geknikte, met pannen gedekte kap komt. Deze kapvorm wordt ook toegepast bij sommige vrijstaande schuren en stallen.

De boerderijen zijn opgetrokken veelal in schoon metselwerk en gedekt met riet of oud-Hollandse pannen. In enkele gevallen is het metselwerk gepleisterd of geschilderd. In het voorhuis bevinden zich enkele schuiframen met roedenverdeling, terwijl het bedrijfsmatige achterhuis geleed wordt door stalraampjes en stal- en mestdeuren. In de regel bevinden de deeldeuren zich aan de korte (achter-) zijde van de boerderij. Bij sommige boerderijen bevindt zich haaks op de hoofdmassa een grote, veelal aangekapte varkensschuur. In de Liemers komt deze uitbreiding van het klassieke hallenhuistype vaker voor.

De zich verder ontwikkelende tuinbouw zorgt in de loop van de 19de en vooral de 20ste eeuw in het buitengebied voor specifieke objecten. Vooral in het buitengebied in de omgeving van Groessen en tussen Groessen en Loo zijn hiervan nog overblijfselen bewaard gebleven. Zo zijn er nog op verschillende plaatsen kassen. Sommige kassen werden verwarmd. Van de bijbehorende schoorstenen zijn ook enkele exemplaren bewaard. Daarnaast zijn bij sommige tuinderijen fruitschuren bewaard.

Rondom Groessen zijn tal van oude bewoningsplaatsen bewaard (Immenhof, Huize Aa, De Schrauwei). In sommige gevallen is daar nog sprake van historische agrarische bebouwing. Van de historische boerderijen kan als voorbeeld gelden de boerderij aan de Heiliglandsestraat 2. Ook rondom de Helhoek en de Helweg bevinden zich nog meerdere boerderijen van cultuurhistorische waarde.

Groessen telt (de overblijfselen van) twee oude havezaten. Het pand aan de Beerenclauwstraat 8 (Huis De Beerenclauw) heeft thans een 19de-eeuws uiterlijk, maar is van oorsprong een middeleeuwse havezate. Een bijzonder object is de havezate Huis Rijswijk (Rijswijksestraat 2) dat op een omgracht terrein gelegen is. Delen van de voormalige havezate zijn 14de en 15de-eeuws, maar in later tijd is er veel veranderd. De latere toevoegingen in de vorm van aanbouwen en schuren zijn nu onderdeel van de geschiedenis van het complex. Zo staat bij het huis een schuur uit de vroege 20ste eeuw met kenmerken van de Duitse Neoromaniek.

5 Loo en Husselarij; Looveld

5.1 Ontwikkelingsgeschiedenis

De oorspronkelijke ruimtelijke structuur van het dorp Loo is in nevelen gehuld, doordat het dorp geheel of gedeeltelijk is verplaatst als gevolg van een of stroomverleggingen van de rivier de Rijn. Zoals gezegd lag Loo vroeger – mogelijk tot de 12de eeuw – ten zuiden van de Rijn; de langs de noordzijde van het Looveld gelegen Lee is het restant van een oude meander. Bij de dijkdoorbraak van 1635 werd een groot deel van het dorp verwoest. Op de kaart van 1735 is nog goed te zien dat van de meest westelijk gelegen percelen van het Looveld de perceelsgrenzen buitendijks in rechte lijnen doorlopen; met andere woorden: de verkaveling is hier ouder dan het gedeelte van de dijk dat deze percelen doorsnijdt.

Feitelijk behoorde oudtijds alleen het ten noorden van de huidige Loostraat gelegen Looveld tot het kerspel Loo. Het deel ten zuiden daarvan behoorde tot de Husselarij, welk buurschap tot kort na 1850 tot het kerspel Groessen behoorde. Het Looveld was verkaveld in langgerekte percelen van wisselende breedte. De boerderijen stonden op de kop van deze percelen en vormden samen een bebouwingslint

langs de noordzijde van de Loostraat. De Loostraat is aangelegd op een oude stroomrug, die ongeveer een meter hoger ligt dan de omgeving. Ongeveer halverwege stond tussen de boerderij ook de kapel van Loo. Het geheel roept het beeld op van een planmatige ontginning, tot stand gekomen na de verlegging van de loop van de Rijn.

Het Looveld anno 1735 met de bebouwing aan de noordzijde van de Loostraat

In de westelijke hoek van Loo lag het Looveer, waar men kon overvaren naar Huissen. De oudst bekende vermelding is van 1579, maar het veer is ongetwijfeld al veel ouder. Oudtijds fungeerde de aan de binnenzijde van de dijk gesitueerde boerderij-herberg Dorrenheuvel of De Roskam als veerhuis, later werd aan de Huissense zijde een veerhuis gebouwd. In 1735 stond ook direct aan het veer bebouwing.

Het gebied ten zuiden van het Looveld staat op de kaart van 1735 aangeduid als Die Huslereij. Aan weerszijden van de huidige Husselarijstraat lagen reeds in 1735 betrekkelijk dichte bebouwingslinten. De Husselarijstraat was op twee plaatsen sterk verbreed: bij de dijk en dicht bij de aansluiting op de Loostraat.

Het gebied tussen de huidige Husselarijstraat en de Loostraat was in 1735 zeer spaarzaam bebouwd in de vorm van een enkel verspreid in het veld of aan de dijk gelegen pand. Na een dijkdoorbraak in 1784 ontstond een grote kolk en werd de dijk landinwaarts verlegd.

Op de kadastrale minuut van 1832 is te zien dat in de voorgaande periode hier en daar wat bebouwing is bijgekomen; de hoofdstructuren bleven verder ongewijzigd. Ook de evenwijdig aan de Husselarijstraat lopende Groenestraat is in deze periode bebouwing ontstaan; in 1735 was langs deze weg nog geen bebouwing te vinden. Ook aan de zuidzijde van de Loostraat waren inmiddels meer percelen bebouwd; een eerste verdere aanzet tot de huidige tweezijdige lintbebouwing. Een van de nieuwe panden was een korenmolen – waarschijnlijk een rosmolen – met bijbehorende molenaarswoning. In 1865 werd de rosmolen vervangen door een windmolen genaamd Ceres, gebouwd in opdracht van Theodorus Fredericus Evers. Na een brand in 1930 werd het bovenstuk afgebroken. Aan de noordzijde van de Loostraat werd de oude kapel vervangen door een nieuwe kerk, gebouwd tussen 1873–1875, waarachter later een processiepark met een H. Hartbeeld en een bidkapelletje werd aangelegd. De verering van O.L.V.

van het Heilig Hart werd in 1875 op gang gebracht door de missionarissen van het Heilig Hart, waarmee Loo een bedevaartsplaats werd.

Loo anno 1910 (Robasatlas)

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden als gevolg van de oorlogshandelingen met name langs de dijk en in het dorp Loo vele huizen en boerderijen zwaar beschadigd. In 1946 startte men met de bouw van de eerste noodboerderijen.

Loo; ca 1970

De eerste naoorlogse uitbreidingsplannen voorzagen voor wat betreft Loo in een bescheiden uitbreiding ten zuidoosten van de Loostraat. In de tweede helft van de vorige eeuw werd het gebied tussen de Loostraat en de Husselarijstraat geleidelijk aan bebouwd met woningen, waartoe verschillende nieuwe

straten werden aangelegd. De oudste daarvan (Antoniusstraat, Sloetstraat, Prinsstraat, Eversstraat) staan afgebeeld op de plattegrond van omstreeks 1970.

In dit oudste uitbreidingsplan werd ook ruimte gereserveerd voor een school, die aan de Loostraat werd gebouwd. Meer recent werd ook het aangrenzende gebied tussen deze uitbreidingen en de Husselarijstraat verder ingevuld. Het gebied met deze naoorlogse uitbreidingen is op de dorpsplattegrond duidelijk herkenbaar aan het rechthoekige stratenpatroon, ontsloten via de Loostraat en de Husselarijstraat.

5.2 Huidige ruimtelijke karakteristiek

5.2.1 Historisch geografisch

Kenmerkend voor de huidige plattegrond van het dorp Loo is de min of meer driehoekige vorm, samengesteld uit de Loostraat, Husselarijstraat en Loodijk. Door deze driehoekige opbouw zijn er ook drie toegangen tot het dorp, waarvan de beide toegangen vanaf de dijk het meest prominent zijn. Komende vanaf Duiven (Eltensestraat-Loostraat) wordt de lintbebouwing naarmate men het dorp nadert geleidelijk aan dichter.

De entree vanaf de dijk tot de Loostraat, wordt in belangrijke mate bepaald door de grote T-boerderij de Doekenstadt aan de noordzijde. Het bebouwingslint aan de noordzijde van de Loostraat is van oorsprong ouder dan dat aan de zuidzijde, hetgeen ook aan de bebouwing valt af te lezen. Karakteristiek zijn de vele doorzichten naar het achtergelegen Looveld, voortvloeiende uit het gegeven dat de oude bebouwing op de koppen van de langgerekte smalle kavels was gesitueerd. Ook de R.K. kerk en pastorie maken deel uit van het noordelijke lint. In het zuidelijke lint valt met name de molenromp op met de daarvoor gelegen open ruimte. Aan de westzijde van het perceel ligt (het restant van) een oud kerkpad.

Langs het oostelijke deel van de Loostraat is de Leigraaf prominent aanwezig. De achterliggende percelen zijn via dammen of kleine bruggen bereikbaar. In de hoek tussen de Loostraat en de Husselarijstraat ligt een driehoekige open ruimte waarop een trafogebouw is gesitueerd. De Husselarijstraat heeft een halfopen bebouwingsbeeld. De straat is voorzien van laanbeplanting en groene berm, die het dorps karakter ondersteunen.

Vanaf de Loodijk heeft men een overzicht over het aangrenzende landschap met aan de zuidwestzijde de uiterwaarden en de daarin gelegen havezate De Loowaard en aan de noordoostzijde het zicht op de dorpsbebouwing, waaronder de achterzijde van de bebouwing aan de Loostraat en de daarbij behorende achtertuinen, alsmede enkele tuinderijen of kwekerijen. De laanbeplanting bestaat binnen de bebouwde kom overwegend uit linden, daarbuiten uit eiken.

5.2.2 Bebouwingskarakteristiek

Naast Groessen heeft ook Loo een bebouwingsbeeld waarin de historisch gegroeide structuur nog duidelijk tot uitdrukking komt. Langs de Loostraat en in mindere mate langs de Husselarijstraat bevindt zich een reeks panden die behoren tot het historisch gegroeide bebouwingsbeeld.

De bebouwing van de historische kern bestaat grotendeels uit boerderijen en woningen, meermaals gecombineerd met een bedrijfsmatige functie. Loo heeft een ruime opzet en een vrij open structuur.

Tot halverwege de 19de eeuw bestond het dorp voornamelijk uit de boerderijen aan de noordzijde van de Loostraat met enige concentratie ter hoogte van de kerk. In de loop van de 19de eeuw ontwikkelde zich een dichter bebouwingslint langs de Loostraat en de Husselarijstraat.

De historische dorpskern

Het bebouwingsbeeld langs het centrale deel van de Loostraat is afwisselend van karakter. De bebouwing bestaat uit een reeks van voornamelijk vrijstaande panden, in het bijzonder aan de noordzijde van de Loostraat. Hoewel er sinds 1900 wel een zekere verdichting heeft plaatsgevonden, staan de panden voor een dorpsstructuur ruim op de kavels. De bebouwing is georiënteerd op de straat en ligt er soms wat verder van terug. Er is sprake van flinke verspringingen in de rooilijn. Bij de weinig voorkomende geschakelde bebouwing is er sprake van een zekere geleiding, zodat de individualiteit van de afzonderlijke woningen delen goed herkenbaar blijft. Bij veel hoofdobjecten (woningen, boerderijen) bevinden zich bijgebouwen. Deze onderscheiden zich in het bijzonder in volume en hoogte van de hoofdgebouwen. Meestal hebben ze ook een meer gesloten karakter.

In hun huidige verschijningsnota dateren de panden in de historische dorpskern voornamelijk uit de periode 1850 tot nu. Gezien de ouderdom van het dorp is het echter waarschijnlijk dat een aantal panden

een oudere bouwmassa als kern heeft. De T-boerderij Loostraat 40 (gemeentelijk monument) behoort waarschijnlijk tot de oudere monumenten van het dorp. De gevelankers maken melding van het jaartal 1756, al lijkt het huidige pand voornamelijk uit het begin van de 19de eeuw te dateren.

Het gaat veelal om vrij compacte bebouwing met eenvoudige hoofdvormen. De gebouwen bestaan uit één bouwlaag met een kap, haaks op of parallel aan de straat. Vaak vormen ze deel van een erf met bijgebouwen. Een mooi voorbeeld is de boerderij Valkenhof achter de kerk (Loostraat 28). Een enkele maal komt twee bouwlagen met kap voor. De materiaalkeuze, vormgeving en detaillering zijn veelal in overeenstemming met de bouwtijd en streekeigen. De meeste panden zijn opgetrokken in donkerrode baksteen en gedekt met gesmoorde (donkerblauwe of zwarte) pannen. Enkele panden zijn gepleisterd. Ramen, deuren, goten en daklijsten zijn fijn gedetailleerd.

Over het geheel genomen is er sprake van een afwisselend en kleinschalig bebouwingsbeeld, waarbij de samenhang te vinden is in maat en individuele hoofdvormen. Daarbij heeft Loo een opener karakter dan Groessen, alwaar de bebouwing zich dichter op elkaar bevindt waardoor het iets minder landelijk van karakter is.

Ten zuiden van de dorpskern is kort na de Tweede Wereldoorlog aan en rond de Antoniusstraat een klein wijkje van eenvoudige twee-onder-een-kapwoningen gerealiseerd. Het betreft woningen die nauwelijks identiek zijn aan enkele woningen aan de Lombokstraat in Duiven.

De historische bebouwing van Loo is geconcentreerd langs de Loostraat. Een opvallende plaats in de dorpskern wordt ingenomen door de kerk van Sint-Antonius Abt (Loostraat 34). Het is een driebeukige neogotische hallenkerk zonder toren uit 1873–1875 van de hand van architect A. Tepe (Loostraat 34). Opvallend is de gesloten voorgevel van de kerk met ingangsportaal onder een baldakijn. De kerk heeft een vrij diep koor. Het kerkhof rond de kerk, het erachter gelegen processiepark met kapel en de nabijgelegen pastorie (Loostraat 30/32) zijn horen bij het kerkelijk centrum. De laat-19de-eeuwse pastorie is een object van twee bouwlagen onder een afgewolfd zadeldak met aangebouwde serre. Op het dak bevindt zich een klokkenstoeltje. Tegenover de pastorie bevindt zich een herberg en winkel De Prins (Loostraat 43, een gemeentelijk monument uit het begin van de 19de eeuw). Iets ten westen daarvan, ook aan de noordzijde van de Loostraat bevindt zich het schuttersgebouw van de schutterij Wilhelm Tell uit 1923 (Loostraat 38). Het gebouw bestaat uit een hoger centraal gedeelte onder een zadeldak met lagere vleugels aan beide zijden.

Van de opvallende woonhuizen in Loo kunnen Loostraat 17 (gemeentelijk monument) en Loostraat 63 als karakteristieke voorbeelden gelden. Van de aan het agrarisch bedrijf gelieerde nijverheid getuigt de smederij nabij de dijk (Loostraat 73), een parallel aan de straat gebouwde bedrijfsruimte van één bouwlaag onder een geknikte kap. Ook de molenromp (Loostraat 45) getuigt van de agrarisch-economische geschiedenis.

Langs de uitvalswegen: bebouwing langs de linten

Langs het oostelijke gedeelte van de Loostraat en de Husselarijstraat is een lintbebouwing aanwezig die in de 19de eeuw heeft vorm gekregen. Het beeld is in de loop der tijd verdicht. Het gevolg is dat er een afwisselend bebouwingsbeeld is ontstaan van oudere boerderijen, vooroorlogse bebouwing en naoorlogse invullingen. De rooilijn van de op de straat gerichte bouwwerken is vrij sterk verspringend. De meeste panden zijn van de periode na 1950. Bijgebouwen onderscheiden zich in vooral in maat van de hoofdgebouwen. Verreweg de meeste objecten zijn woningen die een of twee bouwlagen onder een kap hebben. Bij de bebouwing van voor 1955 is er sprake van traditionele materialen: de muren zijn gemetseld, een enkele keer gepleisterd of geschilderd, maar meestal in schoon metselwerk. Op de daken liggen keramische pannen, gesmoord of rood.

Het buitengebied

Het buitengebied van Loo kent relatief weinig bebouwing. Zo is – afgezien van de zuidrand – het Looveld onbebouwd. Langs de Loostraat en de Heilweg / Molenstraat bevindt zich wel een aantal oudere bouwwerken, voornamelijk boerderijen met bijgebouwen. Ook in het buitengebied rondom Loo is de historische architectuur namelijk sterk gelieerd aan de agrarische ontwikkelingen die dit gebied in de loop der tijd gekend heeft.

De bewaard gebleven boerderijen hebben over het algemeen vrij grote afmetingen. De erven bevinden zich langs de weg, waarbij de voorgevel van de boerderij meestal op de weg gericht is. Soms ligt de boerderij langs de weg, zoals bij boerderij De Elshof (Molenstraat 15). Sommige erven liggen wat terug

van de weg, maar nooit meer dan enkele tientallen meters. Rondom het traditionele erf bevinden zich behalve de boerderij enige schuren en stallen. In het buitengebied van Loo bevinden zich ook nog enige overblijfselen van de tuinbouw die in dit gebied een zekere ontwikkeling heeft doorgemaakt.

De boerderijen zijn zowel van het hallenhuistype als het T-boerderijtype (zie onder Duiven). Voorbeelden zijn te vinden op de erven Loostraat 2, 3 en 13 en aan de Molenstraat 15 en de Heilweg 1. De hallenhuis-boerderij met geknikte kap komt rond Loo minder voor.

De boerderijen zijn veelal opgetrokken in schoon metselwerk en gedekt met riet of oud-Hollandse pannen. In enkele gevallen is het metselwerk gepleisterd of geschilderd. In het voorhuis bevinden zich enkele schuiframen met roedenverdeling, terwijl het bedrijfsmatige achterhuis geleed wordt door stalraampjes en stal- en mestdeuren. De gaafheid van de boerderijen in het buitengebied van Loo is op een aantal punten dikwijls aangetast. Zo vindt men soms dakkapellen die aan de traditionele hoofdvorm van het gesloten zadeldak afbreuk doen of een inbreuk vormen op de ononderbroken dakvoet.

6 Het Duivense Broek

6.1 Ontwikkelingsgeschiedenis (Ontginning, ontsluiting en bewoning)

Het Duivense Broek vormt een van Nederlands grootste aaneengesloten komkleigebieden. Het Broek werd pas na de bedijking van 1328 geleidelijk aan in cultuur gebracht. Daarvoor werd het vermoedelijk slechts in het zomerseizoen gebruikt als weidegebied voor het vee. Oorspronkelijk was dit gebied met zware klei slecht ontwaterd en wellicht in grote delen van het jaar een ontoegankelijk moerassig gebied.

Broek betekent moerassige laagte. In de loop van de 17de eeuw werden de laagst gelegen gebieden verdeeld in verschillende polders met elk een eigen stelsel van kavelsloten ter afvoer van het overtollige water. Mogelijk was echter ook daarvoor al sprake van een meer primitieve verdeling in polders.

Vanuit de polders werd het water afgevoerd via een aantal watergangen, met de Wijde Wetering als hoofdstroom. Op de kaart van 1735 zijn de verschillende deelpolders ingetekend. Dit waren: De Meer-slagen, De Hoge en Lage Aalburgen, De Zes Roeden, De Vijf Roeden, De Rovenen, de Aalburgen. Het gebied was ontsloten door een beperkt aantal wegen, aanvankelijk waarschijnlijk in de vorm van al dan niet opgehoogde smalle graslandstroken met daarop karrensporen. Deze stroken werden oudtijds verpacht, waaronder ook de Kosterstraat en de Kerkstraat waarvan de opbrengsten ten goede kwamen aan respectievelijk de koster en de kerk van Duiven.

Het Duivense Broek was zeer dun bevolkt met slechts hier en daar een boerderij. De oude woonplaatsen, te herkennen aan de verhoogde ligging in het landschap, waren de Loohorst (Jochemstraat; Broekstraat), de boerderij in de Zes Roeden polder (huidige Zesroedenstraat) en de Kijkover in de Rovenen. Uit archeologisch onderzoek ter plekke van de inmiddels afgebroken boerderij De Loohorst is gebleken dat deze oude locatie vanaf de middeleeuwen permanent bewoond moet zijn geweest. Er zijn echter ook sporen gevonden van prehistorische bewoning (midden en late Bronstijd). De Kijkover en de direct oostwaarts daarvan gelegen boerderij staan overigens nog niet op de kaart van 1735, maar zijn wel ingetekend op het kadastrale minuutplan van 1832.

Ruilverkaveling (1941 – 1950)

De ruilverkaveling in het Duivense Broek werd uitgevoerd op basis van de Ruilverkavelingswet 1938. Het gebied dat bij de ruilverkaveling werd betrokken was ruim 2600 ha groot en strekte zich uit over de (voormalige) kadastrale gemeenten Angerlo, Bahr en Lathum, Duiven, Didam, Groessen en 't Loo en Oud-Zevenaar. Met de ruilverkaveling werd beoogd de kwaliteit, de ontsluiting en de ontwatering van de cultuurgronden te verbeteren. Het grasland in het broek was van matige kwaliteit terwijl alleen aan de randen enkele percelen bouwland lagen waarop wintergraan of haver werd verbouwd. Voorts hadden de broekgronden jaarlijks te maken met overlast door hoog water, terwijl gemiddeld eens per drie jaar grote delen van het broek enkele weken geheel of gedeeltelijk onder water stonden. Ook de ontsluiting liet te wensen over; de wegen waren merendeels onverharde 'graswegen' en grillig van vorm. Van een eerste poging om tot een vrijwillige ruilverkaveling over te gaan kwam niets terecht door de heftige tegenstand vanuit de lokale bevolking. Uiteindelijk werd de ruilverkaveling opgelegd om de dringende verbetering van de cultuurgronden mogelijk te maken en vanwege de grote veranderingen op waterstaatkundig gebied als gevolg van de aanleg van de autosnelweg A12 tussen Utrecht en de Duitse grens.

Voor de aanstaande ruilverkaveling – aangekondigd in de Nederlandse Staatscourant van 30 september 1941 – werd door de Centrale Cultuurtechnische Commissie een ontwerp gemaakt. De regie van de uitvoering was in handen van de Nederlandsche Heidemaatschappij. Bij de ruilverkaveling werd de hoofdstructuur van de oude polders in tact gelaten. De ontsluiting van het broek werd verbeterd door

de aanleg van verschillende nieuwe wegen, waaronder ook de Giesbeeksestraat, een nieuwe verbinding tussen de dorpen Duiven en Bahr en Giesbeek. De nieuwe wegen werden zodanig aangelegd dat ze zich logisch voegden binnen de historische verkavelingsstructuur van de polders. De meest opvallende wijziging in het kader van het verbeteren van de waterhuishouding was het graven van de zogenaamde Duivensche Wetering van het dorp Duiven naar de Wijde Wetering. Verder werd – binnen de hoofdstructuren van de oude polders – een meer rationele verkavelingsstructuur met beduidend grotere kavels en nieuwe sloten tot stand gebracht die het toch al grootschalige en planmatige karakter van het broek nog verder heeft versterkt.

De feitelijke werkzaamheden werden afgerond in de loop van 1949; de officiële (bestuurlijke) afsluiting volgde eerst in 1952. Na de aanvankelijk heftige tegenstand zag men uiteindelijk ook de voordelen die de ruilverkaveling met zich mee bracht. Uit dankbaarheid plaatste men op de hoek van de Broekstraat en de Ploenstraat een calvariegroep, die op 8 januari 1950 werd ingezegend.

1950 – heden

Enkele tientallen jaren later volgden nieuwe aanpassingen in het kader van het landinrichtingsplan 'Herinrichting Duiven-Westervoort', wederom opgelegd vanwege het dringende algemeen belang in verband met de aanleg van een 50 ha groot 'park' aan de rand van Duiven. Van het buurschap Nieuwgraaf bleef door alle nieuwe ontwikkelingen weinig herkenbaars over. De eerste ingrijpende verandering was de aanleg van A12 met de afritten bij Westervoort. In 1977 werd in de noordelijke hoek tussen de A12 en de N338 de rioolwaterzuiveringsinstallatie Nieuwgraaf aangelegd met aangrenzend de Vuilverbranding AVR (Afvalverwerking Rijnmond). Het bedrijventerrein De Nieuwgraaf kwam in de andere (zuidelijke) hoek. Later werden aan weerszijden van de snelweg de regionale bedrijventerreinen aangelegd, bekend als Centerpoort Noord en Zuid. Andere veranderingen waren de aanleg van een fietspad langs de Giesbeeksestraat en de bouw van enkele nieuwe boerenbedrijven, verspreid over het gebied.

6.2 Huidige ruimtelijke karakteristiek

6.2.1 Historisch-geografisch

Het Duivense Broek is een relatief open agrarisch gebied. Vanuit het broek is er fraai zicht op het stuwwallencomplex van de Veluwe. In het zuidelijke en zuidwestelijke deel zijn de A12 met de daarlangs gelegen moderne bedrijventerreinen en de gebouwen van de vuilverbranding met hun hoge schoorstenen tegenwoordig sterk beeldbepalend.

Het broek is opgedeeld in een aantal polders, met elk een eigen rationele blokvormige verkaveling en verkavelingsrichting. Het broekgebied wordt ontsloten door een stelsel van rechte, merendeels haaks op elkaar staande wegen deels daterend van voor de ruilverkaveling (zoals de Kerkstraat en de Kosterstraat) en deels van daarna (zoals de Giesbeeksestraat, de Lage Aalburgerweg en delen van de Rouvenenstraat en Zesroedenstraat). Sommige wegen zijn voorzien van tweezijdige, andere van een eenzijdige begeleidende beplanting.

Het Duivense Broek (ANWB-Topografische Atlas Gelderland)

In het Duivense Broek ligt een uitgebreid netwerk van weteringen en sloten ten behoeve van de afwatering. Het patroon is weliswaar gewijzigd in het kader van de ruilverkaveling en als gevolg van de aanleg van de snelweg en de bedrijventerreinen, maar bevat ook oude elementen, zoals de Wijde Wetering en sommige kleinere kavelsloten.

De spaarzame bebouwing ligt verspreid over het Duivense Broek. De nu oudste bebouwing is in het uiterste noordoosten te vinden in de Rouvenen, namelijk de boerderij Kijkover en de ten oosten daarvan gelegen boerderij. Van de overige bebouwing dateert het merendeel uit de tweede helft van de vorige eeuw.

6.2.2 Bebouwingskarakteristiek

De bebouwing in het Duivense Broek is voor het overgrote deel uit de laatste decennia van de 20ste eeuw. Bebouwing van voor 1955 is in dit gebied – dat van oudsher zeer dunbevolkt was – zeldzaam. Van de oude woonplaatsen is alleen De Kijkover nog in aanleg als oudere boerderij bewaard. Het betreft een krukhuisboerderij van het hallenhuistype. Bij een krukhuisboerderij is aan één zijde van de voorgevel de gevel dwars uitgebouwd.

Daarnaast bevinden zich in dit gebied enkele eenvoudige boerderijen uit de periode 1930–1955. Het betreft uit het traditionele type ontwikkelde boerderijen, bestaande uit één bouwlaag onder een kap met een voorhuis en bedrijfs gedeelte. De modernere boerderijen bestaan uit een vrijstaand woonhuis, van een of twee bouwlagen onder een kap.

Het materiaalgebruik is in alle gevallen traditioneel en typerend voor het tijdsbeeld. De muren zijn opgetrokken in baksteen, schoon metselwerk. Op de daken liggen keramische, veelal gesmoorde pannen. De meeste boerderijen hebben zadeldaken met een redelijk steile helling, maar ook het geknikte kaptyp komt voor.

De bebouwing van de industrieterreinen in het zuidelijke gedeelte van het Duivense Broek bestaat uit recente bedrijfsgebouwen, die pas na 1970 tot stand kwamen.

7 Dijkzone en uiterwaarden

7.1 Ontwikkelingsgeschiedenis

In het tweede hoofdstuk is de ontstaans- en ontwikkelingsgeschiedenis van de dijkzone reeds uitgebreid beschreven. Langs de Usseldijk bestond een bescheiden buurschap Nieuwgraaf. Buitendijkse bebouwing was er maar weinig: behalve de havezate de Loowaard was er vanouds alleen bij het Looveer enige bebouwing. Later kwamen daar de steenfabrieken bij. Van dijkbebouwing was en is – wellicht afgezien van de Nieuwgraaf – binnen de gemeente Duiven geen sprake.

De uiterwaarden werden extensief gebruikt als gras- en wellicht ook hooiland. Verder werd op verschillende plaatsen klei gewonnen ten behoeve van de steen- en pannenbakkerijen. In de jaren '80 van de vorige eeuw kwam daar de meer grootschalige zandwinning bij, met het ontstaan van grote plassen als gevolg.

7.2 Huidige ruimtelijke karakteristiek

In het meest noordwestelijke deel van de gemeente Duiven behoort een klein deel van de dijk- en uiterwaardenzone langs de IJssel tot het grondgebied van de gemeente Duiven. Het beeld wordt hier in belangrijke mate bepaald door de A12 met de oprit naar de brug over de IJssel en de Usseldijk (Nieuwgraafbrug) en de op- en afritten bij Westervoort. Tussen de Rivierweg (N 338) en de IJssel ligt een kolk, waaromheen de dijk landinwaarts is verlegd. Van de bebouwing van het aan de dijk gesituerde voormalige buurschap Nieuwgraaf is niets herkenbaars overgebleven.

De dijk- en uiterwaardenzone langs de Nederrijn kan van west naar oost worden verdeeld in de Middelwaard, de Loowaard en het Rijnstrangengebied. In tegenstelling tot de meer stroomafwaarts in het Gelderse Rivierengebied gelegen dorpen is op en aan de dijk weinig of geen bebouwing te vinden.

Van de Middelwaard behoort alleen het aan de dijk grenzende deel tot de gemeente Duiven; het aan de rivier grenzende deel van deze waard is Huissens grondgebied. De weg naar het Looveer loopt door deze waard. De locatie van de bebouwing aan de veerstraat was reeds in 1735 bebouwd en is dus van respectabele ouderdom.

In tegenstelling tot de Middelwaard behoort de Loowaard wel in zijn geheel tot het grondgebied van de gemeente Duiven; de grens met de gemeente Lingewaard ligt hier in het midden van de Nederrijn. De dijk langs de Loowaard vertoont een kronkelig verloop als gevolg van enkele dijkdoorbraken, waarna de dijk werd verlegd. In de Loowaard ligt een grote kolk – het resultaat van de dijkdoorbraak van 1770, terwijl binnendijs, in de hoek tussen de dijk en de Lijkweg, een grote langgerekte waai is te vinden (De Waai), ontstaan bij de grote dijkdoorbraak van 1809. In het noordwestelijke deel van de Loowaard liggen open graslanden met (restanten) van geulen, dijken en kaden; in het zuidoostelijke deel zijn de grote zandwinningsplassen uit de jaren '80 van de vorige eeuw beeldbepalend. Bij de ontgrondingen is ook het westelijke deel van het voormalige 'eiland' Kandia afgegraven; ook de boerderij die daar heeft gestaan bestaat niet meer. Het oostelijk deel is ingericht als natuurgebied met graslanden, waterpartijen en moerasbos. Op een verhoogd in het uiterwaardenlandschap gelegen terrein ligt te midden van opgaand geboomte de markante voormalige havezate De Loowaard. Achter de Loowaard liggen aan Nederrijn de opgehoogde terreinen van de voormalige steenfabriek, waarvan de bebouwing geheel is gesloopt.

Het meest oostelijke deel is het Rijnstrangengebied tussen de Pannerdensche Waard (gemeente Rijnwaarden) en de Leuvense dijk. De grens tussen de gemeenten Duiven enerzijds en Rijnwaarden en Zevenaar anderzijds valt hier samen met de noordelijke strang en met De Keel. Het is een open weidegebied met enkele grote en kleinere waaien, waarvan de Jezuïetenwaai (1799) de grootste oppervlakte heeft. Doordat de dijk om de doorbraakkolken heen is gelegd is het tracé kronkelig. In het gebied liggen enkele (restanten) van oudere dijktracés. Binnen de natuurgebieden is sprake van een verdere spontane ontwikkeling van bos- en moerasgebieden.

7.3 Bebouwingskarakteristiek

In het uiterwaardengebied langs het Pannerdens Kanaal is nauwelijks bebouwing aanwezig. Aangezien de steenfabriek in de uiterwaard verdwenen is, kent dit gebied nog één gebouwd complex dat van cultuurhistorische waarde is: de havezate Loowaard. De havezate behoort historisch en kunsthistorisch tot de topmonumenten van de gemeente. Helaas is een deel van het complex in de zomer van 2005 zwaar beschadigd door brand.

De Loowaard is een op een hoogte gelegen havezate van omstreeks 1550. Het hoofdgebouw (rijksmonument) is gebouwd op een rechthoekige plattegrond en gedekt door twee evenwijdige zadeldaken.

Deze worden aan de noordzijde afgesloten door puntgevels met vlechtingen en aan de zuidzijde door ingezwenkte gevels met restanten van pinakels. Op de noordoosthoek staat een achtkantige bakstenen traptoren, verlevendigd door muizentanden, rijzige spaarbogen en een boogfries onder de spits. De aansluitende oostgevel heeft natuurstenen banden, smalle Ionische pilasters, geprofileerde natuurstenen lijsten en een gotisch boogfries op maskerconsoles onder de daklijst. In de gevels bevinden zich enkele resten van kruisvensters en smalle vensters met middendorpels in natuursteen (Baumberger zandsteen). In de oostgevel van de toren is een steen aangebracht met renaissanceornament en opschrift. Op de noordzijde van het oude huis sluit een agrarisch bedrijfsgedeelte aan van recentere datum (hallenhuis-type). Op het erf bevinden zich nog een bakhuisje en een vloedschuur (gemeentelijk monument). De vloedschuur is typerend voor de uiterwaardenarchitectuur van het Gelderse rivierengebied en zo van opzet dat deze relatief hoog ligt om bescherming te bieden tegen hoog water. In de schuur op de Loowaard zijn bovendien de stalgedeelten nog eens hoger gesitueerd dan de deel zelf.

8 Nadere typering cultuurhistorische waarden

In dit hoofdstuk worden de cultuurhistorische waarden nader omschreven. Daarbij is onderscheid gemaakt tussen enerzijds de waarden die historisch geografisch / stedenbouwkundig van aard zijn en anderzijds de historisch bouwkundige waarden. Het hoofdstuk is bedoeld als een verdere concretisering van de aangetroffen cultuurhistorische waarden, als hulpmiddel bij de vertaling naar het beleid.

8.1 Historisch geografische waarden

8.1.1 Algemeen

Op het schaalniveau van de hele gemeente Duiven is waardevol dat nog altijd verschillende landschapstypes – met elk hun eigen karakteristieken – naast elkaar bestaan: het dijken- en uiterwaardenlandschap langs de Nederrijn en de IJssel, het landschap rondom Duiven, Groessen en Loo (zone met oeverwallen, rivierduinen/donken en de daarop gelegen nederzettingen) en in het noorden het Duivense broek.

Door de grootschalige uitbreidingen van het dorp Duiven en de ontwikkeling van de bedrijventerreinen langs de autosnelweg A12 is de herkenbaarheid van de historisch-landschappelijke opbouw ter plekke sterk verminderd. Het feit dat bij de opzet en inrichting van de grootschalige woonwijken en bedrijventerreinen weinig of in het geheel geen rekening is gehouden met bestaande (verkavelings)patronen en structuurlijnen heeft dit effect alleen maar versterkt.

Het relatieve belang van de nog resterende open gebieden rondom Duiven is daardoor alleen nog maar toegenomen. Aan de *westzijde* betreft dit het Hoge Welleveld en de overige open gebieden aan weerszijden van de Rijksweg. Het open weidegebied tussen de Rijksweg en Engsestraat is tevens van waarde omdat vanaf de zijde van de Rijksweg de hogere ligging van de rivierdonk met de Eng nog goed herkenbaar is. Aan de *noordzijde* is het open gebied aan de rand van de Woerd waardevol om het onderscheid tussen de Woerd – onderdeel van de oudst bewoonde kern – en het open broekgebied herkenbaar te houden. Aan de *oostzijde* vormt het weidegebied De Groessche Weide of Groessense Weide met het aangrenzende gebied ten oosten van de Helstraat een belangrijke bufferzone tussen de bebouwing van Duiven en Zevenaar. Aan de *zuidzijde* van Duiven is het resterende landelijke gebied van waarde als bufferzone tussen de dorpen Duiven, Groessen en Loo, zodat deze duidelijk als afzonderlijke nederzettingen herkenbaar blijven.

8.1.2 Wegenpatroon

Ook het historische patroon van doorgaande en lokale verbindingroutes is van cultuurhistorische waarde. De situatie zoals die omstreeks 1735 bestond is op hoofdlijnen namelijk nog grotendeels herkenbaar binnen de huidige wegenstructuur, waaraan weliswaar in later eeuwen verschillende belangrijke nieuwe onderdelen zijn toegevoegd. Bovendien zijn deze wegen in hun beloop nauw verbonden met oude verkavelings- en bebouwingstructuren; met andere woorden: zij zijn de historische dragers van de verdere ruimtelijke opbouw.

De belangrijkste, nog goed herkenbare oude doorgaande en lokale verbindingroutes zijn: Rijksweg, Heilweg-Molenstraat-Schraleweidsestraat; Burgemeester Van Dorth tot Medlerstraat-Eltensestraat-Loostraat, Heiliglandsestraat, Dorpstraat-Lijkweg en Kerkakkers-Leuvensestraat. Naast bovengenoemde hoofdverbindingen zijn ook diverse kleinere wegen en paden van cultuurhistorische waarde, waaronder de kerkpaden in Groessen en Loo en de Hogeweg in Duiven.

8.1.3 Duiven e.o.

Hoewel aan de grootschalige ontwikkeling van het dorp Duiven – vooral na de aanwijzing als groeikern – veel vanuit cultuurhistorisch oogpunt waardevolle patronen, structuren en bebouwing zijn opgeofferd,

wil dit niet zeggen dat er helemaal niets belangwekkends meer is overgebleven. Hierna worden de meest waardevolle patronen en structuren benoemd.

*** Historisch wegenpatroon**

Het historische wegenpatroon is ondanks alle grootschalige uitbreidingen herkenbaar gebleven. Het belangrijkste onderdeel van is de *Rijksweg*, de oude oost-west gerichte doorgaande hoofdroute door de gemeente Duiven. De weg is binnen de bebouwde kom nog herkenbaar als oude doorgaande route aan de verdichting in het bebouwingslint met van oorsprong overwegend vrijstaande bebouwing. De nieuwbouw rondom de samenkomst van de Kastanjelaan en de Rijksweg wijkt in schaal en maatvoering sterk af van de historische bebouwing, terwijl ter plekke van de huidige parkeerplaats naast het restaurant de verdichting in de bebouwing langs de straatweg juist het sterkst was.

De *Burgemeester Van Dorth tot Medlerstraat* en de in het verlengde daarvan gelegen *Eltensestraat* volgen grotendeels nog het oorspronkelijke tracé van de oude route van Duiven naar Loo. De oudere panden binnen de lintbebouwing en de begeleidende laanbeplanting dragen in belangrijke mate bij aan de herkenbaarheid van de route als oude interlokale hoofdverbinding. In de omgeving van het spoor zijn als waardevolle elementen bewaard gebleven Huize Welleveld met parkachtige grote tuin, het Stationskoffiehuis aan de Parallelweg en de woning aan de Eltensestraat nr. 19.

Het gedeelte van de Kastanjelaan tussen de Rijksweg en de Eikenlaan is het begin van twee routes die op de kaart van 1735 reeds zijn ingetekend. Enkele delen van het tracé van de oudste route langs de oostzijde van de Droo bestaan tegenwoordig nog als onderdelen van het huidige Droopad maar hebben een weinig historische aanzien. De veel jongere route liep langs de Kastanjelaan en verder min of meer over de huidige Gouden Regenstraat en Fuutstraat en voorts in een rechte lijn via de Veldstraat naar de Molenstraat onder Groessen. Alleen het zuidelijke deel – *de Veldstraat* – heeft het historische karakter tot op zekere hoogte behouden.

De *Heiliglandsestraat* is van grote waarde als oude interlokale verbinding tussen Duiven en Groessen. Het aangrenzende, grotendeels nog open gebied tussen de Heiliglandsestraat en de Groessensche Leigraaf, is een eeuwenoude waardevolle structuur.

*** Remigiuskerk en omgeving**

Ten zuiden van de Rijksweg zijn de Remigiuskerk met het aangrenzende kerkhof en de nabij gelegen pastorie temidden van de relatief grootschalige nieuwbouw waardevolle, maar wat op zichzelf staande elementen uit het verleden. Door het verdwijnen van de pastorietaan is de historische context van dit pand sterk verarmd.

*** Woerd en omgeving**

De Woerd vormt een zeer waardevol geheel. Dit na de omgeving van de kerk tot het oudst bewoonde deel van Duiven behorende gebied heeft zijn historische karakter deels weten te behouden, zowel voor wat betreft de structuur als de bebouwing. Waardevol is het huidige beloop van de Ploenstraat, Woerdstraat, Lombokstraat met de begeleidende (laan)beplanting en de langs de Ploenstraat-Woerdstraat lopende watergang, die zich voortzet langs de Broekstraat. De Broekstraat is van waarde als historische verbinding tussen de oude kern en de lager gelegen broekgronden. De groenstroken ten westen van de Ploenstraat en het plantsoen tussen de Woerdstraat en de Lombokstraat zijn waardevol als herinnering aan de vroegere gemeenschappelijke gronden. Voor het waardevolle beeld is het aangrenzende open weidegebied aan de noordzijde in belangrijke mate medebepalend. De hogere ligging van de Woerd ten opzichte van de omgeving is aan de randen bijvoorbeeld afleesbaar aan de hoogteverschillen bij de Wilhelminastraat, De Ploen en bij de Rijksweg, hoewel op laatstgenoemde plek verminderd door de vernieuwing van het centrum.

*** De Eng**

Ook de Eng is nog een herkenbaar deel van het oude dorp Duiven en als zodanig van waarde. De bebouwing is gesitueerd op de rand van de rivierduin, op de overgang naar het lager gelegen open gebied tussen de Rijksweg en Engsestraat. Het gebied tussen de Engsestraat en de historische bebouwingszone van de Eng – voormalige gemeenschappelijke dorpsgronden – heeft zijn open karakter slechts ten dele weten te behouden. Het open karakter van het weidegebied tussen de Rijksweg en de Engsestraat is van waarde voor de herkenbaarheid van de hogere ligging van de Eng.

*** Oudste planmatige uitbreidingen**

De oudste planmatige uitbreidingen dateren uit de periode 1945–1965. Door de relatief geringe omvang en de zeer geleidelijke totstandkoming – vaak afwijkend van de oorspronkelijke plannen – is de cultuurhistorische waarde in het algemeen beperkt. Wel zijn deze buurtjes door hun organische aansluiting op de oudere patronen en structuren en het opnemen van kleine plantsoenen karakteristiek voor het stedenbouwkundige gedachtegoed van kort na de Tweede Wereldoorlog.

8.1.4 Groessen en omgeving

*** Dorps kern**

Het dorp Groessen is vanuit cultuurhistorisch oogpunt van zeer hoge waarde. De ontwikkelingsgeschiedenis is nog goed afleesbaar aan de relatief gaaf bewaard gebleven historisch-ruimtelijke opbouw van het dorp. De woerd, behorend tot het oudste deel van de dorpskern is goed herkenbaar aan de iets verhoogde ligging ten opzichte van de omgeving en aan de verdichting in en het historische karakter van de lintbebouwing aan de Dorpstraat. Ook het inmiddels aan weerszijden bebouwde 't Straatje aan de zuidzijde van de woerd heeft zijn oude beloop behouden. Ook de historische routes naar de omliggende plaatsen (Dorpstraat-Lijkweg; Heiliglandsestraat; Kerkakkers-Leuvensestraat en Achtergaardsestraat) volgen nog alle min of meer hun oude historische tracé. Vanuit de omgeving lopen ook enkele kerkpaden naar de kerk op de oostzijde van de woerd, waaronder het kerkpad langs Dorpstraat 2 aan de noordzijde en het kerkpad langs de Groessense leigraaf aan de zuidzijde.

De oudste planmatige uitbreidingen dateren uit de periode 1945–1965 en betreffen de Kampstraat aan de noordzijde en de St. Jozefstraat en omgeving aan de zuidzijde van de oude kern. Door de relatief geringe omvang en de zeer geleidelijke totstandkoming – deels afwijkend van de oorspronkelijke plannen – is de cultuurhistorische waarde in het algemeen beperkt. Wel zijn deze buurtjes door hun organische aansluiting op de oudere patronen en structuren karakteristiek voor het stedenbouwkundige gedachtegoed van kort na de Tweede Wereldoorlog. Opmerkelijk is de aanleg van het Sint-Isidorusplein, als zijstraat van de Heiliglandsestraat. Het plein vormt een wat op zichzelf staand element doordat de Kampstraat nooit is doorgetrokken tot de Heiliglandsestraat, hetgeen volgens de eerste uitbreidingsplannen de bedoeling was.

In Groessen zijn op enkele plekken karakteristieke hoogteverschillen beleefbaar, bijvoorbeeld aan de Dorpstraat nabij de kerk, bij de Nieuwe Weem en Masepoel.

*** Omgeving**

Door het open karakter van de landerijen rondom de dorpskern is daarop vanaf verschillende kanten een fraai zicht waarbij de toren van de R.K. kerk het beeld domineert. Ten zuidoosten van Groessen vormt de Aa een waardevol structuurelement waarin aan de gebogen vorm een oude loop van de Rijn herkenbaar is.

Waardevol zijn ook de in het veld nog waarneembare hoogteverschillen aan weerszijden van de Heiliglandsestraat en bij de Beerenclauw, samenhangend met de daar gelegen zogenaamde Crevassegeul (oeverwaldoorbraak). Ook het bijzondere verkavelingspatroon ten zuiden van de boerderij De Steenheuvel aan de westzijde van de Groessense dorpskern, is van waarde, aangezien ook daarin de ligging van een dergelijke Crevassegeul zichtbaar is.

Ten noordoosten vormt de Helhoek-Helweg met de aangrenzende Groessche Weide een waardevol geheel. Het buurtje is nog min of herkenbaar als een ruimtelijk gezien min of meer zelfstandige nederzetting, ondanks het feit dat een deel van de oude gemeenschappelijke dorpsgrond wordt doorsneden door de spoorlijn. Het gebied De Groessche Weide vormt een ruimtelijke eenheid waarvan het verkavelingspatroon met langgerekte, oost-west gerichte percelen op hoofdlijnen goed bewaard is gebleven. De wat later op gang gekomen intensivering van het gebruik is nog afleesbaar aan de relatief jong bebouwing, onder andere uit het begin van de twintigste eeuw.

8.1.5 Loo, Looveld, Husselarij en omgeving

Het dorp Loo vormt – vooral ook in samenhang met het aangrenzende Looveld – een cultuurhistorisch zeer waardevol geheel, waaraan de ontwikkelingsgeschiedenis nog duidelijk afleesbaar is. Het Looveld wordt nog gekenmerkt door zijn openheid en verkaveling in langgerekte percelen opstrekend van de Loostraat tot aan de Lee. De historische bebouwing bevindt zich zonder uitzondering op de koppen van de percelen aan de Loostraat en vormt samen een half open bebouwingsstructuur met daartussen vele fraaie doorzichten in noordelijke richting. De Lee (leigraaf) is ook op zichzelf van cultuurhistorische betekenis als relict van een oude rijnaarm.

De historisch-ruimtelijke opbouw van het dorp uit de Loostraat, Loodijk en Husselarij is tot op de dag van vandaag herkenbaar gebleven. Haaks op de Loostraat takken vanouds verschillende stegen af ter ontsluiting van verderop gelegen landerijen of dienende als kerkpad. Een van deze paden is het kerkpad dat tegenover de R.K. pastorie vanaf de Loostraat in zuidelijke richting loopt. De open weide tussen het kerkpad en de molenromp draagt in belangrijke mate bij aan het waardevolle dorps karakter. De Husselarijstraat is herkenbaar als zelfstandig bebouwingslint met aan beide zijden relictten van de historische bebouwing. De laanbeplanting en groene bermen zijn van belang ter ondersteuning van het waardevolle dorpsbeeld.

De eerste planmatige uitbreidingen dateren van de jaren na de Tweede Wereldoorlog en kwamen tot stand in het kader van de eerste gemeentelijke uitbreidingsplannen, binnen het driehoekige historische wegenpatroon. Daarbinnen is het samenhangende buurtje met een twaalfstal dubbele woningen rondom een plantsoen aan de Antoniusstraat en Sloetstraat het meest waardevol.

8.1.6 Duivense Broek

Het Duivense broek is een op hoofdlijnen gaaf bewaard gebleven komkleigebied, afgezien van de als bedrijventerreinen ingerichte zone langs de autosnelweg. Ook de ruilverkaveling heeft verschillende wijzigingen met zich mee gebracht, maar deze vonden plaats binnen en goed aansluitend op de bestaande hoofdstructuren. Bovendien kan gesteld worden dat de ruilverkaveling van het Duivense Broek tot de vroegste Nederlandse voorbeelden behoort en mede om die reden van zekere cultuurhistorische waarde is.

Waardevol binnen het Duivense broek is de herkenbaar gebleven indeling in verschillende polders met elk een eigen verkavelingsrichting en -patroon, het wegenpatroon, de begeleidende laanbeplanting en het stelsel van waterlopen met de Wijde Wetering als hoofdafvoerkanaal.

Waardevol is verder het relatief open karakter van het gehele broekgebied, met op verschillende plaatsen een fraai zicht op het stuwwallencomplex van de Veluwe. De bebouwde locaties (Kijkover en naastgelegen pand) aan de Rouvenenstraat in het meest noordoostelijke deel van het broek – de Ro(u)venen – zijn de oudst overgebleven woonplekken binnen het broekgebied en als zodanig van cultuurhistorische waarde.

8.1.7 Dijkzone en uiterwaarden

Door de ligging aan Nederrijn en IJssel vormt het dijken- en uiterwaardenlandschap een essentieel onderdeel van de landschappelijke opbouw van de gemeente Duiven. Het in zijn huidige vorm in de loop der eeuwen tot stand gekomen dijkenstelsel weerspiegelt met de daaraan gelegen kolken en waaien de eeuwenlange strijd tegen het rivierwater.

Karakteristiek voor het grootste deel van de dijken binnen de gemeente Duiven is het ontbreken van bebouwing op en aan de dijken.

De bebouwing in de uiterwaarden is tegenwoordig beperkt tot de voormalige havezate De Loowaard en de bebouwing aan de weg naar het Looweer. Beide locaties zijn vanouds bebouwd en op kunstmatige verhogingen (pollen) gesitueerd.

8.2 Historisch-bouwkundige waarden

Als het gaat om de waardering van de historische bebouwing binnen de gemeente Duiven is er sprake van een zeer gevarieerde situatie. In de kernen Groessen en Loo en in het zuidelijke buitengebied is nog op veel plaatsen sprake van een samenhangende historische bebouwing: veel objecten zijn redelijk tot zeer gaaf bewaard en bevinden zich in een herkenbare historische structuur van dorp en landschap. In het noordelijke buitengebied is nauwelijks sprake van historische bebouwing. De kern Duiven ten slotte bevat nog diverse waardevolle objecten die op enkele plaatsen ook nog in een historisch herkenbare samenhang bewaard zijn. Door de stromachtige ontwikkeling van het dorp na de Tweede Wereldoorlog en de vele veranderingen die dit tot gevolg had, is het karakter van het oude dorp sterk gewijzigd. In de navolgende paragrafen zullen per deelgebied de cultuurhistorisch karakteristieke en waardevolle aspecten van de historische bebouwing geschetst worden.

Duiven: algemeen

De historische bebouwing van het dorp Duiven beslaat de periode van de hoge Middeleeuwen tot de jaren '60 van de 20ste eeuw. Uit de lang vervlogen eeuwen zijn slechts enkele objecten bewaard, maar uit de laatste twee eeuwen zijn meer bouwwerken overgebleven. Van de gebouwen van voor 1800 resten nagenoeg alleen de in natuur- en baksteen gemetselde gebouwen. Van de in vergankelijke, na-

tuurlijke materialen (hout, riet, leem) gebouwde bouwwerken zijn er wellicht in sommige oude boerderijen en schuren nog sporen over, maar voor het overgrote deel zijn dergelijke gebouwen verdwenen. Het betekent dat van de architectuur uit het verdere verleden alleen de duurzame en duurdere gebouwen van de elite bovengronds zijn overgeleverd. In dat opzicht is de overgeleverde bebouwing niet representatief voor de geschiedenis. Deze constatering geldt overigens niet alleen voor Duiven, maar ook voor veel andere gemeenten.

Specifiek voor Duiven is dat de late ontwikkeling van een zeer bescheiden nederzetting tot een dorp van respectabele omvang van grote invloed geweest op het bebouwingsbeeld: enerzijds was het aantal gebouwen in en rond de kern tot het begin van de 20ste eeuw al beperkt, anderzijds verdwenen van dit kleine dorp relatief veel gebouwen door de groeistuipen van het naoorlogse Duiven. Door de toenemende verdichting van de bebouwingsstructuur met naoorlogse bebouwing, is er in het dorp Duiven slechts op enkele plaatsen nog sprake van een samenhangend historisch bebouwingsbeeld. Het gaat dan vooral om de randen van de Woerd: aan de noord- en westzijde de Ploenstraat, aan de oostzijde de Lombokstraat en de Woerdstraat en aan de zuidzijde langs de Rijksweg.

Duiven: de Ploenstraat

De bebouwing langs de Ploenstraat, in combinatie met het waardevolle open veld aan de noord- en westzijde heeft nog een zeer landelijk karakter. De boerderijen Ploenstraat 17 (voormalige havezate), 30 en 40 en de havezate De Magerhorst dragen hier in belangrijke mate aan bij. In deze zone bevinden zich daarnaast nog enkele andere karakteristieke woningen en boerderijen. Dit gebiedje, waar de samenhang tussen bebouwing en landschap nog visueel sterk aanwezig is, kan gelden als het meest karakteristieke overblijfsel van Duiven, zoals dat er tot het begin van de 20ste eeuw uitzag.

Duiven: de Rijksweg

De bebouwing langs de Rijksweg bestaat voornamelijk uit een gevarieerde reeks woonhuizen met daartussen ook enkele andere gebouwen. De oudste bebouwing is uit de 19de eeuw en bevindt zich nabij de kern van het dorp (oude raadhuis, voormalige pastorie, directeurswoning). In de eerste helft van de 20ste eeuw ontstond langs de Rijksweg een voor een klein dorp karakteristiek bebouwingslint, dat zich uitstrekt van Rijksweg 19 (De Tol) tot aan de boerderij 't Hoge Veld (Rijksweg 62). Door de recente nieuwbouw in het centrum is dit lint in tweeën geknipt.

Een westelijk deel loopt van De Tol tot Het Oude Raadhuis. Hier is sprake van een karakteristieke lintbebouwing met een dorps karakter. De vrije positie van de panden op de kavel en het volwassen groen rondom de panden en in de vorm van de laanbeplanting van de Rijksweg vormen hier waardevolle elementen. Hoewel ook hier in de loop der tijd een zekere verdichting heeft plaatsgevonden, is er nog altijd sprake van bebouwing met een kleinschalig en halfopen karakter.

Het oostelijk deel van het lint langs de Rijksweg is minder samenhangend dan het westelijk deel. Het oostelijk deel bestaat uit enkele monumentale en karakteristieke panden aan beide zijden. De karakteristieke zijn vergelijkbaar met het westelijk deel van de Rijksweg.

Duiven: de oostzijde van de Woerd

De historische bebouwing aan de oostzijde van de Woerd dateert in hoofdzaak uit de 20ste eeuw. Zowel langs de Woerdstraat als de Lombokstraat gaat het voornamelijk om vrijstaande woningen van een bouwlaag onder een kap. Daarnaast bevinden zich aan de oostzijde van de Lombokstraat een zestal karakteristieke tuinwijkwoningen van kort na de Tweede Wereldoorlog. De kleinschalige en ruim op de kavel staande panden zorgen samen met de aanwezige bomen in dit gebied voor een tamelijk besloten dorpskarakter. Ook in de aansluitende Schoolstraat bevinden zich enige karakteristieke wederopbouw-panden.

Groessen

Van de cultuurhistorische deelgebieden die in deze nota onderscheiden zijn, biedt het dorp Groessen de best bewaarde historische bebouwingskarakteristieken. Zowel de dorpskern langs de Dorpsstraat, als de aansluitende historische linten (westelijk deel Dorpsstraat, Heiliglandsestraat, Achtergaardsestraat, Kerkakkers en Leuvensestraat) kennen nog veel objecten uit verschillende periodes die in redelijke tot hoge mate authentiek zijn. Recentere nieuwbouwprojecten hebben aan het karakter van de historische bebouwing maar beperkt afbreuk gedaan. Het gaat daarbij zowel om oudere objecten (van voor 1900), als om waardevolle 20ste-eeuwse panden. Ook uit de periode van de wederopbouw (1940–1955) zijn in

Groessen meerdere interessante panden bewaard gebleven. De bebouwing in Groessen is ook van waarde door de typologische variatie: in het kleine dorp bevinden zich tal van panden met verschillende functies: wonen, werken, ontspanning, onderwijs, religie zijn enkele van de functies die onderscheiden kunnen worden. Verschillende gebouwen getuigen van de agrarische functies in het aangrenzende buitengebied, zoals de cooperatie en de molenramp, annex silo. Een aparte categorie vormen enkele toppers, waarvan de Sint-Andreaskerk in het dorp de voornaamste is. Buiten het dorp bevinden zich twee waardevolle havezaten.

Het bebouwingsbeeld is vrij dicht, maar gevarieerd. Er is sprake van een dikwijls verspringende rooilijn, die aan het dorpsbeeld levendigheid geeft. De samenhang in maat en hoofdvormen zorgt aan de andere kant wel voor een zekere eenheid. Door de beperkte schaal van de gebouwen (maximaal twee bouwlagen en geen uniforme rijtjesbouw) heeft het dorp een relatief besloten en intiem karakter. De meeste gebouwen hebben een fijne detaillering.

De historische uitvalswegen hebben een half open karakter. De bebouwingsdichtheid is er minder dicht dan in de kern. De bebouwing ligt meestal wat verder terug op het perceel en de architectuur is afwisselend. Van bijzondere waarde is een aantal boerderijen dat gebouwd is volgens het hallenhuistype of een daarvan afgeleide vorm. Langs de uitvalswegen zijn enkele straten met wederopbouwarchitectuur: het betreft woonhuizen van een of twee bouwlagen onder een kap.

De historische architectuur in het buitengebied rondom Groessen is sterk gelieerd aan de agrarische ontwikkelingen die dit gebied in de loop der tijd gekend heeft. De bewaard gebleven boerderijen zijn over het algemeen vrij groot. De oudste bebouwing bestaat hier uit de traditionele boerderijtypes met bijgebouwen. Karakteristiek zijn de panden waarbij de gehele boerderij onder een geknikte, met pannen gedekte kap staat. Van de geschiedenis van tuinbouw en glastuinbouw in Groessen getuigen nog enkele oudere kassen en bijbehorende schoorstenen. Daarnaast zijn bij sommige tuinderijen fruitschuren bewaard.

Loo

Naast Groessen heeft ook Loo een bebouwingsbeeld waarin de historisch gegroeide structuur nog duidelijk tot uitdrukking komt. Langs de Loostraat en in mindere mate langs de Husselarijstraat bevindt zich een reeks panden die behoren tot het historisch gegroeide bebouwingsbeeld. De bebouwing van de historische kern bestaat grotendeels uit boerderijen en woningen, meermaals gecombineerd met een bedrijfsmatige functie. Loo heeft een ruime opzet en een vrij open structuur. Zeer waardevol is de relatie tussen de historische bebouwing en het Looveld die hierboven ook al ter sprake kwam. Tot halverwege de 19de eeuw bestond het dorp voornamelijk uit de boerderijen aan de noordzijde van de Loostraat met enige concentratie ter hoogte van de kerk. In de loop van de 19de eeuw ontwikkelde zich een dichter bebouwingslint langs de Loostraat en de Husselarijstraat.

Het bebouwingsbeeld van de historische dorpskern is het meest waardevol langs het centrale deel van de Loostraat. De bebouwing is afwisselend van karakter en bestaat uit een reeks van voornamelijk vrijstaande panden. In hun huidige staat dateren de panden in de historische dorpskern voornamelijk uit de periode 1850 tot nu. Gezien de ouderdom van het dorp is het echter waarschijnlijk dat een aantal panden een oudere bouwmasa als kern heeft. De meeste gebouwen zijn zorgvuldig gedetailleerd, hebben een vrij compacte en eenvoudige hoofdvorm en bestaan uit één bouwlaag met kap. Materiaalkeuze, vormgeving en detaillering zijn veelal in overeenstemming met de bouwtijd en streekeigen. Enkele panden zijn gepleisterd. Ramen, deuren, goten en daklijsten zijn fijn gedetailleerd.

De bebouwing langs de Husselarijstraat is in het algemeen wat minder waardevol van karakter. Hoewel hier al vroeg een vrij dichte bebouwing was, is daarvan heden ten dage fysiek niet zo veel meer over. Van belang zijn wel de panden uit de wederopbouwperiode, met name rond de Antoniusstraat.

Langs het oostelijke gedeelte van de Loostraat en de Husselarijstraat is een lintbebouwing aanwezig die in de 19de eeuw heeft vorm gekregen. Er is een afwisselend bebouwingsbeeld ontstaan van oudere boerderijen, vooroorlogse bebouwing en naoorlogse invullingen. De rooilijn van de op de straat gerichte bouwwerken is vrij sterk verspringend.

De schaarse bebouwing in het buitengebied van Loo kent een aantal interessante erven, hoewel aan de meeste boerderijen inmiddels wel forse wijzigingen hebben plaatsgevonden. Aan de rand van het dorp en in het buitengebied bevinden zich ook nog enige overblijfselen van de tuinbouw.

Duivense Broek

Met uitzondering van de boerderij Kijkover lijkt er in het noordelijke buitengebied geen sprake van bijzondere cultuurhistorische bouwkundige waarden, waarbij ook deze boerderij in de loop der tijd gewijzigd is.

Dijkzone en uiterwaarden

Het complex van de Loowaard vormt de best bewaarde havezate in de gemeente. Het gaat om een gebouw met een middeleeuwse kern met latere aanbouwen en bijgebouwen. Ook de historisch-ruimtelijke context van de Loowaard maakt het complex van bijzonder hoge cultuurhistorische waarde.

9 Aanbevelingen

9.1 Algemeen

Uit de voorgaande hoofdstukken moge blijken dat binnen de gemeente Duiven – ondanks alle vernieuwingen – de aanwezige cultuurhistorische waarden nog van zodanige betekenis zijn dat zij het verdienen om met respect te worden behandeld.

Dit betekent niet dat alles vanaf nu moet worden beschermd of in een meer oorspronkelijke staat moet worden teruggebracht. Duiven moet zich immers ook op een goede manier kunnen blijven functioneren en ontwikkelen.

Wel zou het kunnen betekenen dat bewust gekozen wordt om enerzijds bij de beoordeling van alle toekomstige plannen de cultuurhistorische waarden zwaarder mee te wegen, en anderzijds deze waarden een bron van inspiratie te laten zijn bij toekomstige ontwerpen, zowel voor wat betreft het landschap, als de inrichting van de openbare ruimte binnen de bebouwde kom als voor wat betreft de bebouwing.

Voorts kunnen de in dit rapport vastgelegde cultuurhistorische waarden worden ingebracht bij toekomstige nieuwe bestemmingsplannen en bestemmingsplanwijzigingen, om daar waar nodig de regelgeving aan te scherpen. Overigens toetst de provincie bestemmingsplannen nadrukkelijk op de aandacht die daarin aan cultuurhistorische waarden is besteed. Ook moeten verbanden worden gelegd met het landschapsbeleid (landschapsbeleidsplannen, landschapsontwikkelingsplannen) en het welstandsbeleid. In de huidige welstandsnota is al veel aandacht besteed aan zaken die vanuit cultuurhistorisch oogpunt van belang zijn, maar wellicht loont het de moeite om bij een volgende aanpassingsronde van de nota eens te bezien of deze op onderdelen wellicht nog wat aangescherpt zou moeten worden naar aanleiding van deze cultuurhistorische analyse.

Tenslotte bieden de monumentenwet en de gemeentelijke monumentenverordening de mogelijkheid tot het beschermen van waardevolle ensembles (van rijkswege of gemeentewege beschermde dorpsgezichten) en gebouwde complexen en objecten (rijks- en gemeentelijke monumenten).

9.2 Historisch-geografisch / stedenbouwkundig

In deze paragraaf worden aanbevelingen gedaan vanuit de historisch-geografische en stedenbouwkundige invalshoek. De aanbevelingen zijn derhalve vooral gericht op het daarbij horende schaalniveau. Achtereenvolgens wordt ingegaan op het landschap, het wegenpatroon en de kernen Duiven, Groessen en Loo.

9.2.1 Landschap

Op het schaalniveau van de gehele gemeente dient de herkenbaarheid van de verschillende landschapstypen zoveel mogelijk behouden te blijven. Dit betekent dat de specifieke kenmerken van deze landschapstypen in stand moeten worden gehouden en daar waar mogelijk versterkt. Voorkomen moet worden dat de verschillende landschappen steeds meer op elkaar gaan lijken door verdergaande schaalvergroting en door dichtslibbing als gevolg van de intensivering van het gebruik.

Voorts is het van belang dat Duiven, Groessen en Loo herkenbaar blijven als zelfstandige ruimtelijke eenheden. Voorkomen moet worden dat de dorpen aan elkaar vast groeien. Hiertoe dienen de resterende open ruimten zoveel mogelijk behouden te blijven, zowel tussen de dorpen in de gemeente Duiven als langs de grenzen met Westervoort en Zevenaar.

Voor het Duivense broek wordt geen specifiek extra beleid aanbevolen. De waarden liggen hoofdzakelijk in de herkenbaar gebleven indeling in verschillende polders met elk een eigen verkavelingsrichting en -patroon, in het wegenpatroon, de begeleidende laanbeplanting in het stelsel van waterlopen met de Wijde Wetering als hoofdafvoerkanaal en in het relatief open karakter. Ook voor de dijkzone en uiter-

waarden wordt geen specifiek extra beleid aanbevolen. De belangrijkste waarden betreffen het beloop van de dijktracés en de ligging van de kolken en waaien. Voor wat betreft de veerweg naar het Looveer wordt aanbevolen om weer een begeleidende haag aan te planten. De belangrijkste cultuurhistorische waarden in het Duivense broek en de dijkzone en uiterwaarden zijn typisch zaken die prima in het bestemmingsplan buitengebied geregeld worden. Het huidige bestemmingsplan buitengebied voorziet daarin.

Gezien het waardevolle karakter van het resterende buitengebied in het zuidelijke en oostelijke deel van de gemeente (omgeving Groessen) wordt aanbevolen om de Betuwelijn te beschouwen als een nieuwe lijn door een oude structuur, maar niet als drager van nieuwe ontwikkelingen. Datzelfde geldt voor de A15, indien deze wordt doorgetrokken naar de A12. De aanleg daarvan is in een bovengrondse variant niet mogelijk zonder verdere ernstige aantasting van cultuurhistorische waarden in een gebied waarop door de aanleg van de Betuwelijn toch al een zeer zware claim is gelegd. Een zo oostelijk mogelijk gelegen tracé – in ieder geval ruim oostelijk van de havezaten Rijswijk en De Beerenclauw – is vanuit Duivens cultuurhistorisch perspectief het minst ongunstig.

9.2.2 Wegenpatroon

Het historische wegenpatroon is zo bestendig gebleken dat de situatie zoals die omstreeks 1735 al bestond op hoofdlijnen nog grotendeels herkenbaar is binnen de huidige wegenstructuur, waaraan weliswaar in later eeuwen verschillende belangrijke nieuwe onderdelen zijn toegevoegd. Gezien hun ouderdom verdienen deze historische routes het om met respect te worden behandeld. Bovendien zijn deze wegen in hun beloop nauw verbonden met oude verkavelings- en bebouwingstructuren; met andere woorden zij zijn de historische dragers van de verdere ruimtelijke opbouw. De belangrijkste, nog goed herkenbare oude doorgaande en interlokale verbindingen zijn: Rijksweg, Heilweg-Molenstraat-Schraleweidsestraat; Burgemeester Van Dorth tot Medlerstraat-Eltensestraat-Loostraat, Heiliglandsestraat, Dorpstraat-Lijkweg en Kerkakkers-Leuvensestraat.

Met respect behandelen betekent dat de oude tracés zoveel mogelijk ongewijzigd dienen te blijven en dat voorkomen moet worden dat het doorgaande karakter van deze wegen wordt verstoord door het opdelen in deeltracés met elk een eigen gezicht. Voorts dat begeleidende laanbeplanting wordt onderhouden en hersteld, dat een terughoudend beleid wordt gevoerd m.b.t. allerlei beeldverstorende verkeersremmende maatregelen en dat binnen de dorpskernen waar mogelijk wordt gekozen voor een bij het historische dorpskarakter aansluitende bestrating (gebakken klinkers) en dwarsprofiel.

Naast bovengenoemde hoofdverbindingen verdienen ook diverse kleinere wegen en paden de aandacht, waaronder de kerkpaden in Groessen en Loo en de Hogeweg in Duiven. Naar de oude kerkpaden is aanvullend onderzoek aanbevelenswaardig. Daarbij zou mede aan de hand van oude kaarten en een gedetailleerde terreinverkenning systematisch onderzocht moeten worden wat van deze oude paden nog exact resteert en in hoeverre reconstructie mogelijk en haalbaar is. Aandachtspunten bij de uitvoering zijn het al dan niet toepassen van hagen als begeleiding van de paden, het al dan niet verharding en de bij eventuele verharding toe te passen materialen. Het in ere herstellen van deze oude paden is ook vanuit toeristisch-recreatief oogpunt van belang, zeker wanneer ze kunnen worden opgenomen in doorgaande wandel- en of fietsroutes.

9.2.3 Kernen Duiven

Binnen de Duivense dorpskern vormt de Woerd vanuit cultuurhistorisch oogpunt het meest waardevolle gebied, waarmee dan ook zorgvuldig moet worden omgesprongen. De waarden betreffen vooral ook de randen van het gebied met de Ploenstraat, de Woerdstraat, Rijksweg en de daaraan gelegen bebouwing. Deze waarden worden in belangrijke mate mede bepaald door het nog open landelijke gebied aan de noordzijde van de Woerd, waarvan zoveel mogelijk behouden dient te blijven. Dat geldt ook voor de nog resterende historische bebouwing.

Aan de zuidzijde wordt de Woerd begrensd door de Rijksweg. Opvallend is dat waar vanouds de bebouwingsdichtheid het hoogst was nu de parkeerplaats naast het oude raadhuis is gesitueerd. Vanuit cultuurhistorisch oogpunt is de optie verdedigbaar om ter plekke weer te bouwen aan de Rijksweg, waarbij gelet op de historische bebouwingskarakteristiek eerder gedacht moet worden aan enkele panden met elk een eigen uitstraling dan aan een als één geheel ontworpen, nieuw groot bouwblok.

Gezien de reeds opgetreden schaalvergroting in de bebouwing aan de zuidzijde van de Rijksweg is het handhaven een deel van het parkeerterrein in de vorm van een pleinvormige ruimte ook denkbaar. Dit

zou dan een plein aan de Rijksweg moeten worden, waarbij de Rijksweg als doorgaande route herkenbaar moet blijven en plein en weg niet tot één geheel mogen samenvloeien.

In het centrumgebied ten zuiden van de Rijksweg zijn kerk, kerkhof en de voormalige pastorie op zichzelf staande historische elementen geworden tussen de verdere grootschalige nieuwbouw, waaraan iedere vorm van samenhang lijkt te ontbreken. (Ook) vanuit cultuurhistorisch oogpunt is het van belang om meer structuur en samenhang in dit centrumgebied aan te brengen mede om de kerk en pastorie van een waardige en passende context te voorzien. Daarbij zou aansluiting gezocht kunnen worden op de organisch gegroeide dorpsstructuren, zoals het in ere herstellen van de vervallen aansluiting van de Van Schaikstraat op de Kastanjelaan.

Voor wat betreft de Eng – een ander nog herkenbaar deel van het oude dorp – wordt ten eerste aanbevolen om het rivierduin van de Eng als structuur herkenbaar te houden. Voorts dient verdere bebouwing en een teveel aan beplanting geweerd te worden op de voormalige gemeenschappelijke gronden, dat wil zeggen in het gebied tussen de Engsestraat en de historische bebouwingszone even noordoostwaarts daarvan op de rand van de rivierduin. Het open karakter van het weidegebied tussen de Rijksweg en de Engsestraat dient behouden te blijven gezien het belang voor de herkenbaarheid van de hogere ligging van de Eng.

Voor wat betreft Duiven-Zuid zou de zuidrand van de woonwijken door beplanting verzacht kunnen worden zonder dat het open karakter van de gebieden aan weerszijden van de route Molenweg-Heilweg daarbij verloren gaat. Aan de oostzijde dient in de strook gronden tussen de Heiliglandsestraat en Groessens Leigraaf afgezien van de reeds bebouwde locaties geen nieuwe bebouwing meer toegelaten te worden.

Groessen

De oude kern van het dorp Groessen is vanuit cultuurhistorisch oogpunt van dusdanige hoge waarde dat een eventuele aanwijzing als een van gemeentewege beschermd dorpsgezicht de moeite van het overwegen alleszins waard is. De gaaf bewaard gebleven historische dorpsstructuur en de grote hoeveelheid waardevolle historische bebouwing vormen samen voldoende aanleiding om de waarden meer gedetailleerd in woord en beeld vast te leggen om ze voor het nageslacht te kunnen behouden en de verdere toekomstige ontwikkelingen daar zo goed mogelijk op af te stemmen. De aanwijzing als van gemeentewege beschermd dorpsgezicht kan daarbij – in combinatie met de aanwijzing van beschermde monumenten – een goed instrument zijn. Het vaststellen van de precieze begrenzing van het daarvoor in aanmerking komende deel van de dorpskern behoeft verder onderzoek en een nadere afweging.

Loo en Husselarij

Ook voor Loo geldt dat de gaaf bewaard gebleven historische structuren in combinatie met de hoeveelheid historische bebouwing voldoende aanleiding geven tot het overwegen van een eventuele aanwijzing als een van gemeentewege beschermd dorpsgezicht. Daarvoor komt in ieder geval in aanmerking de Loostraat met het aangrenzende Looveld, gezien het op hoofdlijnen gaaf bewaard gebleven verkavelingspatroon van het Looveld, het daarmee sterk samenhangende half open bebouwingsbeeld met de vele waardevolle doorzichten in noordelijke richting. In hoeverre bij de eventuele bescherming ook de niet tot het oorspronkelijke dorpsgebied van Loo behorende Husselarij en dijkzone meegenomen kunnen worden zal daarbij nader onderzocht moeten worden.

9.3 Historisch bouwkundig

De historische bebouwing binnen zijn biotoop

Lange tijd bestond monumentenzorg vooral uit het beschermen van objecten: gebouwen die vanwege hun architectuurhistorische belang het waard zijn om voor de toekomst veilig te stellen. In de afgelopen decennia is de overtuiging steeds meer gegroeid dat de authentieke omgeving waarin deze gebouwen gefunctioneerd hebben en vaak nog functioneren van evenzo groot belang is als het gaat om het levend houden van onze geschiedenis. Daarmee hoort bij woningen ook een straat of een wijk, bij boerderijen een erf en landerijen, bij een kasteel de omgrachting en bij een kerk een pastorie en een begraafplaats. Deze waardering van het grondgebied van de gemeente Duiven is mede vanuit deze visie uitgevoerd. De hierna volgende aanbevelingen over de historisch bouwkundige aspecten betreffen dan ook evengoed de gebouwen op zich als de historische relatie met hun omgeving. De aanbevelingen zijn ondergebracht per kern en per type monumenten.

Algemeen bouwkundig

Sommige waardevolle gebouwen in de gemeenten verkeren in een redelijke tot goede staat, andere hebben dringend behoefte aan herstel en/of herbestemming (zie bijvoorbeeld hieronder bij 'havezaten' over de Loowaard). Voor een goede inzet van de middelen op het gebied van de monumentenzorg is het raadzaam een inschatting te maken van de behoeften die er zijn aan restauratie en herbestemming: welke monumenten hebben achterstallig onderhoud of behoefte aan reparaties? Welke panden wachten op herbestemming of zullen op korte termijn een nieuwe bestemming moeten krijgen? Vooral bij de agrarische bebouwing speelt deze kwestie (zie hieronder bij boerderijen).

Monumentenlijst

De meest waardevolle objecten van Duiven hebben inmiddels een erkenning als rijks- of gemeentelijk monument. Een lijst van deze objecten is te vinden als bijlage bij dit rapport. De gemeentelijke lijst is echter zeer beperkt van omvang. In algemene zin wordt aanbevolen om nader onderzoek te verrichten naar panden die in aanmerking komen voor plaatsing op de gemeentelijke monumentenlijst. Tijdens het onderzoek zijn er diverse panden gesignaleerd die op het eerste gezicht in aanmerking zouden kunnen komen voor een plaats op de gemeentelijke monumentenlijst. Vooral uit de periode van de jongere bouwkunst (1850–1940) en de daaropvolgende oorlogsjaren en wederopbouw (1940–ca 1955) zijn nog verschillende waardevolle panden te vinden in de gemeente Duiven. Om een evenwichtige afweging te kunnen maken welke panden binnen de gemeente hiervoor in aanmerking komen, is een systematische inventarisatie van de historische bebouwing noodzakelijk. In een zelfde onderzoek zouden ook kleine cultuurhistorische elementen, zoals grenspalen, trafohuisjes, straatmeubilair, sluisjes en bruggen geïnventariseerd kunnen worden.

Bij een onderzoek naar de waardevolle cultuurhistorische objecten wordt bijzonder aanbevolen te letten op:

- panden die zijn gerelateerd aan waardevolle historische structuren, zodat gesproken kan worden van waardevolle ensembles;
- panden die zijn verbonden aan specifieke perioden of thema's uit de ontstaans- en ontwikkelingsgeschiedenis van de gemeente Duiven, zoals de tuinbouw rondom Groessen en Loo.

Duiven

Voor de kern Duiven wordt aanbevolen om naast het toevoegen van enkele waardevolle panden en complexen aan de monumentenlijst, een visie te ontwikkelen hoe de gemeente in de komende jaren om wil gaan met de cultuurhistorisch waardevolle bebouwing rond de voormalige Woerd. Dit betreft de historische erven en landerijen aan de noordzijde, de lintbebouwing langs de Rijksweg en de wederopbouwarchitectuur langs de Woerdstraat, de Lombokstraat, de Schoolstraat en de Wilhelminastraat. Ook ten zuiden van de Rijksweg bevinden zich meerdere straten met interessante wederopbouwarchitectuur.

Duiven: de Rijksweg en de oude Woerd

Van de historische bebouwing in Duiven is veel verdwenen. Van de historische wortels van het dorp zijn enkele fragmenten bewaard, die het waard zijn te koesteren. Toekomstige generaties Duivenaren zullen er dankbaar voor zijn. Ook bij de nu op handen zijnde ontwikkelingen in het centrum is een goede inpassing in de historische structuur en aansluiting op de maat en schaal van de historische bebouwing van belang. Vooral een goede inpassing in het lint van de Rijksweg is cruciaal voor het historische karakter van deze oude as.

De Rijksweg wordt gekarakteriseerd door een veelzijdige, relatief kleinschalige bebouwing van vrijstaande panden met vrij veel groen. Het historische lint heeft zelfstandige gebouwen van een of twee bouwlagen met een kap die ruim op de kavels staan. Er zit een zekere regelmaat in de plaats van de objecten, maar geen pand is gelijk aan zijn buurpanden. De woningen en andere gebouwen hebben een individuele uitstraling. Dit geldt voor beide zijden van de Rijksweg. Ook de context van deze bebouwingskarakteristiek is van belang: het doorzetten van de laanbeplanting en de straatprofielen zal bijdragen aan een goede inpassing en aan behoud van het dorpsachtige karakter, ook aan de randen van de Woerd. Een goede afstemming van nieuwe ontwikkelingen in het centrum op de maat en schaal van het historische lint is vanuit het oogpunt van de herkenbaarheid van de historische ontwikkeling en het behoud van de cultuurhistorische waarden van groot belang.

Groessen

De historische bebouwing van Groessen bevindt zich in een zodanig gaaf kader dat de aanwijzing als beschermd dorpsgezicht gerechtvaardigd is. Hierbinnen is het wenselijk om de markantste en best

bewaarde objecten binnen dit ensemble aan te wijzen als gemeentelijk monumenten. Zij zijn namelijk de beeldbepalende dragers van de dorpskern.

Loo

Op grond van de historische bebouwing en de relatie met de historisch-ruimtelijke structuur komt met name de Loostraat tussen de Husselarijstraat en de dijk in aanmerking voor een bescherming als ensemble. Een beschermd dorpsgezicht is daartoe een geëigend middel, maar meer nog dan in Groessen geldt in Loo dat ook afzonderlijk waardevolle objecten als gemeentelijk monument bescherming verdienen. Dit heeft te maken met het half open karakter van de noordzijde van de Loostraat en de relatie met het Looveld. Wij adviseren het complex rond de kerk, met begraafplaats, pastorie, processiepark en kapel als complex een plaats te geven op de gemeentelijke monumentenlijst, gezien de architectuur-historische en stedenbouwkundige waarde, maar ook vanwege de cultuurhistorische waarde als samenhangend complex van een relatief jong Mariabedevaartsoord.

Havezaten

De havezaten vormen een bijzondere groep binnen het Duivense monumentenbestand. Met betrekking tot de Loowaard, een van de topmonumenten in de gemeente Duiven, wordt dringend aanbevolen om het gehele complex te herwaarderen en ook vanuit de gemeente actief herstel te bevorderen waarbij behoud en ontwikkeling worden gekoppeld. Op dit moment heeft het pand dringend behoefte aan een snelle interventie om verder verval tegen te gaan.

Meer in het algemeen wordt aandacht gevraagd voor de bijzondere positie van de havezaten binnen het gemeentelijke monumentenbestand. Van de vijf (voormalige) havezaten is en wordt de 'biotoop' van de meeste bedreigd. Aileen rond de Loowaard lijkt het cultuurhistorisch waardevolle landschap van de uiterwaarden redelijk goed beschermd, mede dankzij de ecologische hoofdstructuur waar dit gebied deel van uit maakt. Huis Rijswijk en de Beerencloof worden in hun omgeving bedreigd door de plannen voor de A 15, waarbij de situatie van Huis Rijswijk al verslechterd is door de aanleg van de zeer nabij gelegen Betuwelijn. Voor De Ploen en De Magerhorst geldt dat het open cultuurlandschap aan de noord- en westzijde van de Ploenstraat een mogelijke locatie is voor nieuwe woningbouw. Behalve de aantasting van deze (voormalige) havezaten, zou daarmee ook het laatste stukje aan karakteristiek agrarische bebouwing van het oude dorp Duiven teloor kunnen gaan.

Boerderijen, bijgebouwen en erven

Duiven is van oorsprong bij uitstek een agrarische gemeente. De dorpen Groessen en Loo hebben dit karakter nog bewaard. In het buitengebied zijn nog tal van functionerende boerderijen. De verwachting is dat in de komende jaren boerderijen zullen vrijkomen voor herbestemming. Het is aan te bevelen dat de gemeente op deze ontwikkeling inspeelt en specifiek beleid ontwikkelt voor deze karakteristieke complexen in het landschap. Een systematische inventarisatie van de waardevolle cultuurhistorische erven is gewenst, waarbij de boerderij in samenhang wordt gezien met bijgebouwen en kleine cultuurhistorisch waardevolle elementen. Boerderijen die waardevol genoeg zijn voor de gemeentelijke monumentenlijst zouden als complex, inclusief erf, bijgebouwen en boomgaarden beschermd moeten worden.

Tuinbouw

Rond Loo en Groessen hoort ook de tuinbouw nadrukkelijk tot de karakteristieken van het agrarische bedrijf. Dit komt ook in de architectuur tot uitdrukking. Geadviseerd wordt om de voor de tuinbouw karakteristieke elementen (ruitschuren, kassen, schoorstenen etc.) te inventariseren en zo mogelijk de meest waardevolle en representatieve objecten te beschermen en zo nodig her te bestemmen.

De architectuur van de 20ste eeuw

Zowel Duiven, Loo als Groessen, maar ook het buitengebied, kennen relatief veel wederopbouwarchitectuur. De waarde van deze objecten voor onze architectuurgeschiedenis wordt steeds vaker erkend, vooral nu de architectuur uit deze periode steeds vaker onder de slopershamer verdwijnt. Geadviseerd wordt om aan de architectuur uit deze periode bijzondere aandacht te besteden. De voornaamste en meest gave objecten zouden in aanmerking kunnen komen voor een plaats op de gemeentelijke monumentenlijst.

Bronnen en Literatuur

G.Th. Berentsen. *De korenmaaldierij te Loo*. In: De Driepas, jaargang 4, nr. 3/4 (november 1987), p. 53-55.

Prof. Dr. B.Th. Brus en W.F.W.M. van Heugten. *Een klooster van de tempelorde in Groessen?* In: De Driepas, jaargang 22, nr. 1 (maart 2005).

F.M. Eliëns en J. Harenberg. *Middeleeuwse kastelen van Gelderland*. Rijswijk, 1984.

Theo Evers. *Duizend jaar en nog wat. Het verre en nabije verleden van 't Loo in kort bestek 970–2000*. [2003]

J.A.J.M. Frijhoff. *Duiven in oude ansichten, deel 1*. Zaltbommel, 1981.

Zaltbommel, 1981. J.A.J.M. Frijhoff. *Duiven in oude ansichten, deel 2*. Zaltbommel, 1984.

W.F.W.M. van Heugten en Th.K.M. Jonker (red.). *Het Oude hart van Duiven*. In: De Driepas, jaargang 6, nr. 3/4 (december 1989), p. 47–56.

M.J. Houkes. *Ridders, hertogen en een burcht in koninklijk Duiven*. In: De Driepas, jaargang 17, nr. 3 (oktober 2000), p. 52 e.v.

E. Jacobs en M.C. Dorst. *Centrumplan gemeente Duiven. Een archeologische bureaustudie*. Juni 2005.

Drs. G.B. Janssen. *Steenfabricage op de Loowaard, deel 1, 2 en 3*. In: De Driepas 1986-3, p. 49–51, jrg. 4, nr. 1 (april 1987), p. 1–10, jrg. 4, nr. 2 (september 1987), p. 33–39.

Drs. G.B. Janssen. *De pannenbakkerij van Peters in Duiven*. In: De Driepas, jaargang 2 (1985), p. 5–6.

Th.M.J. Jonker. *Wegen in het ambt Lymers, 1791–1800*. In: De Driepas, jaargang 4, nr. 3/4 (november 1987), p. 56–61.

Th.M.J. Jonker. *Het Eijland Candia*. In: De Driepas, jaargang 21, nr. 3 (november 2004), p. 46 e.v.

W.J.Th. Peters en A.J.H. Rutten. *De havezate Loowaard*. In: De Driepas, jaargang 5, nr. 4 (1988), p. 53–74.

J.W. van Petersen. *Reizen is tol betalen. De verkeersontwikkeling in en om het gebied van Rijn en IJssel tot de Bataafse omwenteling van 1795*. Aalten, 2002.

B.Schëffner. *De bodem van de gemeente Duiven*. In: De Driepas, jaargang 1986-3, p. 66–69. Bernhard Schëffner. *Duiven en de witte kapel*. Duiven, november 1993.

Drs. J.G.M. Verhagen. *Resultaten van archeologisch onderzoek in de gemeente Duiven*. In: De Driepas, jaargang 5, nr. 1 (Maart 1988), p. 20–28.

J.G.M. Verhagen. *Archeologisch onderzoek in Duiven in 1988*. In: De Driepas, jaargang 6, nr. 1 (april–1988), p. 9–12.

J.G.M. Verhagen. *Na meer dan 2000 jaar opnieuw bewoond. Archeologisch onderzoek op de Loohorst te Duiven*. In: Jaarboek Achterhoek en Liemers 2004, p. 96–108.

A. Vetter. *Levensader van de Liemers*. In: De Driepas, jaargang 18, nr. 2 (juli 2001), p.26 e.v.

A. Vetter. *De ruilverkaveling Het Duivense Broek*. In: De Driepas, jaargang 20, nr. 1 (maart 2003), p. 6 e.v.

Dr. W.J.H. Willems, Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek. *Het Romeins fort in de Loowaard*. In: De Driepas, jaargang 5, nr. 1 (Maart 1988), p. 15–19.

Dr. J.B.Th. Wolters. *De oorkonde van 23 maart 838*. In: De Driepas, jaargang 5, nr. 1 (Maart 1988), p. 3–14.

Duiven, een groeikern in beeld. Gemeente Duiven, juli 1995.

Intergemeentelijk Structuurplan Duiven-Westervoort 1970.

Gemeente Duiven, Gelders Genootschap, Stichting Landschapsbeheer Gelderland, Dorpsbelangen 't Loo. *Ruimtelijke Visie Dorpsranden 't Loo*. November 2004.

Gemeente Duiven. Uitbreidingsplannen.

Gemeente Duiven. Bestemmingsplan buitengebied 2002.

SAB. Welstandsnota gemeente Duiven.

Kaartmateriaal

Pre-kadastrale kaart van het Ambt Liemers 1735

(A.W.A. Bruins. Atlas van het Ambt Liemers. Zevenaar, 1799.)

H.J. Versfeit. De Hottinger-atlas van Noord- en Oost-Nederland 1773–1794. Groningen, 2003.

Kadastrale minuutplannen 1832 (Kadastrale gemeenten Duiven en Groessen)

Historische Atlas Gelderland. Chronotopografische Kaart des Rijks 1:25.000. Robas Producties, Den lip, 1989.

Overige bronnen

Objectendatabank Rijksmonumenten.

(Concept)beschrijvingen gemeentelijke monumenten.

Termen en begrippen

Bouwkundig

Aanzetsteen: eerste steen aan weerszijden van een boog.

Afgewolfd: afgeschuind vlak aan de korte zijde van een zadeldak.

Ankerbalkgebint: gebint met twee verticale stijlen en een horizontale balk die als ankerbalk is uitgevoerd. De ankerbalk is een gebintbalk die aan beide zijden in de stijlen is opgelegd en daarachter verankerd is met een of twee wiggen.

Architraaf: het onderste, vaak geprofileerde, dragende deel van een hoofdgestel. Boven de architraaf komt een fries en dan de kroonlijst.

Arkeltorentje: veelhoekig of rond uitbouwsel aan de hoek van een gebouw, niet uit de grond opgaande maar uitgekraagd en langs een of meer verdiepingen opgaand met een torenachtige bekroning.

Boogfries: reeks van kleine boogjes, naast elkaar op kraagstenen rustend, meestal toegepast als sierende begeleiding onder een kroonlijst.

Boogveld: achtervlak van een blinde boog.

Cannelures: verticale groeven als versiering van een pilaster.

Cartouche: omlijsting van een naar voren komend vlak, gevormd als ingesneden en omkrullend papier.

Console: ondersteuning voor balken, kroonlijsten, bogen e.d.

Cordonlijst: uitspringende, vaak geprofileerde lijst ter markering van verdiepingen.

Diamantkop: ornament in de vorm van een piramidevormig bewerkte steen.

festoen: zie onder guirlande

Fries: onderdeel van het klassieke hoofdgestel: de horizontale band tussen architraaf en kroonlijst.

Fronton: bekroning van een gevel, venster of ingang door een driehoekig segment.

Geboortesteen: steen aan aanzet van een boog.

Gekornist: kroonlijst of hoofdgestel waarvan de profielen op de hoeken uitspringen of om pilasters zijn heengeleid.

Guirlande: slinger van bladeren, vruchten en bloemen.

Hoofdgestel: horizontaal lijstwerk, meestal ter beëindiging van een gevel, bestaande uit een architraaf, fries en kroonlijst.

Kalkzandsteen: lichtgrijze, rozerode of zwarte kunststeen, vervaardigd uit kalk en zand, verhard in geperste toestand onder invloed van stoom. Duitse vinding uit 1880. De eerste fabriek in Nederland werd in 1898 gesticht in Oldenzaal. Later ook op andere plaatsen in zandgrondgebieden.

Kapiteel: vaak met beeldhouwwerk versierde bekroning van een zuil.

Kroonlijst: bovenste uitspringende geprofileerde deel van een hoofdgestel

Kuisverband: metselverband waarbij de strekken in opvolgende strekkenlagen een kop van elkaar verspringen.

Kruisgewelf: gewelf dat ontstaat door de doordringing van twee halve cilindervlakken.

Lamberkijn: ornament in de vorm van een sluier.

Latei: balkvormig element van hout, steen of ijzer dat een venster, deur overspant en het bovenliggende muurwerk ondersteunt.

Lisenen: licht decoratieve uitmetseling in de vorm van een verticale band.

Mascaron: gebeeldhouwde maskerkop. Bij de Antieken en later vooral sinds de Renaissance geliefd ornament.

Noors of noords verband: metselverband met een afwisseling van twee strekken en een kop

Ojief: profiel gevormd door een in- en uitgezwenkte lijn, met name kenmerkend voor de late Gotiek.

Pilaster: iets vooruitspringende muurpijler, voorzien van basement, schacht en kapiteel.

Plint: stootlijst onderlangs een gevel.

Potdekselen: planken over elkaar spijkeren, ongeveer op de wijze van dakpannen.

Potstal: stal waarin de mest wordt 'opgepot' hetgeen betekent dat het vee op zijn eigen mest staat die vermengd wordt met stro. Enkele keren per jaar wordt de mest verwijderd en over het land uitgespreid.

Risalië: vooruitspringend gedeelte in een gevel.

Sluitsteen: bovenste steen in een boog.

Speklaag: natuurstenen of gepleisterde band, als afwisseling in metselwerk.

Steunbeer: massieve plaatselijke verzwaring van het muurwerk ter ondersteuning.

Tandlijst: lijst van blokjes; in de baksteenarchitectuur gevormd door uitspringende koppen.

Teerlingkapiteel: kapiteel waarvan de hoofdvorm bestaat uit een kubus met aan de onderzijde afgeronde hoeken.

Terrazzo: bekleding van vooral vloeren met veelkleurige (marmer) stukjes gebed in een magere cementmortel en, na verharding van het geheel, blinkend geschuurd.

Tongewelf: tunnelvormig gewelf met half-cirkelvormige of spitsbogige doorsnede.

Tuile du Nordpan: kleine machinale dakpan, vooral toegepast tussen 1900 en 1920. Verkrijgbaar in rood en zwart, geglazuurd en ongeglaazuurd.

Uitkragen: bouwdeel dat overstekend geconstrueerd is om een muurverzwaring of uitspringend gedeelte te ondersteunen.

Vakwerk: constructie waarbij balken en staven verbonden worden tot een geheel

Vierpasmotief: gotisch motief, gevormd door vier halve cirkels op de zijden van een vierkant. Vaak hebben de cirkels een iets kortere straal en zijn zij enigszins naar het midden van het vierkant doorgetrokken.

Vlechtwerk: in diverse motieven uitgevoerd metselwerk in voornamelijk boogvelden.

Verblendsteen: gladde met een strengpers vervaardigde baksteen. Vaak in heldere kleuren geel en rood.

Waterlijst: lijst met een hellend vlak waarlangs het hemelwater afvloeit; aan de onderzijde voorzien van een holte om het water vrij van de muur te laten neerdruipen.

Windveer: plank, bevestigd langs de kanten van een met pannen of riet gedekt dak ter afdekking van de voorrand.

Zadeldak: dak dat bestaat uit twee rechthoekige, tegen elkaar geplaatste hellende dakschilden.

Zwik: hoekstuk tussen een boog en de rechthoekige omlijsting waarin de boog is gevat.

Historisch-geografisch

Afwateringskanaal: Kanaal waardoor overtollig water wordt afgevoerd.

Akkermaalshout: Hakhout, eigenlijk hakhout als grens van de akker.

Ambt: Bestuurs- en rechtsgebied op het platteland (in Gelderland) voor 1800. Aan het hoofd stond een ambtman.

Bandijk: 1. Dijk die gerechtelijk geschouwd wordt en bij het onderhoud waarvan een zekere rechtsdwang toegepast kon worden. 2. Dijk die het winterbed van de rivier begrenst.

Broek: Moerassige laagte.

Buurschap: Een buurschap is een gemeenschap van eigenaars van volle boerenbedrijven of van gebruikers van dergelijke bedrijven. Zij vormden samen een buurschapsbestuur (buurspraak), dat regels opstelde voor gezamenlijke landbouwbedrijven en het plaatselijk bestuur in de buurschap – voor zover niet door een hogere macht aan zich getrokken – uitvoerde.

Buurtschap: Kleine nederzetting (geen zelfstandig dorp)

Crevassegeul: Geul ontstaan na een doorbraak in de oeverwal, voorkomende bijvoorbeeld ten noordoosten van Groessen (langs de Heiliglandsestraat) en ten zuiden van de boerderij De Steenheuvel, direct westwaarts van de Groessense dorpskern.

Donk: Zandopduiking in (rivier)kleigebieden; ook wel in veengebieden.

Dijk: Kunstmatig opgeworpen lichaam van grond en/of andere (bouw)materialen dat het land tegen het buitenwater (zee/rivier) beschermt. (zeedijk/rivierdijk)

Eendenkooi: Vanginrichting voor wilde eenden, bestaande uit een door dichte en hoog opgaande begroeiing omgeven waterplas met vangarmen (vangpijpen) die uitkomen in kooien. Een eendenkooi heeft doorgaans vier, maar soms ook drie of vijf vangpijpen.

Eng, Enk: Bouwlandencomplex

Gemeine Hiltung: Begrip voorkomend in de Atlas van het Ambt Liemers (1735) waarmee gemeenschappelijke grasstroken werden aangeduid die werden gebruikt voor begrazing en tevens als veedrift. 'H0tung' slaat op het hoeden van vee. De oude dorpsbebouwing was veelal gesitueerd aan de randen van deze gemeenschappelijke gronden, die later veelal werden verkocht (vooral aan belendende eigenaren) waarna doorgaans alleen een rijbaan met bermen overbleef. Ook: 'Gemene gronden' en 'Gemeint'.

Havezaat; Havezate: Ridderlijk goed of kasteel in de oostelijke provincies.

Hoeve: Landstuk van een bepaalde grootte; hofstede.

Hofstede; Hofstad: Grond waarop een hoeve met bijgebouwen staat.

Keersluis: Enkele sluis voor waterkering, die alleen bij hoog water gesloten wordt.

Kerspел: Bestuurlijke eenheid voor 1800, die een dorpsgebied omvatte.

Kommen, komgronden: Afzettingen van zware klei (met vaan) in rivierengebied.

Kronkelwaard: Stroomrug binnen de meanders van een rivier met een bultig relief.

Loskade/loswal: Kade of wal waaraan men schepen lost of laadt.

Meander: Natuurlijke bocht in een beek of rivier.

Oeverwal: Gronden langs een (voormalige) rivierloop waarop zanderige klei (grovere sedimenten waardoor het land vruchtbaarder is dan de zware kleigronden in de kommen) werd afgezet. Door de hogere ligging werden de oeverwalgronden benut voor bewoning (boerderijen). Door de samenstelling van de bodem zijn de oeverwalgronden geschikt voor de fruitteelt.

Overlaat: Verlaagde 'drempel' in de dijk, waar bij hoog water de rivier kon en mocht overstromen. De meeste overlaten lagen in het oostelijke rivierengebied.

Pol: Kunstmatig opgehoogde woonplaats, met name in het Oost-Nederlandse rivierengebied. (Gelderland).

Rivierduin: Duin langs rivier (of beek), ontstaan aan het einde van de laatste ijstijd door het opwaaien van zand uit droogstaande delen van rivierbeddingen.

Schaapsdriфт: Landweg waarlangs vee werd gedreven, veelal schapen naar de heide, b.v. op de Veluwezoom.

Sluis: Sluizen worden gewoonlijk ingedeeld naar hun functie: a. waterhuishouding (uitwateringsluizen, ontlastsluizen, inlaatsluizen, irrigatiesluizen en sommige keersluizen), b. scheepvaart (schutsluizen en sommige keer- en spuisluisen), c. militaire functie (inundatiesluizen en damsluizen). Vele sluizen hebben een gemengde functie.

Stoep: O.a. op- en afrit langs of tegen de helling van een dijk. Komt nog voor in Gelderse dijkdorpen, waar de naar het veer lopende straten, vaak de naam '(Veer)stoep' dragen.

Strang: Oude (dode) rivierarm.

Stuw: Een waterbouwkundige constructie, die in de doorstroomopening van een rivier, beek of sloot wordt geplaatst om de doorstroming van water te belemmeren, zodat de waterspiegel achter de stuw wordt verhoogd. Met het woord stuw wordt zowel het afsluitmiddel als het gehele kunstwerk gebruikt. Onderscheid kan worden gemaakt tussen debiet-beheersende en waterspiegel-beheersende stuwen en tussen vaste en beweegbare stuwen. De beweegbare stuwen zijn nauw verwant aan sluizen; zowel stuwen als keersluizen dienen tot kering van het water. Soms is het niet duidelijk of men met een sluis of met een stuw te maken heeft. Bij een stuw stroomt gewoonlijk het water erover.

Terp: Door de mens opgeworpen woonheuvel ter bescherming tegen wateroverlast. Zie ook: Pol.

Uiterwaard: Tussen de zomerbedding en rivierdijk gelegen strook land die bij hoge waterstanden onderloopt, doorgaans in gebruik als weide/hooiland.

Vaart: Voor de (kleinere) scheepvaart gegraven waterweg.

Veerstoep: Zie stoep.

Verlaat: Kleine uitwateringssluys op binnenwater.

Waard: (ook Weerd, Werd). In of aan water gelegen land.

Waaï: Buitendijks, in uiterwaard gelegen kolk, ontstaan als gevolg van een dijkdoorbraak. Zie ook kolk en wiel.

Waterschap: Begrip ingevoerd bij de grondwet van 1848.

Weerd: Zie Waard.

Wiel: Binnendijks, direct achter een dijk gelegen diepe ronde of ovale plas, ontstaan als gevolg van een dijkdoorbraak. Zie ook: waaï of kolk.

Winterdijk: Dijk op grotere afstand van de rivier die het gebied erachter beschermen tegen een overstroming, hoge dijk die samen met de zomerdijk de uiterwaarden begrenst.

Woerd: Kunstmatig opgehoogde oeverwal (of rivierduin) in Gelders rivierengebied.

Woningwet: In 1901 tot stand gekomen en op 1 augustus 1902 in werking getreden wet waarin een aantal voorschriften en eisen waren opgenomen ten aanzien van bestaande en nieuw te bouwen woningen.

Zomerdijk: Lage dijk of kade aan weerszijden van de rivier, die het gebied erachter beschermt tegen een overstroming in de zomer. Ook: Kade om een polder (zomerpolder) voldoende hoog om de hoge buitenwaterstanden 's zomers te keren.

Beschermde monumenten en karakteristieke panden

* Rijksmonumenten

De volgende panden zijn ingeschreven in het rijksregister van beschermde monumenten volgens de Monumentenwet 1988.

Loo

Loostraat 35, Loo
Loowaard 1, Loo

kerk St. Antonius Abt
havezate Loowaard

Groessen

Achtergaardsestraat 17, Groessen
Beerencloauwstraat 8, Groessen
Dorpsstraat 7, Groessen
Heiliglandsestraat 2, Groessen
Rijswijksestraat 2, Groessen

molen De Welvaart
huis De Beerencloauw
kerk St. Andreas
boerderij
huis Rijswijk

Duiven

Ploenstraat 30, Duiven
Ploenstraat 48, Duiven
Remigiusplein 4, Duiven
Rijksweg 52, Duiven
Rijksweg 62, Duiven

boerderij
havezate De Magerhorst
R.K. kerk H. Remigius
woonhuis
hoeve 't Hoge Veld

* Gemeentelijke Monumenten

De volgende objecten zijn ingeschreven in het gemeentelijk register van monumenten als gemeentelijke monument.

Duiven

Burg. Van Dorth tot Medlerstraat 43, Duiven
Pastoriestraat 1, Duiven
Rijksweg 47, Duiven
Rijksweg 51, Duiven

Villa Welleveld
Pastorie
villa/woonhuis
Oude Raadhuis

Groessen

Dorpsstraat 9, Groessen
Helhoek 8, Groessen
Heiliglandsestraat 8, Groessen
Leuvensestraat 1, Groessen
Molenstraat 15, Groessen
Schraleweidsestraat 3, Groessen

R.K. pastorie
boerderij
De Mazepoel, boerderij
Klein Rijswijk, boerderij
De Elshof, T-boerderij
boerderij

Loo

Loostraat 17, Loo
Loostraat 40, Loo
Loostraat 43, Loo
Loowaard 1, Loo

woonhuis
boerderij
woonhuis, winkel en café De Prins
(vloed)schuur

*** Potentiële Gemeentelijke Monumenten**

De volgende objecten zijn in het verleden door de gemeentelijke monumentencommissie aangemerkt als mogelijke gemeentelijke monumenten. Deze lijst is niet actueel.

Duiven

Driegaardensestraat 4, Duiven
Hogeweg 1, Duiven
Horsterstraat 1, Duiven
Kerkstraat 2, Duiven
Ploenstraat 15, Duiven
Rouvenenstraat 7, Duiven
Rijksweg 34, Duiven
Woerdstraat 1, Duiven

boerderij
Heijenberg, boerderij
boerderij
De Hummel, boerderij
Hagemanshof, boerderij
boerderij
woonhuis
woonhuis/kantoor

Groessen

Dorpstraat 53, Groessen
Heiliglandsestraat 17 of 19, Groessen
Kamerstraat 4, Groessen
Leuvensestraat 42a, Groessen
Den Oldenhoek 1, Groessen
Vossendel 3, Groessen

De Steen heuvel, boerderij
Hof Emaus, boerderij
boerderij
boerderij
boerderij
boerderij

Loo

Husselarijstraat 39, Loo
Husselarijstraat 51, Loo
Loodijk 15, Loo
Loostraat 22, Loo
Loostraat 32, Loo
Loostraat 36, Loo
Loostraat 60, Loo
Lijkweg 31, Loo

boerderij
boerderij
boerderij
Koksplaats, boerderij
R.K. pastorie
(voorhuis) boerderij
De Doekenstadt, boerderij
boerderij

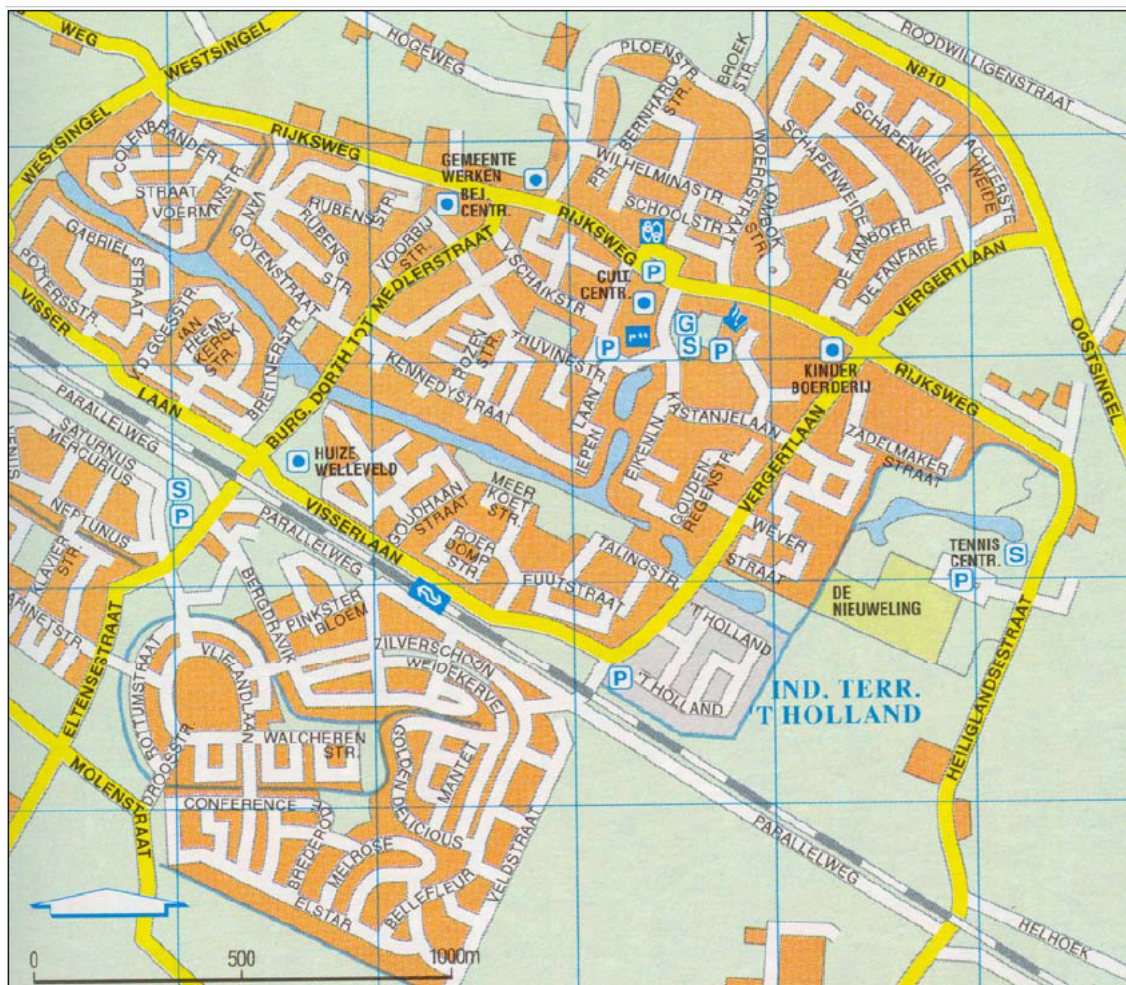
*** Karakteristieke panden Bestemmingsplan Buitengebied 2002**

De volgende panden zijn in het buitengebied van de gemeente Duiven aangemerkt als karakteristiek pand. Op de inventarisatiekaart (bestemmingsplan buitengebied 2002) hebben deze panden een aanduiding gekregen. Sommige van deze panden zijn rijksmonument (RM), andere gemeentelijk monument (GM) en een aantal heeft geen beschermde monumentenstatus.

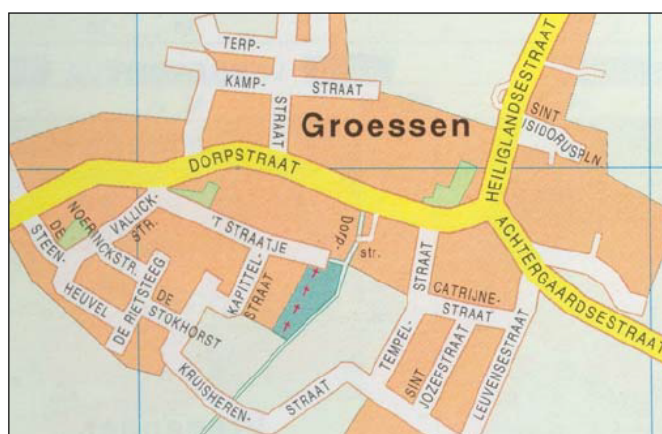
Molen 'De Welvaart', bovenkruier met stelling
Huis 'De Beerenclauw'
Boerderij 'De Mazepoel'
Boerderij (hallenhuis) uit 1867
Woonhuis uit 2e helft 19e eeuw
St. Antonius Abt, RK Hallenkerk
Boerderij (T-huis) uit midden 19e eeuw
'Loowaard', havezate
'Loowaard', vloedschuur
Boerderij 'Den Elshof' (T-vorm)
Huis 'Rijswijk', v. m. havezate
Boerderij (hallenhuis) uit 1900-1910
Boerderij
Boerderij
Woonhuis
Boerderij
Boerderij

Achtergaardsestraat 17 (RM)
Beerenclauwstraat 8 (RM)
Heiliglandsestraat 8 (GM)
Helhoek 8 (GM)
Loostraat 17 (GM)
Loostraat 34 (RM)
Loostraat 40 (GM)
Loowaard 1 (RM)
Loowaard 1 (GM)
Molenstraat 15 (GM)
Rijswijksestraat 2 (RM)
Schraleweidsestraat 3 (GM)
Engsestraat 30 (zonder status)
Vossendel 2 (zonder status)
Loostraat 6 (zonder status)
Loostraat 28 (zonder status)
Loostraat 13 (zonder status)

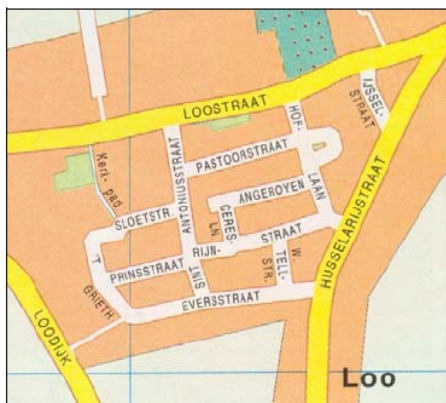
Straatnamenkaarten

Duiven

Groessen

Loo